SBORNÍK MUZEA BRNĚNSKA
2021

© Muzeum Brněnska, 2021
ISBN 978-80-907655-7-3
ISSN 2570-6349

Vážené čtenářky, vážení čtenáři,

předkládáme Vám dvacátý druhý ročník Sborníku Muzea Brněnska a věříme, že Vás i letos jeho tematická pestrost zaujme. Autoři představují texty z oblasti historie, dějin umění, etnologie, archeologie, numismatiky, muzeologie i kampanologie. Poutavé příběhy minulosti přináší nejen poznání dějin našeho regionu, ale zároveň nám umožňují pochopení současných souvislostí. Činí tak prostřednictvím narativů jedinečných artefaktů z depozitářů Muzea Brněnska, mapují však také historii, kterou denně (i nevědomky) míjíme v našem okolí.

Studie analyzující čtyři kázání ze zdejší benediktinské knihovny se zaměřuje na komunikační obsah slavnosti svěcení rajhradského chrámu; popis kolekce rakouských nouzových poukázek ze sbírky šlapanického muzea ilustruje méně známou historii nouzových platidel; nabídnut je pohled na využití obrazových encyklopedií v 19. století prostřednictvím svazků Meyerova konverzačního lexikonu z ivančické sbírky. Představena je zde nová akvizice Památníku Mohyla míru – prapor legie arcivévody Karla.

Sborník přináší také příběh ivančické Vesny, inspirovaný ojedinělou fotografií členek spolku ze sbírek Muzea v Ivančicích nebo další etapu výzkumu novodobé historie Vily Löw-Beer v Brně – fungování vily jako studentského domova. Na příkladu obce Podolí je přiblížena profese drába, včetně konkrétních osudů podolských drábů v raném novověku. Za zmínku jistě stojí přínosný text zprostředkovávající nové poznatky ke stavebním dějinám slavkovského zámku. Pokud Vás zajímá prehistorie Brněnska, najdete zde další výstup dokumentace archeologických lokalit v okrese Brno-venkov. Po čase máme opět možnost uveřejnit ve sborníku studii zaměřenou na kampanologické artefakty v regionu, tentokrát jde o text věnovaný zvonům v Ostrovačicích. Nechybí příspěvek z oblasti muzeologie – studie věnovaná aplikaci poznatků teorie kognitivní zátěže v moderní muzejní prezentaci.

V sekci Zprávy je připomenut významný počin – loňské otevření expozice Lapidárium Muzea v Ivančicích na zámku v Oslavanech. Nejstarší z poboček Muzea Brněnska tak získala novou možnost zpřístupnit veřejnosti své vskutku pozoruhodné sbírkové fondy. O způsobech (nejen) virtuální komunikace s návštěvníky pojednává zpráva reflektující činnost muzea v době jeho uzavření pro veřejnost.

Vážené čtenářky, vážení čtenáři, závěrem si dovolujeme připomenout, že posledních šest ročníků našeho sborníku je Vám přístupných také na webové stránce www.sbornikmb.cz, kam budou postupně doplňována i starší vydání.
Přejeme Vám příjemné chvíle strávené nad následujícími stránkami.

Vaše redakce

OBSAH

STUDIE

„POSLEDNÍ VĚTŠÍ PRVNÍHO“. TIŠTĚNÁ KÁZÁNÍ PROSLOVENÁ PŘI SLAVNOSTI POSVĚCENÍ RAJHRADSKÉHO CHRÁMU A JEJICH HISTORICKÉ MOTIVY 9
Jiří David

RENESANČNÍ ZVONY ŠIMONA VOSY V OSTROVAČICÍCH 31
František John

„VZDĚLÁNÍ PRO VŠECHNY“ FENOMÉN ILUSTRACÍ PŘEHLEDOVÝCH PUBLIKACÍ ENCYKLOPEDICKÉHO TYPU NA PŘÍKLADU ILUSTRACÍ MEYEROVA KONVERZAČNÍHO LEXIKONU ZE SBÍREK IVANČICKÉHO MUZEA 42
Martina Želazková

FUNGOVÁNÍ MĚŠŤANSKÝCH SPOLKŮ NA KONCI 19. STOLETÍ NA PŘÍKLADU ŽENSKÉ VZDĚLÁVACÍ JEDNOTY VESNA V IVANČICÍCH 62
Barbora Svobodová

VILA LÖW-BEER VE SLUŽBÁCH LIDU! PROMĚNA SECESNÍ VILY V DOMOV MLÁDEŽE A PÉČE O JEJÍ KULTURNÍ HODNOTU (1954–2012) 77
Jana Černá

TEORIE KOGNITIVNÍ ZÁTĚŽE (CLT) V KONTEXTU MUZEJNÍHO VÝSTAVNICTVÍ A MUZEJNĚ-VÝSTAVNÍ DIDAKTIKY: TEORETICKÁ STUDIE 97
Monika Mikulášková

MATERIÁLY

PRAVĚKÉ, STŘEDOVĚKÉ A NOVOVĚKÉ OSÍDLENÍ NA KATASTRECH OBCÍ BLAŽOVICE, JIŘÍKOVICE, PONĚTOVICE A PRACE 115
David Hons

NEZNÁMÝ PLÁN SLAVKOVSKÉHO ZÁMKU Z 18. STOLETÍ 137
Dan Šamánek, Jan Krajčirovič

DRÁBOVÉ NA PANSTVÍ KAPITULY SV. PETRA 148
Jiří Čalkovský

RAKOUSKÉ NOUZOVÉ PENÍZE VE SBÍRCE MUZEA VE ŠLAPANICÍCH 167
Hana Sedláčková

PRAPOR LEGIE ARCIVÉVODY KARLA VE SBÍRCE PAMÁTNÍKU MOHYLA MÍRU 184
Petr Bělohoubek

ZPRÁVY

EXPOZICE LAPIDÁRIUM MUZEA V IVANČICÍCH NA ZÁMKU V OSLAVANECH 193
Hana Fadingerová, Marta Němečková

HLEDÁNÍ NOVÝCH CEST – MUZEUM BRNĚNSKA V ONLINE PROSTORU 196
Monika Mikulášková

RECENZE

NAPOLEON. CÍSAŘ FRANCOUZŮ (1804–1821) 203
Ondřej Buček

MÁŘINA KUCHAŘKA. RECEPTY. KRONIKA NAŠEHO ŽIVOTA 205
Miroslava Šudomová

STUDIE

„POSLEDNÍ VĚTŠÍ PRVNÍHO“. TIŠTĚNÁ KÁZÁNÍ PROSLOVENÁ PŘI SLAVNOSTI POSVĚCENÍ RAJHRADSKÉHO CHRÁMU A JEJICH HISTORICKÉ MOTIVY

Jiří David

Jakub Arnošt z Lichtensteinu-Castelcorna. (Muzeum Vyškovska)

Druhý červnový týden roku 1739 se do paměti rajhradského kláštera vepsal mimořádnou událostí. Olomoucký biskup Jakub Arnošt z Lichtensteinu-Castelcorna, který se jen krátce předtím ujal svého biskupského úřadu, posvětil dne 7. června nový rajhradský chrám, hlavní oltář a osm oltářů pobočních. K události se pojila osmidenní slavnost, která měla podtrhnout význam tohoto liturgického aktu a zvýraznit postavení rajhradské řeholní komunity na církevní mapě Moravy. Z pohledu rajhradských řeholníků se jednalo o dovršení významné fáze obnovy kláštera, jejíž počátky sahají k prvním pokusům o stavební úpravy na sklonku 17. století za proboštů Placida Novotného a Benona Brancouzského. Až jejich nástupce Antonín Pirmus se však odhodlal k velkorysé přestavbě, pro niž se mu díky přátelským vztahům se žďárským opatem Václavem Vejmluvou podařilo roku 1720 získat v té době již věhlasného architekta Jana Blažeje Santiniho. Historikům umění se ovšem v nedávné době podařilo odkrýt významný vliv, který na výslednou podobu architektury měl sám benediktinský objednavatel.[1] Díky dlouhým 36 rokům, které byly Antonínu Pirmovi dopřány k setrvání v pozici rajhradského představeného, se tento probošt rozhodujícím způsobem podílel také na organizování výstavby, angažování uměl-

1 KROUPA, Jiří. Rajhradský chrám v proboštské korespondenci 18. století. *Opuscula historiae artium. Studia minora Facultatis philosophicae Universitatis brunensis*. Brno: Masarykova univerzita, 2006, Řada uměnovědná F, roč. 55, č. F50, s. 43–80.

ců, získávání uměleckých děl a koncipování vnitřní výzdoby.[2] Slavnost posvěcení nového chrámu se tak současně stala i symbolickým dovršením jeho životního díla.

Navzdory významu celé události toho o průběhu svěcení i o související slavnosti víme až pozoruhodně málo. Nejsystematičtější pozornosti se této události dostalo v dějinách rajhradského kláštera sepsaných ve druhé polovině 19. století Bedou Dudíkem, i zde se však jedná o jediný odstavec vytěžující několik málo pramenů z klášterního archivu, které se k události vážou.[3] Dozvídáme se tak, že pro důstojný průběh liturgie byla s velkým nákladem zajištěna nová řeholní roucha, že kajícníci, kteří v průběhu slavnostního oktávu vykonali zpověď a v chrámu se pomodlili, obdrželi plnomocné odpustky a že se rajhradští benediktini zavázali vždy na výročí slavnosti sloužit mši za konsekrátora, tedy olomouckého biskupa Jakuba Arnošta. V průběhu slavnostního tridua, tedy v prvních třech dnech slavnosti, navíc biskup udílel svátost biřmování věřícím, kteří dle Dudíka „proudili ze všech stran". Slabá znalost průběhu slavnosti je odrazem relativně skromného okruhu přímých pramenů. Z opatského archivu se k ní dle dosavadních znalostí vztahují pouze tři pergamenové listiny, které v zásadě jen potvrzují dosažený stav.[4] Ačkoli je pravděpodobné, že budoucí analýza dalších pramenů, např. Pirmovy korespondence, přinese nové výsledky, je třeba prozatím konstatovat absenci dokladů o vlastním průběhu, jakými v těchto případech bývají diaria, seznamy významných hostů, počty návštěvníků či udělených svátostí, popisy výzdoby či doprovodné pamětní tisky. Není to však s podivem – tento druh pramenů totiž zpravidla vznikal z potřeby reprezentovat událost vůči okolnímu světu, případně informovat vyšší instanci o jejím řádném průběhu. Jelikož však posvěcení chrámu mělo největší význam pro benediktinskou komunitu samotnou, doklady obdobných komunikačních aktů mohou scházet. Celkový rámec slavnosti tak dávají tušit již pouze dva další druhy pramenů liturgicko-uměleckého rázu. Jeden je hudební – ve sbírce rajhradského kláštera se dochoval opis hlasů dvousborové Slavnostní mše C dur italského skladatele Antonia Caldary, který posledních 20 let svého života (zemřel r. 1736) strávil ve Vídni jako dvorní vicekapelník císaře Karla VI. a udržoval

2 MACUROVÁ, Zuzana. *Umělecká praxe v barokním klášteře. Proměny rajhradského proboštství v 18. století.* Brno: Masarykova univerzita, 2015; ŠEFERISOVÁ LOUDOVÁ, Michaela. Rajhrad. Klášter s kostelem sv. Petra a Pavla. In: MÁDL, Martin, HEISSLEROVÁ, Radka, ŠEFERISOVÁ LOUDOVÁ, Michaela, VÁCHA, Štěpán a kol. *Benediktini II*. Praha: Academia, 2016, s. 609–664.

3 DUDÍK, Beda. *Geschichte des Benediktiner-Stiftes Raygern im Markgrafthume Mähren. II. Band. Vom Ende der Hussitenstürme bis in die Gegenwart 1449–1848*. Wien: Verlag von Carl Gerold's Sohn, 1868, s. 341.

4 MZA v Brně, fond E6 Benediktini Rajhrad, sign. Ag 56, inv. č. 81, listina z 22. 5. 1739 – papež Kliment XII. udílí kajícníkům, kteří se v daných osmi dnech pomodlí v rajhradském chrámu, plnomocné odpustky; Ibid., sign. Ag 39, inv. č. 63, listina ze 7. 6. 1739 – olomoucký biskup Jakub Arnošt z Lichtensteinu-Castelcorna dosvědčuje, že vysvětil rajhradský chrám, jeho hlavní oltář a osm oltářů pobočních; Ibid., sign. Ae 22/9, inv. č. 20, listina z 8. 6. 1739 – rajhradský klášter se zavazuje sloužit každoroční mši svatou za olomouckého biskupa Jakuba Arnošta, po dobu jeho života, i rekviem po jeho smrti, vždy na výročí posvěcení chrámu.

styky i s českými zeměmi, zejména questenbergovskými Jaroměřicemi. O opisu jeho slavnostní mše se v dobovém inventáři téže sbírky výslovně uvádí, že byla použita právě při slavnosti svěcení chrámu.[5] Druhý okruh pramenů je literární – jedná se o čtveřici samostatně vydaných kázání, třech českých a jednoho německého, která v průběhu oslav v Rajhradě zazněla. Právě jim budeme věnovat pozornost na následujících řádcích.[6]

Než se však pustíme do rozboru jednotlivých homilií, je třeba nastínit metodologický kontext, do něhož tato studie vstupuje, a ozřejmit tak otázky, které hodláme zvoleným pramenům klást. Macešský přístup české historiografie k barokní kultuře je dávno minulostí a znatelný rozkvět zaznamenává v posledních letech také výzkum barokních slavností. Díky tomu lze sledovat postupnou proměnu způsobu, jímž se k tomuto fenoménu přistupuje. Tento posun lze charakterizovat jako cestu od syntézy k analýze. Badatelé předchozích generací přistupovali k barokním festivitám jako k typickým projevům barokní kultury, kterou chápali velmi široce coby jednotu sociální, náboženské (světonázorové) a umělecké reality 17. a 18. století. Zdeněk Kalista s oblibou popisoval pompéznost těchto událostí a připomínal jejich „typicky barokní" charakter divadelního gesta, inscenovaného jednak za účelem zpřítomnit na zemi jevy nadzemské a jednak přitáhnout pozornost poutnických zástupů.[7] Také Josef Válka akcentoval divadelnost barokních slavností, v níž se však vedle zbožnosti manifestuje současně i společenský a mocenský řád. Slavnosti jsou na jedné straně „nejcharakterističtějším produktem barokní religiozity a mentality", v nichž „iluze harmonického světa řádu a ctností pohltí na čas lidskou mysl a kde na čas skutečnost života s reprezentací hodnot a snu splyne". Ovšem současně „zbožnost se stává divadlem, v němž se porušuje ona rovnost před Bohem a je pohlcována gestem moci a společenské prestiže".[8]

5 VESELÁ, Irena a ŽŮREK, Pavel. *Ne oči, ale mysl k Bohu. Maurus Haberhauer (1746–1799) a hudební kultura benediktinského kláštera v Rajhradě v 18. století*. Brno: Moravská zemská knihovna v Brně, 2019, s. 48–49.

6 BARTOŠEK, Jeroným Antonín. *Heyl- Und Herrlichkeit Des Löblich-Uralten Nunmehro aber Gantz schön-verjüngerten Gottes-Hauses Des Benedictinischen Closter-Stiffts RAYGERN, Oder Lob- und Ehren-Predig (...)*. Brno, 1739 (BCBT č. 14129); DUBRAVIUS, Antonín Ferdinand. *Iesus Veteranae Legis ex tribu Levi Sacerdos Magnus. Et Zorobabel Israëlitarum Dux, noviter resusciatus (...)*. Brno, 1739 (Knihopis, č. K02127); JEŽEK, Antonín Jiří. *Castrum novum id est Domus Dei nova firmiter aedificata supra firmam Petram principum apostolorum SS. Petri et Pauli.* Brno, 1739 (Knihopis, č. K03560); JÄCKL, Martin. *Tří-Coulový pravítko, s kterém se vnově vystavený a posvěcený kostel starožitného a osvobozeného kláštera rajhradského (...) vyměřil (...).* Brno, 1739 (Knihopis, č. K03420).

7 Např. slavnost posvěcení žďárského poutního chrámu na Zelené Hoře popisuje slovy: „mohutná fuga zlatých a stříbrných rouch, červeň korouhví, bledá modř kadidla, oblaka baldachýnů a blesky drahocenných liturgických nádob. A tato podívaná, nadnášená zpěvem a hudbou, se opakuje znovu a znovu." KALISTA, Zdeněk. *Česká barokní gotika a její žďárské ohnisko.* Brno: Blok, 1970, s. 23. Dále viz TÝŽ. *Století andělů a ďáblů. Jihočeský barok.* Jinočany: H&H, 1994, s. 103–107.

8 VÁLKA, Josef. *Dějiny Moravy 2. Morava reformace, renesance a baroka.* Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 1995, s. 183; TÝŽ. Homo festivans. In: BŮŽEK, Václav a KRÁL, Pavel, eds. *Slavnosti a zábavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku.* České Budějovice: Jihočeská univerzita, 2000, s. 5–19.

Oba zmínění autoři přistupovali ke slavnostem jako k součásti velkolepé mozaiky barokní kultury, kterou ve svých dílech skládali, přičemž dodnes je možné jejich pojednání číst jako pronikavé a do značné míry unikátní příklady syntetizujícího historického myšlení. Vlna zájmu o 17. a 18. století z posledních dvaceti let však zákonitě vyvolala potřebu odlišného přístupu – větší tematickou zacílenost, badatelskou kooperaci a vzájemnou souměřitelnost dosažených poznatků. Syntézy proto nahradily analytické metody. Vzhledem k potenciálu, jaký různé druhy festivit skýtají pro poznání hodnotového systému společnosti, není divu, že v tomto procesu brzy došlo i na církevní či světské slavnosti. Pozornost byla věnována panovnickým korunovacím či slavnostním vjezdům, z církevní oblasti pak slavnostem spojeným se světeckými kulty, řádovými komunitami, významnými jubilei či s běžným náboženským provozem.[9] V nedávné době získaly podrobné monografické zpracování také zřejmě nejspektakulárnější moravské církevní slavnosti 18. století, jimiž byly korunovace zázračných mariánských obrazů na Svatém Kopečku u Olomouce a na Starém Brně.[10] Badatelský akcent se přitom posunuje od uměleckohistorických souvislostí k výzkumu slavností jakožto svébytné sociální praxe. Řečeno slovy autora zmíněného pojednání o mariánských korunovacích Tomáše Malého: „Rituál vždy sleduje normativní řád, určovaný ekonomickými, politickými a správními podmínkami dané komunity či daného prostředí. Provedení rituálu přitom překračuje případné (sociální a jiné) rozdíly a utváří komunitu, což platí i tehdy, když existují rozdílné interpretace průběhu rituálu.“[11] Ve slavnostech spojených s rituálem tedy dochází k manifestaci sociálního řádu a otevírá se i prostor pro sdělování politických obsahů – potvrzování vlastního postavení či vazeb, vyjadřování nároků nebo významné zámlky. Organizátoři slavností komponují celou událost s určitým záměrem a nemusí to být vždy pouze posílení prestiže, byť ta patří k motivům nejčastějším.

Vyjdeme-li z tohoto východiska, je zřejmé, že cílem následujícího textu nebude přidat na nebe moravských barokních slavností další hvězdu. Tomu brání nedostatek pramenů a také skutečnost, že na tomto nebi existují ze stejné doby hvězdy nesrovnatelně zářivější: oslavy svatořečení Jana Nepomuckého (1730), šestisté výročí příchodu premonstrátů na Hradisko u Olomouce (1751), obě mariánské korunovace (1732 a 1736), intronizační vjezdy biskupů do Olomouce (1740 a 1747) nebo výročí obrany Brna před Švédy (1745). Posvěcení kostela ostatně nebyl v období vrcholného baroka nikterak ojedinělý rituál, jak ukazuje i námi sledovaný červen roku 1739 – po vysvěcení rajhradského chrámu biskup Jakub Arnošt pokračoval do Louky a Jaroměřic nad Rokytnou, celkem tak údajně jen v rámci této jednoměsíční cesty vysvětil tři chrámy a 31 oltářů.[12] Pokusíme se však rekonstruovat, jaké významy tato událost mohla nést, případně co se jejím prostřednictvím mohl snažit sdělit hlavní organizátor, probošt Antonín Pirmus.

Jak bylo výše řečeno, pramenem bude čtveřice kázání pronesená v průběhu oslav. Literárně-historický výzkum prokázal, že příležitostná kázání mají odlišný charakter od homiletiky spjaté s církevním rokem. Na rozdíl od textů zachycených v postilách, které spadají do kontextu nábožensky vzdělávací literatury a mají tudíž výrazně výchovný náboj, vycházejí příležitostné promluvy více ze smyslu nebo účelu dané události.[13] Hypoteticky lze proto soudit, že se v jejich obsahu něco z hledaných významů otisklo, přičemž tuto hypotézu podporuje skutečnost, že jednotlivé promluvy byly vydány tiskem a pokud je známo, jsou to jediné dokumenty, které reprezentovaly událost vůči okolnímu světu. Ke hledání možných skrytých významů je však třeba přistupovat s velkou opatrností, neboť na sklonku třicátých let 18. století byla příležitostná kázání již velmi rozvinutým žánrem, který podléhal řadě konvencí a formálních zvyklostí. Kazatelé byli vedeni snahou naplnit očekávání publika, zaujmout jej svým důvtipem, hledat a nalézat překvapivé souvislosti nebo používat jazykové hříčky. Do cesty se tak staví dobově obvyklé rétorické a literární strategie.

9 Viz např. VLNAS, Vít, VESELÁ, Irena, VÁCHA, Štěpán a VOKÁČOVÁ, Petra. *Karel VI. & Alžběta Kristýna. Česká korunovace 1723.* Praha: Paseka, 2009; HRBEK, Jiří. *České barokní korunovace.* Praha: NLN, 2010; ELBEL, Martin. Slavnostní vjezd kardinála Troyera do města Olomouce. In: *Olomoucké baroko. Výtvarná kultura z let 1620–1780. 1. svazek, Proměny ambicí jednoho města.* Olomouc: Muzeum umění Olomouc, 2010, s. 229–235; OPPELTOVÁ, Jana. Příspěvek k typologii barokních klášterních slavností. Na příkladu premonstrátské kanonie Klášterní Hradisko u Olomouce. In: BŮŽEK, Václav a KRÁL, Pavel, eds. *Slavnosti a zábavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku.* České Budějovice: Jihočeská univerzita, 2000, s. 505–536 (viz též další studie v témže sborníku).

10 MALÝ, Tomáš. *Obrazy a rituál. Římské korunovace divotvorných Madon a koncept barokní kultury.* Brno: NLN, 2019.

11 Ibid., s. 60.

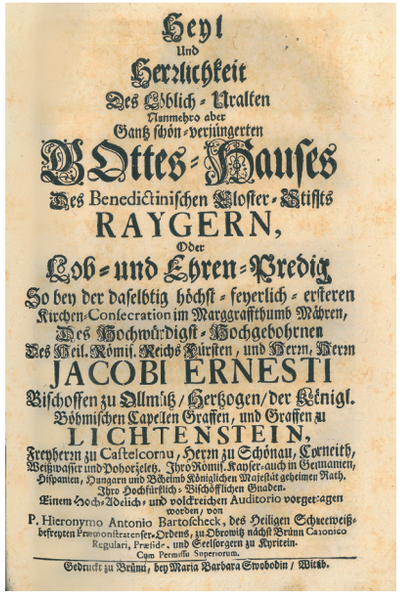
12 ZUBER, Rudolf. *Osudy moravské církve v 18. století. 1695–1777*. Praha: Ústřední církevní nakladatelství, 1987, s. 134.

13 SLÁDEK, Miloš. *Svět je podvodný verbíř aneb Výbor z českých jednotlivě vydaných svátečních a příležitostných kázání konce 17. a prvních dvou třetin 18. století*. Praha: Argo, 2005; TÝŽ. *Slovo ze srdce jejich aneb Nedělní kázání v pobělohorských bohemikálních postilách a tradiční perikopní systém.* Praha: Památník národního písemnictví, 2017. Za do jisté míry specifický žánr se pak považují kázání pohřební, viz PAVLÍČKOVÁ, Radmila. *Triumphus in mortem. Pohřební kázání nad biskupy v raném novověku.* České Budějovice: Veduta, 2008.

HEYL- UND HERRLICHKEIT DES LÖBLICH-URALTEN NUNMEHRO ABER GANTZ SCHÖN-VERJÜNGERTEN GOTTES-HAUSES

Jako první z celé čtveřice zaznělo přímo v den svěcení chrámu, tedy 7. června 1739, německé kázání, jehož autorem byl zábrdovický premonstrát Jeroným Antonín Bartošek.[14] Na začátku jeho promluvy je vyznačena biblická citace, tzv. motto, jímž se stal verš z příběhu o Zacheovi v Lukášově evangeliu: „Dnes přišlo spasení do tohoto domu; vždyť je to také syn Abrahamův.“[15] Kázání má standardní třídílnou strukturu s úvodem, výkladem a závěrem. Svou promluvu kazatel zahajuje bez jakéhokoli řečnického uvedení jakousi inscenovanou divadelní akcí: Spatřuje ve svém okolí sedm postav starců, kteří pro své stáří již nemohou stát, leží proto na podlaze a v rukách drží přesýpací hodiny a kosu. Rozhovorem s těmito „šedivci“ (*Greysen*) řečník zjišťuje, že jsou ve stáří od 91 do 691 let a rychle dospívá k závěru, že tyto imaginární postavy představují nedokončených sedm století rajhradských dějin. Po této připomínce dlouhověkosti kláštera se Bartošek obrací na jeho zakladatele knížete Břetislava, chce jej povolat znovu k životu, aby mohl spatřit své zakladatelské dílo v nové nádheře. Původ této nádhery spatřuje v „jiskrách modliteb“, které v průběhu konsekrace sršely ze „světlého kamene“ (*Lichtenstein*) a podnítily Boha, aby „naplnil, prozářil a prosvětlil“ svou nádherou přítomný chrám, podobně jako to učinil v případě chrámu Šalamounova. Aktem posvěcení se tak dokončilo dílo, které před lety započal Antonín Pirmus. Tímto konstatováním má být potvrzena platnost první části rozebíraného biblického výroku, naroubovaného na aktuální rajhradskou událost, a zbývalo vysvětlit souvislost se starozákonním Abrahamem, jíž kazatel věnuje hlavní část promluvy.

Vlastní výklad začíná rekapitulací biblického příběhu Abrahama, Izáka a Jákoba a připomínkou jejich zbožnosti, věrnosti a Božích zaslíbení. Konstatuje se jejich budování oltářů, zvláště pak s odvoláním na příběh o Jákobovu žebříku, v němž po snové rozmluvě s Hospodinem Jákob vztyčuje kámen, který měl pod hlavou, polévá jej olejem a tvoří z něj oltář.[16] K naznačení souvislosti mezi aktuální situací a biblickým Abrahamem, jak to vyžaduje citovaný výrok evangelia, využívá Bartošek opět jazykovou narážku na jméno olomouckého biskupa. Vychází z výroku Jana Křtitele, v němž tento Kristův předchůdce kárá farizeje a připomíná jim, že Bůh je schopen stvořit Abrahamovy syny z kamení.[17] Narážka na kámen pak spěje přímočaře k identifikaci Abrahamova syna v přítomném biskupovi. Tento poznatek je pak rozveden a potvrzen v připomínce četných zakladatelských činů Jakuba Arnošta, mezi nimiž dominuje vztyčení oltáře, jímž je míněno zbudování kostela na biskupově rodovém panství v Pohořelicích na Zlínsku.[18] Vyznění této části výkladu je pak podtrženo v duchu barokního patriotismu: „Podivuješ se snad, Moravo, nad tímto synem Abrahamovým a nad jeho vroucí oddaností Bohu?“[19] A pointováno je finálním propojením s výchozím biblickým citátem: „Dnes přišlo spasení do tohoto domu, protože ten, který jej posvětil, je pravým synem Abrahamovým.“

Heyl
Und
Herrlichkeit
Des Löblich-Uralten
Nunmehro aber
Gantz schön-verjüngerten
Gottes-Hauses
Des Benedictinischen Kloster-Stiffts
RAYGERN,
Oder
Lob- und Ehren-Predig
So bey der daselbtig höchst-feyerlich-ersteren
Kirchen-Consecration im Marggraffthumb Mähren,
Des Hochwürdigst-Hochgebohrnen
Des Heil. Römis. Reichs Fürsten, und Herrn, Herrn
JACOBI ERNESTI
Bischoffen zu Allmütz / Hertzogen / der Königl.
Böhmischen Capellen Graffen, und Grafen zu
LICHTENSTEIN,
Freyherrn zu Castelcorno, Herrn zu Schönau, Corneith,
Weißwasser und Pohorzelitz, Ihro Römis. Kayser-auch in Germanien,
Hispanien, Hungarn und Böheimb Königlichen Majestät gebeimen Rath,
Ihro Hochfürstlich-Bischöfflichen Gnaden.
Einem Hoch-Adelich- und volckreichen Auditorio vorgetragen
worden / von
P. Hieronymo Antonio Bartoscheck, des Heiligen Schneeweiß-
befreyten Ermonstratenser-Ordens, zu Obrowitz nächst Brünn Canonico
Regulari, Præsid-, und Seelsorgern zu Kyritein.
Cum Permissu Superiorum.
Gedruckt zu Brünn, bey Maria Barbara Swobodin / Witib.

Kázání Jeronýma Antonína Bartoška, titulní list. (Knihovna Benediktinského opatství Rajhrad)

Poté, co byla takto oslavena osoba konsekrátora, vzdal kazatel hold i hostitelům. S odvoláním na list sv. Pavla Římanům Bartošek připomíná, že „nejsou všichni dětmi Abrahamovými jen proto, že jsou jeho potomci“.[20] Skuteční synové Abrahamovi se poznají podle toho, že patriarchovo dílo rozmnožují a v mnohém jej dokonce předčí – tak jako „Patres Benediktiner“ z rajhradského kláštera: Vztyčil-li Abraham za svůj život tři kamenné oltáře a žádný chrám, benediktini postavili rozlehlý chrám o třech kupolích a v něm devět, tedy třikrát tři oltářů; byly-li Abrahamovy oltáře zasvěceny Božímu jménu, budou rajhradské oltáře sloužit samotnému Bohu etc. Řetězení dalších benediktinských zásluh je nakonec vygradováno kazatelským požehnáním benediktinské komunitě i olomouckému biskupovi, jímž se hlavní část promluvy zakončuje.

14 Vedle rajhradského kázání je znám také jako autor pohřebního kázání při úmrtí zábrdovického opata Engelberta Hájka (1712), dále kázání při slavnosti posvěcení chrámu v Židlochovicích (1730) a tvůrce chvalořeči zahrnuté do slavnostního spisu *Enthronisticum Parthenium*, vydaného v souvislosti s korunovací svatokopecké madony (1732). Viz Bibliografie cizojazyčných bohemikálních tisků: č. BCBT14127, BCBT14128, a Knihopis, č. K06868.

15 Lukáš 19:9. Zde je použit český ekumenický překlad, v tisku kázání se nachází vždy citace v latině a poté překlad do němčiny.

16 Genesis, kap. 28. Po rekapitulaci starozákonních událostí následuje v kázání rozbor příběhu o Zacheovi, muži, jenž pozval Ježíše do svého domu a pohostil jej. Z tohoto příběhu je však pouze vyvozena moralita adresovaná věřícím – kritizující luxus a vyzývající ke štědrosti tak, jak to učinil Zacheus vůči Ježíšovi. Oba jsou přitom označováni za syny Abrahamovy.

17 Matouš 3:9. „Nemyslete si, že můžete říkat: Náš otec je Abraham! Pravím vám, že Bůh může Abrahamovi stvořit děti z tohoto kamení!“

18 Kostel však ještě nebyl dokončen a vysvěcen, k jeho konsekraci došlo až 15. května 1740. KOCHTA, Ladislav a POKLUDA, Zdeněk. *Pohořelice: Z pamětí a letopisů obce*. Pohořelice: Obec Pohořelice, 2014, s. 63–64.

19 „O geliebtist- und werthistes Vatterland hochlöbliches Marggraffthumb Mähren! Bewunderest du von Anbeginnen dieses auss dem uralt- Hochgräfflichen Stamen-Hauss von Lichtenstein erweckten Sohn Abrahams deines Fürsten, deines Hertzogen, deines Bischoffen und Geistlichen Oberhaubts, seine Gottseeligkeit, seinen unermüdeten Eyffer, seine innbrünstige Andacht zu Gott?“

20 Římanům 9:7.

Aby byla dodržena formální třídílná struktura kázání, připojuje v závěru Bartošek ještě jednu krátkou úvahu. Je založena opět na jazykové hříčce, tentokrát s využitím 17. verše z žalmu 104: „Na cypřiších si nachází místo čáp." Autor ovšem vychází z problematického latinského překladu Vulgaty, který zní „Herodii domus dux est eorum", a sám jej převádí do němčiny slovy „Raygers Haus ist ihr Führer". Dochází tak k několikerému posunu slovního významu. Latinský výraz *herodius* Bartošek překládá nikoli slovem čáp, nýbrž jako *Rayger*, tedy volavka.[21] S odvoláním na dobový výklad Davidových žalmů od Thomase Le Blanca[22] pak ztotožňuje tuto volavku s osobou Ježíše: Vysoký let volavky má připomínat Kristovo Nanebevstoupení, volavka stejně jako Kristus ukazuje lidem cestu a konečně, je-li volavka ptákem, který svou kořist krade (*Raub-Vogel*), pak odpovídá i výroku z Izaiášova proroctví „Rychlá kořist, chvatný lup", který měl dle Bartoška souviset s Kristovým příchodem.[23] Morfologická blízkost slov *Rayger* a *Reigern* (Rajhrad) dovoluje kazateli vydávat rajhradský chrám, *Raygers-Haus*, za „dům volavky", tedy vlastně dům Páně. Platí-li pak citovaný žalmový verš, překládaný v onom posunutém významu doslova jako „dům volavky je jejich vůdcem", má se i rajhradský chrám stát vůdcem věřících, a sice vůdcem v modlitbě. Závěr celého kázání je sestaven z dlouhého výčtu modlitebních účelů, k nimž má rajhradský chrám věřící podnítit: zdraví panovníka a narození jeho mužského potomka, vítězství křesťanských zbraní proti Turkům, dlouhověkost nového olomouckého biskupa, moudré rozhodování zemských stavů, sláva obnoveného rajhradského chrámu etc.

Lze konstatovat, že Bartoškovo kázání se relativně málo věnuje rajhradské historii. K minulosti kláštera se vztahuje pouze na začátku symbolicky prostřednictvím fiktivních sedmi postav personifikujících jednotlivá století rajhradských dějin a z historických postav jmenuje výslovně pouze zakladatele, knížete Břetislava. Hlavním cílem této homilie je prostřednictvím řady biblických citátů, nečekaných souvislostí a hry se slovními významy oslavit osobu olomouckého biskupa, rajhradskou komunitu a podtrhnout nádheru nového chrámu.

21 V dnešním zoologickém názvosloví figuruje *ardea herodia* – volavka velká. V současné němčině je výraz pro volavku *Reiher.*

22 LE BLANC, Thomas. *Psalmorum Davidicorum Analysis, in qua aperte cernitur singulis in Psalmis ordinem esse admirabilem: adiungitur Commentarius amplissimus (...).* Coloniae Agrippinae, 1682.

23 Izaiáš 8:1.

IESUS VETERANAE LEGIS EX TRIBU LEVI SACERDOS MAGNUS

Následujícího dne se kázání ujal jeden z nejvýraznějších moravských barokních kazatelů, Antonín Ferdinand Dubravius, jenž působil jako děkan v jihomoravském Podivíně. V literatuře se jedná o již poměrně známou osobnost, a to jak prostřednictvím tištěných příležitostných kázání, tak skrze překlady libret k barokním operám provozovaným na questenbergovském dvoře v Jaroměřicích nad Rokytnou.[24] K Rajhradu se vedle kázání k posvěcení chrámu váže ještě další tištěná Dubraviova homilie, kterou proslovil o měsíc později při svátku sv. Benedikta v červenci 1739, a pohřební kázání z roku 1744 nad proboštem Antonínem Pirmem.[25]

Své kázání začíná Dubravius narážkou na hudební slavnost z předchozího dne a přirovnává ji ke slavnosti posvěcení Šalamounova chrámu.[26] Základ slavnosti svěcení chrámu pak spatřuje v příběhu o Jákobovi, konkrétně v jeho pomazání kamene olejem a v označení daného místa za dům Boží, připomíná tak stejnou biblickou souvislost jako Jeroným Antonín Bartošek předchozího dne.[27] Ke spojení zakladatelského činu starozákonního Jákoba s aktuálním rajhradským děním slouží řečníkovi jmenná shoda tohoto patriarchy a olomouckého biskupa: Dubravius chválí rajhradského probošta, neboť nejen že zvelebil zdejší chrám, ale především do něj přivedl Jákoba, jenž dokončil zasvěcení chrámu Bohu: „On zajisté jest ten Jakob, který včerejšího dne vstav dobře ráno hned o čtyrech hodinách do tohoto chrámu Božího vkročil a jeden vzácný, krásný a světlý kámen, který netoliko pod hlavu položený měl, ale který sebou vždyckny nosí na toto místo přinesl." Oslava biskupovy osoby je zakončena latinským chronogramem, který kazatel doporučuje benediktinům vsadit do průčelí chrámu.

Úvodní část je ústrojně zakončena uvedením biblického citátu, jenž se stal východiskem pro hlavní výklad homilie: „Veliká bude sláva domu tohoto, posledního větší než prvního."[28] Citát pochází z knihy proroka Agea a vztahuje se k obnově jeruzalémského chrámu po návratu Izraelitů z babylonského zajetí. Ageus v něm citovanými slovy pobízí židovského vůdce Zerubábela ke stavbě nového chrámu, který má být slavnější než původní chrám Šalamounův. Dubraviův výklad má dvě části: Nejprve musí publiku vysvětlit paradox ukrytý v Ageově výroku a poté jej vztáh-

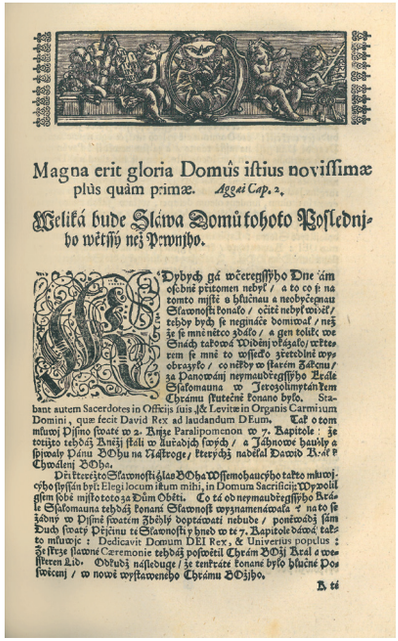
24 LIFKA, Bohumír, ed. *Medotekoucí sláva na hůře Libánu.* Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1995; SLÁDEK, pozn. 13, s. 367–396; MAŇAS, Vladimír. K osudům moravského barokního kazatele Antonína Ferdinanda Dubravia. *Opus musicum.* Brno, 2010, roč. 42, č. 1, s. 31–41; PERUTKOVÁ, Jana. *František Antonín Míča ve službách hraběte Questenberga a italská opera v Jaroměřicích.* Praha: KLP, 2011, s. 133–134.

25 Kázání k posvěcení rajhradského chrámu *Iesus Veteranae Legis ex tribu Levi sacerdos magnus* viz Knihopis, č. K02127. Dále viz *Sanctus Benedictus in Astris Magnus, qui in terris erat potens in verbis et operibus.* Brno, 1739 (BCBT22985), a pohřební kázání *Mvtatio Dexterae excelsi filios patre suo in tristitia privans (...).* Brno, 1744 (K02128).

26 S odkazem na 2. knihu Paralipomenon 7:6.

27 Genesis 28:22. „Kámen tento, kterýž jsem položil na znamení památky, slouti bude Dům Boží."

28 Ageus 2:9.

Magna erit gloria Domús iſtius noviſſimæ plùs quàm primæ. *Aggei Cap. 2.*

Weliká bude Sláwa Domu tohoto Poſlednjho wětſſj nežli Prwnjho.

Kázání Antonína Ferdinanda Dubravia, první strana textu.
(Knihovna Benediktinského opatství Rajhrad)

nout na rajhradskou realitu. V prvním kroku se proto poměrně obšírně věnuje dějinám chrámu jeruzalémského: Zatímco v královském období izraelských dějin bylo možné na výstavbu chrámu použít nezměrné prostředky, měli Židé po návratu ze zajetí možnosti nepoměrně skromnější.[29] Ageovo ujištění, že nový chrám předčí ten původní, se proto již jeho židovským současníkům jevilo jako paradoxní. Vysvětlení se nabízí v dalším Ageem zprostředkovaném Božím slovu, které Dubravius parafrázuje a poněkud upravuje pro potřeby svého kázání: „Ještě jedno maličké jest a já pohnu nebe i zemi a přijde žádoucí všechněm národům, a naplním dům tento slávou, neb méť jest stříbro, méť jest zlato."[30] S odvoláním na biblické komentáře od Cornelia a Lapide interpretuje Dubravius tento výrok tak, že nový jeruzalémský chrám se neměl proslavit vnější nádherou, nýbrž příchodem onoho „žádoucího všechněm národům", tedy příchodem Mesiáše. Zerubábelův chrám byl tedy slavnější než Šalamounův, neboť v něm působil Ježíš.

Chce-li však kazatel vztáhnout prorokův výrok „poslední větší prvního" na Rajhrad roku 1739, musí doložit, že rajhradský chrám předčí oba jeruzalémské. Obrací se proto do historie Rajhradu. Konstrukce rajhradských dějin v Dubraviově podání je rámcově následující: Na rozdíl od chrámu jeruzalémského byl rajhradský vystavěn již třikrát. Poprvé od knížete Břetislava roku 1048, kdy byl rovněž vysvěcen pražským biskupem Severinem. Po dvou stech letech od této události byl od „bezbožných kacířů" (míněn zřejmě vpád Mongolů r. 1241) a „loupežných Uhrů v nic uveden" a v tomto stavu jej král Václav daroval olomouckému biskupu Brunovi ze Schauenburka. Ten klášter znovu vystavěl, zvelebil, roku 1255 osobně

29 Velkou pozornost věnuje Dubravius vylíčení nádhery Šalamounova chrámu, kterou s odvoláním na jezuitu Cornelia a Lapide vyčísluje na „dva tisíce a čtyry sta milionův dukátův" a dodává, že tak mnoho zlata „sotva v celé Evropě nyní se nachází".

30 Totéž místo v ekumenickém překladu: „Ještě jednou, a bude to brzy, otřesu nebem i zemí, mořem i souší. Otřesu všemi pronárody a přijdou s tím nejvzácnějším, co mají; a naplním tento dům slávou." Ageus 2:6.

posvětil a „důstojně velebným řeholníkům řádu sv. Otce Benedikta milostivě navrátil". Následovala dlouhá staletí, během nichž byl klášter od „zuřivých a bohaprázdných kacířův" plundrován, řeholníci byli rozehnáni a „ten chrám Boží spolu i s klášterem byl *specula latronum*, peleší lotrovskou a luterskou učiněný". Dílčí záchrana přišla sice od císaře Rudolfa II., který na přímluvu kardinála Františka z Ditrichštejna existenci kláštera obnovil, ale až do posledních let čekal Rajhrad na nového Zerubábela, jehož konečně našel v proboštu Pirmovi. Dubraviovo ztotožnění Pirma a Zerubábela je pak završeno druhým latinským chronogramem, tvořícím pendant k chronogramu biskupovu. O tom, že nový rajhradský chrám předčí oba své středověké předchůdce, nemělo být pochyb. Mnohem větší řečnickou výzvu představovala ambice doložit, že kostel svou slávou překoná i oba chrámy jeruzalémské. Po odmítnutí vnějšího lesku se kritériem stala opět Kristova přítomnost: Zatímco v případě Zerubábelova chrámu se jednalo o Ježíšovu přítomnost historicky ohraničenou, v Rajhradě ji každodenně zajišťovala svátost eucharistie.

V poslední části kázání se řečník znovu vrací k oslavě hlavních postav slavnosti, totiž osoby proboštovy a biskupovy,[31] obrací se s kazatelským napomenutím na čerstvé biřmovance, žádá patrony rajhradského kostela, sv. Petra a Pavla, o pomoc ve válce proti Turkům a vyprošuje si přímluvné modlitby od přítomných benediktinů.[32]

Kázání Antonína Ferdinanda Dubravia je literárně propracované, ačkoli se vzdává barokně obvyklé konceptualistické metody. Z rajhradské čtveřice se mu literárními kvalitami blíží již pouze promluva Martina Jäckla (viz níže). Dubravius věnuje široký prostor historii kláštera, jeho kázání se jako jediné zabývá také událostmi ze 13. století, které měly pro Rajhrad a jeho postavení na mapě středověkých církevních institucí klíčový význam. Činí tak ovšem velmi selektivně a k této skutečnosti se v závěru ještě vrátíme.

31 V biskupově případě tak činí prostřednictvím historické fikce, neboť Castelcorna považuje za člena knížecího rodu Lichtensteinů a připomíná známou metaforu šesti „hor a kamenů", které měly tvořit oporu vlády císaře Ferdinanda II. ve 20. letech 17. století (Eggenberg, Werdenberg, Questenberg, Lichtenstein, Ditrichštejn, Valdštejn).

32 V roce 1739 vrcholil jeden z posledních válečných střetů mezi habsburskou monarchií a Osmanskou říší (1735–1739), v němž císařská strana přišla o většinu územních zisků z počátku století. BĚLINA, Pavel, KAŠE, Jiří, MIKULEC, Jiří, VESELÁ, Irena a VLNAS, Vít. *Velké dějiny zemí Koruny české. Sv. IX. 1683–1740.* Praha: Paseka, 2011, s. 146–151.

CASTRUM NOVUM ID EST DOMUS DEI NOVA FIRMITER AEDIFICATA

Tvůrcem kázání v poslední den slavnostního tridua, tedy 9. června 1739, se stal Antonín Jiří Ježek, který po více než čtyřicet let (1705–1747) působil jako farář v Rosicích.[33] Rajhradské kázání je jeho dosud jediné známé tiskem vydané dílo.[34] Na Ježkově homilii na první pohled zarazí míra její podobnosti s Dubraviovým kázáním z minulého dne. Za základ si volí stejný biblický citát (Ageus 2:9) a v úvodu připomíná také další evangelijní verš, který v předchozích dnech již zazněl (příběh o Zacheovi, Lukáš 19:9). I výklad se ubírá velmi podobným směrem jako u Dubravia a volí podobné prostředky. Ježkovo kázání má však přibližně poloviční rozsah, což může být způsobeno ohledy na částečně se překrývající publikum.

V krátkém úvodu se kazatel rozhoduje, zda se zabývat historií chrámu či přítomností a volí přítomnost, což mu umožňuje exponovat oba biblické úryvky: „Než poněvadž dnes Hodie salus huic Domui facta est, a prorok Aggaeus praví: Magna erit gloria domus istius novissimae plusquam primae, zůstanu já při tomto posledním v nově zvelebeným chrámu Božím, ku Čestnosti toho vnově posvěceného Chrámu Božího slušné vážnosti jak horlivého posvětitele Jeho Knížecí Osvícenosti Biskupa Olomuckého Pána Pána Jakuba Ernesta hraběte z Lichtensteina, tak taky důstojně velebného Antonína Pirmusa Pána praelata toho domu Božího zvelebitele, k potěšení jeho duchovních synův, k outočišti milých poddaných a k duchovnímu prospěchu milých vlastincův."

Hlavní část kázání je založena na exegezi starozákonního úryvku z proroka Agea, která dospívá ke stejnému závěru, jako tomu bylo v případě kázání Dubraviova: Druhý jeruzalémský chrám byl posvěcen tím, že v něm vyučoval Kristus. Pokud by se dle Ježka prorok zjevil v Rajhradě, dal by přednost opět novému chrámu před středověkým, neboť jaký byl rozdíl mezi chrámy jeruzalémskými, takový je spatřován i mezi rajhradskými. Důvod spočívá v tom, že nový rajhradský chrám je prvním, který biskup Lichtenstein ve své nové církevní roli vysvětil (kazatel při té příležitosti navrhuje proboštu Pirmovi, aby své jméno změnil na Primus, neboť je „první milosti knížecí první současten"). Další důvod se vztahuje ke světelné režii rajhradské architektury, tedy k prosvětlení druhého chrámového prostoru a k dnes již nefunkčnímu světelnému efektu vystupujícímu zpoza hlavního oltáře. Kazatel se ptá probošta Pirma, zda mu připadá budova chrámu dostatečně osvětlena. Narážka na světlo vede řečníka podobně jako v předchozích kázáních k biskupovu jménu, neboť rajhradský chrám byl dostatečně prosvětlen teprve světlem vystupujícím z „jasného kamene": „A takovým světlým a jasným kamenem já nazývám nejosvícenějšího knížete a hraběte z Lichtensteina, který svou biskupskou osvíceností, mocí a hodností tomuto zvelebenému chrámu Božímu dostatečné světlo přidal a ozdobil, tak že tento dům Boží krásy a spanilosti takové nabyl, že Krále nebeského jest zůstal."

Závěrečná část kázání obsahuje metaforický obraz nesouvisející již s hlavním tématem výkladu. Jde o úvahu na téma Rajhrad – castrum. Místo je představeno jako dobrý hrad, který disponuje vším potřebným: bezpečným stavením, dostatkem vody, hojností munice, proviantu, udatnou posádkou i veliteli. Jednotlivé položky jsou však popisovány jako duchovní skutečnosti: voda = svěcená voda k omytí prvotního hříchu, proviant = Tělo Kristovo, posádka = benediktini etc. Nejkratší z rajhradských kázání je pak zakončeno požehnáním proboštovi a benediktinské komunitě.

TŘÍ-COULOVÝ PRAVÍTKO, S KTERÉM SE VNOVĚ VYSTAVENÝ A POSVĚCENÝ KOSTEL STAROŽITNÉHO A OSVOBOZENÉHO KLÁŠTERA RAJHRADSKÉHO (…) VYMĚŘIL

Poslední tiskem vydané kázání zaznělo při liturgii v samotném závěru slavnosti, tedy osmý den po posvěcení chrámu, 14. června 1739. Proslovil jej Martin Jäckl, kněz z cisterciáckého řádu působící ve farnosti Německé (dnes Veverské) Knínice, jehož domovským klášterem byl Sedlec u Kutné Hory.[35] Jäcklovo kázání je poměrně obsáhlé, nejvíce se blíží metodě tzv. konceptuálního kázání a spolu s kázáním Dubraviovým se nejúžeji váže k rajhradské historii.[36] Za základ slouží výrok z knihy Zjevení sv. Jana: „Vstaň a změř chrám Boží."[37]

Úvod kázání tvoří dobově oblíbená kazatelská strategie, v níž autor promluvy vypočítává důkazy své řečnické nedokonalosti. S pomocí citace ze Starého Zákona, výroku sv. Bernarda či historického příměru (Alexandr Veliký) prezentuje Jäckl obtížnost svého úkolu a své nedostatečné vlohy k jeho splnění: „Ach! Jak ubohý já s mým nevejřečním šeplavým jazykem, s mým kouřem a dejmem neumělosti začazeným vtipem ten den osmý nejslavnější a nejsvětější učiním a vyslovím! (…) Co jinší vejřeční, výslovní, ostrovtipní chválo-řečníkové svou vejřečností a krásо-mluvností, svou vysokou moudrostí a ostrovtipností dobrého způsobili a napravili, to já s mou sprostno-mluvností a hloupo-vtipností ohyzdím a ohavním." Nejde však jen o strojený projev skromnosti, zdůraznění obtížnosti úkolu má přede-

33 PODLAHA, Antonín. Dodatky a opravy k biografiím starších spisovatelů českých a k starší české bibliografii. *Časopis českého musea.* Praha: České museum, 1901, roč. 75, č. 3, s. 266–267.

34 Knihopis, č. K03560.

35 Německé Knínice se nacházely na panství Veveří, jež patřilo klášteru cisterciaček Porta Coeli (Předklášteří). Duchovní správu zde vykonávali zpravidla cisterciáci ze Sedlce nebo z Velehradu, Martin Jäckl zde působil od r. 1721. Ačkoli titulní list kázání hovoří o Jäcklovi jako o knínickém faráři, již k r. 1733 je na tomto působišti jako duchovní správce uváděn Mikuláš Mait z Velehradu. Několik zmínek v rajhradském kázání naznačuje možnost, že Jäckl působil jako duchovní v císařské armádě. EICHLER, Karel. *Paměti panství veverského.* Brno: nákladem vlastním, 1891.

36 Knihopis, č. K03420. Jedná se o jediné známé tištěné dílo tohoto autora.

37 Zjevení 11:1.

vším podtrhnout nevyslovitelnou velikost obnovitelského díla a nádheru nového chrámu. Současně tvoří řečnickou přípravu pro základní koncept kázání: Řečník vybaven pravítkem má podobně jako sv. Jan z knihy Zjevení přeměřit rajhradský chrám. Jeho pravítko měří však pouze tři couly, „neb tak hloupý a sprostný jsem, že sotva tří počítati a měřiti jsem se naučil". Číslovka tři se pak stává hlavním klíčem pro popis jak rajhradských dějin, tak architektury a výzdoby nového chrámu.

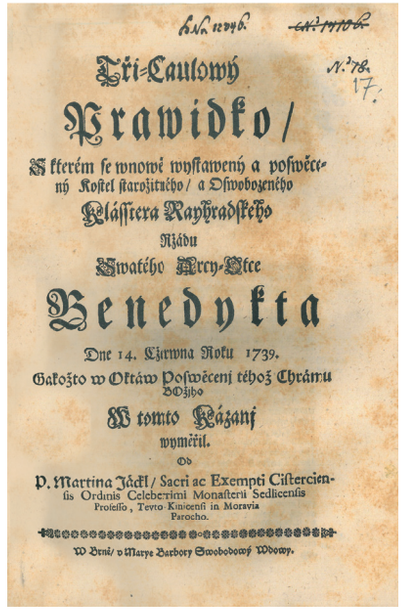
Kázání je založeno na identifikování čísla tři v nejrůznějších souvislostech rajhradské minulosti a přítomnosti: „s tím tajemství plným počtem tento slavný dům Boží tak svázán a zasnouben vždy byl a posavádě jest, že se od něho téměř odloučiti nemůže."[38] Tato číslovka měla figurovat už při založení kláštera: Jeho zakladatel kníže Břetislav je považován za v pořadí šestého knížete, poté co „Morava titul královský pozbyla"; klášter měl založit v souvislosti s válečnou výpravou do Uher, kterou podnikl ve službách římského císaře Jindřicha III. a za pontifikátu papeže Lva IX. Po založení kostela jej Břetislav předal benediktinskému řádu, což má být zase v pořadí třetí křesťanský řád (po řádu sv. Basilia a sv. Augustina), současně se jednalo o třetí Břetislavovu fundaci po sázavském klášteru a kapitule na Staré Boleslavi. Řečníkův důvtip se orientuje na řetězení podobných situací. Úsilí nacházet trojice či jejich násobky je natolik intenzívní, že je často třeba poněkud ohýbat realitu. Např. založení kláštera situuje Jäckl do roku 1047 (násobek tří), ačkoli je mu dobře známa zakládací listina datovaná o rok později, o níž ještě nebylo v povědomí, že se jedná o falzum z 13. století. Papež Lev IX. oproti tomu nastoupil svůj pontifikát až v roce 1049. Kazatelovým cílem však nebylo podat analyticky přesný popis historie, ale zaujmout posluchačstvo, skloubit historické či umělecké reálie s jednotící ideou kázání a tímto prostřednictvím vytvořit oslavný obraz dějin kláštera, jeho obnoveného chrámu a ctností benediktinské komunity.

Po popisu vzniku rajhradského kláštera jakožto poděkování za úspěšnou vojenskou výpravu obrací řečník pozornost k podtržení duchovního významu Rajhradu pro české země. Východiskem je mu citát z deuterokanonické knihy Sírachovec: „Tři věci se mi líbí a prohlašuji je za ozdobu před Hospodinem i lidmi: svornost bratří, přátelství mezi bližními a ženu s mužem, když se vzájemně snášejí."[39] Ke každému bodu následuje krátký komentář, vztahující jej k rajhradské fundaci. Nejsystematičtěji je však paradoxně využit třetí bod, tedy vztah mezi mužem a ženou, vysvětlovaný jako duchovní vazba mezi mocnými minulých staletí a řeholí sv. Benedikta: „Markrabové, knížata, biskupové a hrabata skrze libou a silnou vůni benediktinských ctností zapáleni (…) s tou svatou řeholí duchovně se zasnoubili."

38 Potvrzení symboliky čísla tři jako čísla pro vyjádření dokonalosti a celistvosti autor hledá u Aristotela („Tria sunt omnia"). K pojetí číselné symboliky v baroku viz KALISTA, Zdeněk. *Tvář baroka.* Purley: Rozmluvy, 1989, s. 105–109; HORÁKOVÁ, Michaela. K symbolice v barokní homiletice. *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity.* Brno: Masarykova univerzita, 1993, Řada literárněvědná D, roč. 42, č. D40, s. 25–32.

39 Sírachovec 25:1 (ČEP).

Po vyjmenování šesti benediktinských fundací, jež mají existenci naznačeného vztahu doložit, přichází pasáž, v níž je emotivně líčeno, jak tyto kláštery opět zanikaly a jak docházelo k jejich dokonalé zkáze: „Zatmělo jest zlato, proměnila se barva nejlepší, rozmetány jsou kamenové svatyně (…) vykořenil je vepř z lesa a obzvláštní zvěř spásla je, takže jen památka po nich pozůstává."[40] Připomínka osudu klášterů zničených převážně v důsledku husitství a reformace poskytuje prostor k rétorickému podtržení duchovního významu Rajhradu. Nepřetržitá existence nejstaršího kláštera na Moravě, který unikl působení „kacířů", pak slouží i k dovršení metafory lásky mezi mužem a ženou: Manželka Morava odmítla jiné nápadníky a zůstala věrná sv. Benediktovi.

Tři-Caulowý
Prawidko /
S kterém se wnowě wystawený a posweceny Kostel starozitného / a Oswobozeného
Kláſtera Rayhradſkeho
Řádu
Swatého Otce
Benedykta
Dne 14. Cjrwna Roku 1739.
Gakožto w Oktáw Posweceni tohoż Chrámu
BOžího
W tomto Kázaní
wyměřil.
Od
P. Martina Jäckl / Sacri ac Exempti Cisterciensis Ordinis Celeberrimi Monasterii Sedlicensis
Professo, Tevto-Kinicenſi in Morsvia
Parocho.
W Brně / v Matyse Barbory Swobodowy Wdowy.

Kázání Martina Jäckla, titulní list.
(Knihovna Benediktinského opatství Rajhrad)

V tomto momentu (tedy po dospění k dílčí pointě výkladu) se kazatel rozpomíná, že není letopiscem, nýbrž měřičem a obrací svou pozornost k obnovenému chrámu. Nejprve chválí dokonalost třetího posvěcení rajhradského kostela a vyzvedává osobnost světitele (po biskupech Severinovi a Brunovi ze Schauenburka přichází „světlý kámen" Lichtenstein), poté se již věnuje popisu chrámu. Ze všech čtyř kázání věnuje právě Jäcklova promluva nejvíce pozornosti architektuře a umělecké výzdobě. Tři elipsovité prostory, do nichž je rajhradský chrám rozdělen, chápe jako připomínku chrámu Šalamounova, jenž měl být rovněž členěn na tři části: síň, vlastní dům a „svatinu svatých". Při výkladu jednotlivých chrámových prostor se Jäckl věnuje především námětům nástropních fresek od Jana Jiřího Etgense.[41] Nejedná se však o podrobný ikonografický popis, účelem promluvy je nabídnout vysvětlení duchovního obsahu maleb, který řečník spatřuje v odkazu na křesťanské svátosti. V každém prostoru pak přichází ke slovu také řečníkovo pravítko, s nímž si všímá nabízejících se trojic oltářů, oken, soch aj., či jejich násobků. První prostor po vstupu do chrámové lodi označuje Jäckl v narážce na Šalamounův chrám za „síň". Výklad malby v její kupoli, jež zpracovává motiv Zjevení třetího

40 Formulace s využitím žalmu 80, verše 14.

41 Jejich podrobný ikonografický popis viz ŠEFERISOVÁ LOUDOVÁ, pozn. 2, s. 637–664.

nebe apoštolu Pavlovi, směřuje k připomínce svátosti křtu – křtem získává člověk dar zraku víry a spolu s ním i právo dohlédnout tak jako sv. Pavel do třetího nebe.

Ze síně kazatel vstupuje do „vlastního domu". Malba druhé kupole zachycuje sv. Benedikta, jak v paprsku světla spatřuje celý svět, v kazatelově podání se tento svět skládá z nebe, země a pekla. Z napětí mezi nebem a peklem, pokušením a vírou, hříchem a láskou v lidské duši se stává vlastní téma výkladu. Člověk, po přijetí křtu přichází opět o nevinnost následkem působení hříchu, získává naději skrze svátost smíření: „Ejhle člověče! Když jsi tu milost osvěcující, kterou jsi při křtu svatém v prvním dílu chrámu Božího jako v síni nabyl, skrze hřích zase stratil a pozbyl, tudy trestání časného a ohně věčného zasloužil, slávy věčné se zbavil, v tomto domě Božím celý svět shromážděný spatřuji. A ejhle, pekla zasloužilého se sprostíš, per veniam, skrze odpuštění trestání se vším neštěstím tebe mine, per gratiam, skrze milost radosti a blahoslavenství věčného dojdeš, per gloriam skrze slávu."

V poslední části chrámu, „svatině svatých", je v kupoli vymalován motiv Proměnění Krista na hoře Tábor – v případě tohoto výjevu se Jäckl omezil pouze na konstatování přítomnosti dvou trojic – Ježíše, Mojžíše a Eliáše na straně jedné a třech spících apoštolů na straně druhé. Podrobnějšímu výkladu se však vyhýbá s odkazem na Kristův pokyn daný apoštolům „nikomu o tomto vidění neříkejte".[42] Více pozornosti tak věnuje „duchovnímu" popisu oltáře, mariánské sochy a soch sv. Petra a Pavla – opět tak činí v narážce na svatostánek v Šalamounově chrámu, jehož údajně zdobila zlatá koruna a dva cherubíni.

V závěrečné části kázání se Jäckl vrací k otázce, proč řehole sv. Benedikta přetrvala všechna neklidná staletí. Prostřednictvím zřetězení metafor (kmen – hlava – Slunce – vrchoviště, z něhož vytéká vláha) je benediktinská řehole, uvedená do „Rajhradského ráje", chápána jako zdroj křesťanství na Moravě. Všichni moravští křesťané jsou dle Jäckla povinni vyznávat, že „Svatý Benedikt a duchovní synové jeho naučili nás zákon Tvůj, ó Pane, znáti". Protivenství, která musel Rajhrad zažít, se vysvětlují jako útoky na samotné jádro či „kmen" křesťanské víry. Zrušení jiných klášterů je pak chápáno jen jako „osekání ratolestí", zatímco kmen zůstal a stal se záchranou moravského pravověří.

42 Matouš 17:9.

ZÁVĚR

Všechna čtyři rajhradská kázání propojuje několik shodných motivů, které vykazují znak zjevné koordinovanosti. Připomínají stejné biblické citáty – ve všech se například objeví zmínka příběhu o Zacheovi, motiv Jákobova vztyčení oltáře a stejně tak i konstruování paralel mezi rajhradským a jeruzalémským chrámem. Dvě kázání pak mají i shodné argumentum, tedy biblický citát sloužící jako základ výkladu, konkrétně kázání Dubraviovo a Ježkovo vycházející z knihy proroka Agea. Ke zmíněným biblickým pasážím se však jednotlivá kázání nevztahují stejnou mírou, někdy jde jen o letmou zmínku, jindy o obsáhlý rozbor. I tak je ovšem patrné, že kázání vycházela ze společného zadání. Jeho původ je nutno spatřovat u hlavního organizátora oslav, tedy probošta Antonína Pirma, nebo v jeho blízkém okolí. Je nasnadě, že podobné koordinaci podléhalo i celkové vyznění kázání. Nebude jistě překvapivé, že promluvy mají oslavný ráz, žádná z nich ovšem neopomine věnovat samostatnou pasáž osobě konsekrátora, olomouckého biskupa Jakuba Arnošta, všichni řečníci k tomu navíc shodně využili (byť opět v nestejné míře) slovní hříčku založenou na překladu biskupova jména jako „světlého kamene". Kázání koncipovaná jako oslava kláštera, chrámu, jeho světitele a v menší míře též jeho obnovitele Antonína Pirma je proto třeba chápat primárně jako literární útvary zapadající do celkové dramaturgie slavnosti.

Zbývá odpovědět na otázku, zda je možné rajhradská kázání využít k odhalení skrytých komunikačních obsahů, které mohla slavnost sledovat. Jeden motiv k zamyšlení se nabízí, je jím způsob, jakým rajhradští kazatelé přistupují k dějinám kláštera. Využít historii nejstaršího kláštera na Moravě k prezentaci jeho významu bylo přirozeně velmi lákavé, zdejších dějin se proto v nějaké podobě dotýkají všichni řečníci. Největší prostor však historie získává v kázáních Antonína Ferdinanda Dubravia a Martina Jäckla. Oba autoři vycházejí ze stejného narativu a vzhledem k pečlivosti, s níž byla slavnost organizována, je obtížné si představit, že by ke shodnému obrazu rajhradské minulosti dospěli bez konzultace se zdejším představeným. V předestřeném historickém obrazu sehrává klíčovou úlohu několik uzlových momentů: Prvním je založení kláštera knížetem Břetislavem, jeho posvěcení pražským biskupem Severinem a předání kláštera řeholi sv. Benedikta. Druhým jsou události 13. století, v němž nejprve mělo dojít k poničení kláštera dvěma nepřátelskými nájezdy. Po nich následovalo předání Rajhradu olomouckému biskupu Brunovi, který klášter opravil, znovu vysvětil a vrátil benediktinům. Na této konstrukci je pozoruhodné, s jakou důsledností se vyhýbá jakékoli zmínce o mateřském konventu na Břevnově. Rajhradský klášter zde vystupuje jako samostatný subjekt, popřípadě v čase jeho ohrožení či zpochybněné existence přebírá tuto roli obecně „řád sv. Benedikta". Vytěsnění Břevnova ze starších rajhradských dějin pak znemožňuje i jakoukoli zmínku o vleklém právním sporu o jurisdikci nad Rajhradem, který mezi Břevnovem a olomouckým biskupstvím

probíhal v druhé polovině 13. století a ukončilo jej až uznání břevnovských nároků biskupem Dětřichem roku 1296.[43] Přijmeme-li skutečnost, že se v rámci tohoto sporu podřízenost Rajhradu vůči Břevnovu teprve konstituovala, na čemž se v zásadě shoduje i současná medievistická literatura, pak záměrné ignorování tohoto procesu představuje současně i popření legitimity břevnovské supremace. Platnost této hypotézy naznačuje i okolnost, že se o Břevnovu nenachází v kázáních zmínka ani v souvislosti s dalšími uzlovými body rajhradských dějin. Mezi ně překvapivě nepatří 14. století, kdy zdejší klášter, již jako proboštství podřízené břevnovskému opatovi, zažíval období klidného rozvoje, ale až staletí husitství a reformace, během nichž se ocitl naopak v nebezpečí zániku. V kritický okamžik však přišla pomoc od panovníka (Rudolfa II.) a olomouckého biskupa (Františka z Ditrichštejna). Jejich přičiněním byl klášter zachráněn, obnovený lesk mu pak vrátil až nový Zerubábel, Antonín Pirmus.

Závěrem lze tedy konstatovat, že kázání proslovená v rámci oslav posvěcení rajhradského chrámu plně odpovídají žánru příležitostných promluv. Jejich hlavním smyslem bylo prezentovat nádheru nového chrámu, oslavit osobnost přítomného biskupa a vyzdvihnout duchovní význam zdejší benediktinské komunity. Přispívají tak k celkovému rámci oslav, které měly zvýšit prestiž kláštera. V kázáních se však současně odráží způsob, jakým rajhradští benediktini rozuměli svým dějinám, a promítá se do nich také orientace probošta Antonína Pirma na olomouckou diecézi, v níž mohl spatřovat záštitu ve svém úsilí o dosažení církevní samostatnosti.[44]

43 ŠRÁMEK, Josef. Rajhradský klášter jako enigma moravských středověkých dějin? Cesta Rajhradu k proboštství v horizontu 11.–14. století. *Vlastivědný věstník moravský.* Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 2014, roč. 66, č. 1, s. 45–62.

44 Možnosti, že stavební obnova kláštera byla do jisté míry motivována též tímto úsilím, si ostatně všímá i novodobá literatura. Dosud nejvíc tuto ideu akcentoval Jan Sedlák, viz SEDLÁK, Jan. *Jan Blažej Santini. Setkání baroku s gotikou.* Praha: Vyšehrad, 1987, s. 139–144.

PRAMENY A LITERATURA

Moravský zemský archiv v Brně (MZA v Brně), fond E6 Benediktini Rajhrad:
sign. Ag 56, inv. č. 81, listina z 22. 5. 1739.
sign. Ag 39, inv. č. 63, listina ze 7. 6. 1739.
sign. Ae 22/9, inv. č. 20, listina z 8. 6. 1739.

BARTOŠEK, Jeroným Antonín. *Heyl- und Herrlichkeit Des Löblich-Uralten Nunmehro aber Gantz Schön-Verjüngerten Gottes-Hauses (…)* Brno, 1739.

DUBRAVIUS, Antonín Ferdinand. *Iesus Veteranae Legis ex tribu Levi sacerdos magnus (…)* Brno, 1739.

JÄCKL, Martin. *Tří-Coulový pravítko, s kterém se vnově vystavený a posvěcený kostel starožitného a osvobozeného kláštera rajhradského (…) vyměřil.* Brno, 1739.

JEŽEK, Antonín Jiří. *Castrum novum id est Domus Dei nova firmiter aedificata (…)* Brno, 1739.

LE BLANC, Thomas. *Psalmorum Davidicorum Analysis, in qua aperte cernitur singulis in Psalmis ordinem esse admirabilem: adiungitur Commentarius amplissimus (…)* Coloniae Agrippinae, 1682.

BĚLINA, Pavel, KAŠE, Jiří, MIKULEC, Jiří, VESELÁ, Irena a VLNAS, Vít: *Velké dějiny zemí Koruny české. Sv. IX. 1683–1740.* Praha: Paseka, 2011. ISBN 978-80-7432-105-4.

DUDÍK, Beda. *Geschichte des Benediktiner-Stiftes Raygern im Markgrafthume Mähren. II. Band. Vom Ende der Hussitenstürme bis in die Gegenwart 1449–1848.* Wien: Verlag von Carl Gerold's Sohn, 1868, s. 341.

EICHLER, Karel. *Paměti panství veverského.* Brno: nákladem vlastním, 1891.

ELBEL, Martin. Slavnostní vjezd kardinála Troyera do města Olomouce. In: *Olomoucké baroko. Výtvarná kultura z let 1620–1780. 1. svazek, Proměny ambicí jednoho města.* Olomouc: Muzeum umění Olomouc, 2010, s. 229–235. ISBN 978-80-87149-38-6.

HORÁKOVÁ, Michaela. K symbolice v barokní homiletice. *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity.* Brno: Masarykova univerzita, 1993, Řada literárněvědná D, roč. 42, č. D40, s. 25–32. ISSN 0231-7818.

HRBEK, Jiří. *České barokní korunovace*. Praha: NLN, 2010. ISBN 978-80-7422-011-1.

KALISTA, Zdeněk. *Česká barokní gotika a její žďárské ohnisko*. Brno: Blok, 1970.

KALISTA, Zdeněk. *Století andělů a ďáblů. Jihočeský barok*. Jinočany: H&H, 1994. ISBN 80-85467-90-9.

KALISTA, Zdeněk. *Tvář baroka*. Purley: Rozmluvy, 1989. ISBN 0-946352-03-8.

KOCHTA, Ladislav a POKLUDA, Zdeněk. *Pohořelice: Z pamětí a letopisů obce*. Pohořelice: Obec Pohořelice, 2014. ISBN 978-80-260-5604-1.

KROUPA, Jiří. Rajhradský chrám v proboštské korespondenci 18. století. *Opuscula historiae artium. Studia minora Facultatis philosophicae Universitatis brunensis*. Brno: Masarykova univerzita, 2006, Řada uměnovědná F, roč. 55, č. F50, s. 43–80. ISSN 1211-7390.

LIFKA, Bohumír, ed. *Medotekoucí sláva na hůře Libánu*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1995. ISBN 80-85527-85-5.

MACUROVÁ, Zuzana. *Umělecká praxe v barokním klášteře. Proměny rajhradského proboštství v 18. století*. Brno: Masarykova univerzita, 2015. ISBN 978-80-210-7993-9.

MALÝ, Tomáš. *Obrazy a rituál. Římské korunovace divotvorných Madon a koncept barokní kultury*. Brno: NLN, 2019. ISBN 978-80-7422-691-5.

MAŇAS, Vladimír. K osudům moravského barokního kazatele Antonína Ferdinanda Dubravia. *Opus musicum*. Brno: 2010, roč. 42, č. 1, s. 31–41. ISSN 0862-8505.

OPPELTOVÁ, Jana. Příspěvek k typologii barokních klášterních slavností. Na příkladu premonstrátské kanonie Klášterní Hradisko u Olomouce. In: BŮŽEK, Václav a KRÁL, Pavel, eds. *Slavnosti a zábavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku*. České Budějovice: Jihočeská univerzita, 2000, s. 505–536. ISBN 80-7040-384-5.

PAVLÍČKOVÁ, Radmila. Triumphus in mortem. *Pohřební kázání nad biskupy v raném novověku*. České Budějovice: Veduta, 2008. ISBN 978-80-86829-39-5.

PERUTKOVÁ, Jana. *František Antonín Míča ve službách hraběte Questenberga a italská opera v Jaroměřicích*. Praha: KLP, 2011. ISBN 978-80-86791-73-9.

PODLAHA, Antonín. Dodatky a opravy k biografiím starších spisovatelů českých a k starší české bibliografii. *Časopis českého musea*. Praha: České museum, 1901, roč. 75, č. 3, s. 266–267.

SEDLÁK, Jan. *Jan Blažej Santini. Setkání baroku s gotikou*. Praha: Vyšehrad, 1987.

SLÁDEK, Miloš. *Svět je podvodný verbíř aneb Výbor z českých jednotlivě vydaných svátečních a příležitostných kázání konce 17. a prvních dvou třetin 18. století*. Praha: Argo, 2005. ISBN 80-7203-709-9.

SLÁDEK, Miloš. *Slovo ze srdce jejich aneb Nedělní kázání v pobělohorských bohemikálních postilách a tradiční perikopní systém*. Praha: Památník národního písemnictví, 2017. ISBN 978-80-87376-36-2.

ŠEFERISOVÁ LOUDOVÁ, Michaela. Rajhrad. Klášter s kostelem sv. Petra a Pavla. In: MÁDL, Martin, HEISSLEROVÁ, Radka, ŠEFERISOVÁ LOUDOVÁ, Michaela, VÁCHA, Štěpán a kol. *Benediktini II*. Praha: Academia, 2016, s. 609–664. ISBN 978-80-200-2621-7.

ŠRÁMEK, Josef. Rajhradský klášter jako enigma moravských středověkých dějin? Cesta Rajhradu k proboštství v horizontu 11.–14. století. *Vlastivědný věstník moravský*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 2014, roč. 66, č. 1, s. 45–62. ISSN 0323-2581.

VÁLKA, Josef. *Dějiny Moravy 2. Morava reformace, renesance a baroka*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 1995. ISBN 80-85048-62-0.

VÁLKA, Josef. Homo festivans. In: BŮŽEK, Václav a KRÁL, Pavel, eds. *Slavnosti a zábavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku*. České Budějovice: Jihočeská univerzita, 2000, s. 5–19. ISBN 80-7040-384-5.

VESELÁ, Irena a ŽŮREK, Pavel. *Ne oči, ale mysl k Bohu. Maurus Haberhauer (1746–1799) a hudební kultura benediktinského kláštera v Rajhradě v 18. století*. Brno: Moravská zemská knihovna, 2019. ISBN 978-80-7051-273-9.

VLNAS, Vít, VESELÁ, Irena, VÁCHA, Štěpán a VOKÁČOVÁ, Petra. *Karel VI. & Alžběta Kristýna. Česká korunovace 1723*. Praha: Paseka, 2009. ISBN 978-80-7432-002-6.

ZUBER, Rudolf. *Osudy moravské církve v 18. století. 1695–1777*. Praha, 1987.

KLÍČOVÁ SLOVA: Rajhrad, potridentská liturgie, chrám sv. Petra a Pavla, kázání, církevní dějiny

ZUSAMMENFASSUNG

„Die Letzten werden die Ersten sein“. Gedruckte Predigten zum Anlass der Weihe der Klosterkirche in Rajhrad und ihre historischen Motive

Im Juni 1739 fand in Rajhrad nach umfangreichen Umbauarbeiten, die ab dem Jahr 1722 vorgenommen worden waren, die feierliche Weihe der Klosterkirche statt. Anlässlich der Weihe wurde im Kloster eine achttägige Feier abgehalten, die im Zusammenhang mit einer Reihe ähnlicher barocker Feierlichkeiten stand, welche vor der Mitte des 18. Jahrhunderts in Mähren veranstaltet wurden. Zu diesem Ereignis in Rajhrad gibt es relativ wenige erhalten gebliebene Quellen, darunter vier Predigten, die im Verlauf der Feierlichkeiten gehalten wurden. Diese Predigten entsprechen vollständig dem zeitgenössischen Genre der Gelegenheitsrede. Ihr primärer Zweck war es, die Pracht der neuen Klosterkirche zu präsentieren, die Person des anwesenden Bischofs zu ehren und die geistliche Bedeutung der damaligen Benediktinergemeinschaft zu betonen. Sie tragen somit zum gesamtheitlichen Rahmen der Feierlichkeiten bei, die das Prestige des Klosters steigern sollten. In den Predigten spiegelt sich jedoch gleichzeitig die Art und Weise wider, in welcher die Benediktiner in Rajhrad ihre Geschichte wahrnahmen, und es ist darin auch die Ausrichtung von Probst Antonín Pirm auf die Diözese von Olomouc zu erkennen, von welcher er sich Rückhalt in seiner Bemühung nach kirchlicher Unabhängigkeit erhofft haben mochte.

RENESANČNÍ ZVONY ŠIMONA VOSY V OSTROVAČICÍCH

František John

Významným centrem konvářského řemesla na Moravě bylo v průběhu celého 16. století Velké Meziříčí. Životopisné údaje o jednotlivých konvářích, kterých ve městě působila celá řada, zpracoval na základě archivních pramenů Antonín Dvořák.[1] V publikaci o moravském zvonařství se velkomeziříčským dílnám věnoval Leoš Mlčák,[2] který se zabýval také výtvarnou stránkou produkce. Podrobná dokumentace zvonařských památek může nejen přinést další poznatky o činnosti jednotlivých konvářských dílen, ale současně pomoci vyhodnotit vzájemné vztahy mezi dílnami a z nich vyplývající ovlivnění. Historické zvony se vlivem požárů, přelévání po prasknutí či válečných rekvizic dochovaly ve větších většinou jednotlivě. Z tohoto pohledu je naprosto unikátní soubor tří zvonů velkomeziříčského konváře Šimona Vosy z let 1593, 1599 a 1601, který se jako kompletní soubor pozdně renesančních zvonů pocházejících od jednoho zvonaře dochoval ve farním kostele sv. Jana Křtitele a sv. Václava v Ostrovačicích.

Horní část krku a koruna zvonu z roku 1593 v Ostrovačicích. (foto: F. John)

1 DVOŘÁK, Antonín. Velké Meziříčí – významné středisko konvářského řemesla v 16. století. In: *Západní Morava: vlastivědný sborník*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 2007, s. 29–65.
2 MLČÁK, Leoš. *Zvony na Moravě a ve Slezsku*. Olomouc: Kaligram, 2014.

Nejstarší známý velkomeziříčský zvonař a konvář Jan (starší) je svým dílem doložen v letech 1470–1498. V letech 1515 a 1529 působil ve městě konvář Jan (mladší). V období renesance je z početné skupiny velkomeziříčských konvářů doloženo odlévání zvonů u řady z nich, mnoho zvonů vzniklo v jejich vzájemné spolupráci. Konvář Matěj, v jehož díle je zřetelný vývoj od pozdně gotického pojetí výzdoby zvonů k renesanci, je zjištěným dílem doložen v letech 1520–1553, jeho syn Adam je na zvonech připomínán v letech 1535–1583. Větší produkci zvonů zanechal také konvář Jakub, jsou známa jeho díla z let 1540–1555. Adamův syn Pavel byl zmíněn na nedochovaném zvonu z roku 1559 v Radešínské Svratce, konvář totožného jména spolupracující roku 1590 s Šimonem Vosou na odlévání zvonu v Sebranicích bude zřejmě další, odlišnou osobou. Pozdně renesanční zvonař Šimon Vosa byl nejmladší z velkomeziříčských konvářů odlévajících zvony, známe jeho práce z let 1589–1605.

Mistr Šimon Vosa byl synem konváře Jakuba Vosy, který zemřel roku 1553 a zanechal peníze za prodej cínu. Poručníkem nezletilých dětí, mezi nimi i Šimona, se stal otcův bratr konvář Bartoloměj působící v Praze. Roku 1574 si Šimon koupil od panského krejčího Tomáše ve Velkém Meziříčí dům v Podhradské ulici, který za čtyři roky prodal. Potom vlastnil dům u Horní brány.

Značný počet velkomeziříčských konvářů umožnil jejich sdružení v samostatném konvářském cechu, který písemné prameny dokládají v letech 1560–1585. Zřejmě vzájemná konkurence stála za spory mezi konvářem Adamem a Šimonem Vosou, jeden z nich roku 1585 Šimon prohrál a musel cechu zaplatit pokutu. Šimon Vosa se podílel na správě města, v roce 1604 je jmenován mezi čtyřmi konšely. Roku 1609 byl ale pro obvinění ze smilstva i se svou novou manželkou, údajně pocházející z nepoctivého lože (tj. nemanželského původu), Kateřinou Šmakalovou, pod hrozbou ztráty hrdla vypovězen z města. Pokračovatelem konvářského řemesla se stal Pavel Vosa, zřejmě Šimonův syn, z jeho dílny však nejsou známy žádné zvony.

Zvony Šimona Vosy jsou dochované v následujících lokalitách: 1589 Mostiště (okr. Žďár nad Sázavou), 1590 Sebranice (okr. Blansko), 1593 Ostrovačice (okr. Brno-venkov), 1594 Unkovice (okr. Brno-venkov), 1599 Ostrovačice, 1600 Vícenice (okr. Třebíč), 1601 Pulkov (okr. Třebíč), 1601 Ostrovačice, 1601 Biskupice (okr. Třebíč). Nedochované zvony jsou archivně doloženy ve Stínavě (1594, okr. Prostějov) a ve Velkém Meziříčí (1605, okr. Třebíč).[3]

Produkce velkomeziříčských konvářských dílen dosáhla svého vrcholu v období činnosti mistrů Matěje, Adama a Jakuba, v této éře zřejmě překonala produktivitu v Brně či v Olomouci. Ještě na počátku 16. století, v době působení Jeronýma Haubice, patřilo Brno k nejproduktivnějším centrům v českých zemích a bylo srovnatelné s Kutnou Horou, Prahou či Hradcem Králové. V produkci brněnských a olomouckých konvářských dílen je zřetelné také nejčasnější přejímání humanistických názorů na výzdobu zvonů, které spočívalo v nahrazení gotické

3 DVOŘÁK, pozn. 1; MLČÁK, pozn. 2.

minuskule raně humanistickou kapitálou a později vyspělou kapitálou (scriptura monumentalis) či v uplatnění nových ornamentálních prvků.[4] Po odlití posledního a jediného známého signovaného zvonu Šimona Haubice pro chrám sv. Prokopa v Letovicích, který můžeme po kovolitecké i umělecké stránce považovat za nejvýznamnější raně renesanční zvon u nás (1528), však zvonařská produkce v Brně končí, na uvolněném trhu se uplatňují dílny z Velkého Meziříčí. Obdobná je situace v Olomouci, odkud roku 1556 odchází František Ilenfeld spolu se svým bratrem Martinem do Košic. Oproti moravskému konvářství, které bylo na počátku 16. století velmi inovativní v uplatnění renesanční výzdoby, se (zřejmě i pod vlivem původem brněnského dělolijce a zvonaře Tomáše Jaroše, který se snad vyučil u brněnských Haubiců) těžiště renesanční zvonařské tvorby přesouvá do českých center: Praha, Kutná Hora, Roudnice nad Labem, Mladá Boleslav, Hradec Králové, Hostinné. S obdobím tzv. zlatého věku českého zvonařství, které je do doby pozdní renesance charakteristické bohatým uplatněním široké škály ornamentálních vlysů s rostlinnými, biblickými či mytologickými náměty a dalších kvalitních reliéfních předloh, mezi konváři často vzájemně přebíraných a hojně rozšířených, koresponduje z moravských dílen činnost Jiřího staršího a Lukáše Gleixnera z Jihlavy (zvony z let 1564–1631), Jana Benešovského z Moravské Třebové (zvony z let 1593–1602) a Jana z Vyškova (zvony z let 1571–1582). Zvony z olomouckých dílen Jiřího Hechpergra (zvony z let 1581–1600) a Zachariáše Milnera (zvony z let 1587–1610) jsou charakteristické absencí ornamentální výzdoby, stejně tak zvony, které se po desítkách let začínají lít v Brně. Bez ornamentální výzdoby je autorsky označený zvon brněnského konváře Šimona Tause v Divákách (1606) či jemu připsaný velký zvon v Kurdějově (1606), strohou výzdobu má také jediný zvon Konráda Wilhelma v Lipůvce (1608).

Do závěru 16. století náleží i dílo velkomeziříčského Šimona Vosy, které, jak si následně ukážeme, bylo výrazně ovlivněno činností několika konvářů. Z hlediska jazyka nápisů a formulace nápisových legend vycházel Šimon Vosa z bohaté tradice velkomeziříčského konvářství svázaného s protestantským prostředím a jeho důrazem na inspiraci Písmem svatým. Velkomeziříčské tvarosloví se projevilo ve výzdobě uch závěsných korun pomocí typických pletenců, které ve Velkém Meziříčí ještě konzervativně přetrvávaly z pozdně gotického období, kdy se s nimi setkáváme na zvonech mistra Matěje. Figurální prvky výzdoby svých zvonů čerpal Vosa z pozdně gotického brněnského konvářství (reliéf Malé Kalvárie) či z díla jihlavských Gleixnerů, spolu s dalšími prvky výzdoby mu je mohli zprostředkovat jiní konváři usedlí ve Velkém Meziříčí. Od Lukáše Gleixnera převzal nejen typický ornamentální vlys s motivem akantu na trojúhelníkovém základu, ale zřejmě

4 JOHN, František. Od gotiky k renesanci. Zvony rodu Haubiců ve Velkých Opatovicích, Jevíčku a Letovicích. In: *Sborník Muzea Blansko.* Blansko: Muzeum Blansko, 2010, s. 3–13; TÝŽ. Brněnské zvony rodu Haubiců. In: *Sborník Muzea Brněnska* 2017. Brno: Muzeum Brněnska, 2017, s. 44–57.

také námět s vyobrazením dětských múz, který má původ až v medailérské činnosti Petra Flötnera a jihlavská dílna jej zřejmě převzala od pražského zvonaře – Brikcího z Cinperka.

Tři zvony Šimona Vosy zavěšené ve farním kostele sv. Jana Křtitele a sv. Václava v Ostrovačicích byly odlity postupně, což svědčí o finanční náročnosti vytvoření kompletního zvonového souboru. Správu farnosti ze strany rajhradských benediktinů připomíná ostrev vymodelovaná na zvonu z roku 1599 a zřejmě také nezřetelný otisk pečetního typáře, který se dvakrát opakuje v nápisu největšího zvonu (1601). Všechny tři zvony nedosahují po stránce kovolitecké, především z hlediska čistoty zpracování povrchu a kvality odlitku, úrovně soudobých vyspělých konvářských dílen. K vymodelování formy zvonů použil Šimon Vosa šablony pro těžké oktávové žebro, které zřejmě převzal od velkomeziříčských konvářských dílen. Oproti řadě zvonů litých jeho předchůdci však vykazují zvony v Ostrovačicích větší odchylky v alikvótních tónech, interval spodní oktávy je u všech třech zvonů zúžený. Zvon z roku 1593 má dolní průměr 63 cm, hmotnost asi 200 kg a ladění fis^{2}–8 (šestnáctin půltónu, i dále). Zvon z roku 1599 je o něco menší, dolní průměr činí 50 cm, hmotnost asi 100 kg a ladění a^{2}+4 (b^{2}–11). Jako poslední byl roku 1601 odlit největší zvon s dolním průměrem 92,5 cm, hmotností asi 570 kg a laděním h^{1}–4. Poměrně velký interval mezi velkým a menšími zvony lze zřejmě vysvětlit původním záměrem používat velký zvon oproti dvojhlasu menších zvonů samostatně. Existence dalšího zvonu předělujícího interval h^{1} – fis^{2} je méně pravděpodobná, pokud by v minulosti došlo k poškození tohoto zvonu např. prasknutím, jistě by byl nahrazen. Volba ladění pozdně renesanční sestavy může též vycházet z dobového názoru na ladění souzvuku zvonů a být jeho dokladem.

Všechny tři pozdně renesanční zvony jsou zavěšeny na korunách zdobených zmíněnými pletenci, prvky výzdoby pocházejícími z pozdně gotického období. Tradiční a na všech zvonech stejné je také členění povrchu zvonu pomocí linek, které jsou na zvonech Šimona Vosy velmi hrubě modelované. Jedna plastická linie odděluje věnec rozšířený plochou lištou. Při horním okraji krku zvonu obíhá nápisový řádek vymezený zdvojenými linkami. Pro velkomeziříčské pojetí výzdoby zvonů je typické vymodelování horní linky poněkud výše tak, že převyšuje spodní část čepce zvonu. S touto charakteristikou se setkáváme také u Vosových předchůdců. Kapitální renesanční písmo bylo pro všechny zvony vytvořeno pomocí stejné abecední sady, výška jednotlivých liter je kolem 1,5 cm. V patkovém písmu se na rozdíl od abecedních sad používaných dříve Matějem, Adamem či Jakubem nesetkáváme s raně humanistickými prvky. Charakteristický je tvar litery A nahoře s nápadným polovičním vlevo vlajícím břevnem. Na všech třech zvonech je jako znaku k oddělení některých slov či částí nápisu použito pozdně gotického dělicího znaku ve tvaru routy se stáčenými tahy připomínající obrácené písmeno S. Na jiných zvonech toto písmo konvář Vosa kombinuje s dělicími znaky

rozety a pomlčky či literami z větší abecední kapitální sady o velikosti 2,5–2,8 cm (Sebranice 1590).

Na zvonu z roku 1599 konvář vepsal celý nápis beze zbytku do nápisového řádku vymezeného liniemi, u dvou zbývajících zvonů uvedl závěr nápisu pod řádek a zespodu jej již nevymezoval. Na největším zvonu je začátek nápisu a letopočet uvozen otiskem pečetního typáře, na kterém je zřetelná postava. Nejspíše půjde o osobní pečeť představeného či institucionální pečeť benediktiny spravované farnosti či kláštera.

Nápis na nejstarším zvonu je citací žalmu[5]: SMILVG SE NADEMNAV BOZIE · PODLE WELIKEHO MILOSRDENSTWI TWEHO · A PODLE MNOSTWI SL / ITOWANI TWYCH. V Bibli kralické je úryvek uveden ve znění: „Smiluj se nade mnou, Bože, podlé milosrdenství svého, podlé množství slitování svých shlaď přestoupení má.“ Biblickým veršem je také nápis na dalším zvonu doplněný o dataci: · IA · HLAS · WOLAGICIHO · NA PAVSSCI · SPRAWTE · CESTV · PANIE I · III · K · 1599. S úryvkem se setkáváme ve všech evangeliích, vedle Nového zákona také v knize proroka Izaiáše.[6] Citace (1, 3, K) zřejmě směřuje k verši v Markově evangeliu, text má spíše blíže k verši v evangeliu Janově, kde je v Bibli kralické legenda na zvonu uvedena ve znění: „Já jsem hlas volajícího na poušti: Spravte cestu Páně.“ Nápis na největším zvonu, který završil pořízení celého zvonového souboru, obsahuje vedle obecně rozšířené votivní formule také zmínku o ostrovačickém kostele a jeho zasvěcení připomínající místo určení zvonu: LETA PANIE · 1601 · TENTO · ZWON · GEST · SLIT · KE CTI A CHWALE · PANV BOHV · KOSTELV WOSTROWACICKEMV · ZALOZIENI SWATEHO IA / NA. Číslice vročení na nejstarším zvonu jsou uvozeny a odděleny znaky, ve středu letopočtu je pak umístěn reliéf svatého Jana: · 1 · 5 · (reliéf) · 9 · 3 ·. Autorská signatura v typickém tvaru SS W Z M,

Nápisový řádek s pečetními otisky a dělicí značkou na zvonu z roku 1601 v Ostrovačicích. (foto: F. John)

5 Žalm 51:3.
6 Jan 1:23, Matouš 3:3, Lukáš 3:4 a Marek 1:3; Izaiáš 40:3.

Reliéf Malé Kalvárie na zvonu Jeronýma Haubice z roku 1501 v Hustopečích. (foto: F. John)

kterou můžeme rozvést jako SS(IMON) W(OSSA) Z M(EZIRZICZI), je na tomto zvonu uvedena pod reliéfem světce, stejná postava a pod ní signatura SS W Z M je vymodelována také na zvonu z roku 1599. Na zvonu z roku 1601 je tradiční autorská signatura ve tvaru SS · W · Z · M umístěna na čelní straně pod reliéfem Malé Kalvárie.

Původ reliéfu ukřižovaného Krista spolu s Pannou Marií a sv. Janem Evangelistou, vysokého asi 16 cm, vymodelovaného na největším zvonu, sahá do období pozdní gotiky, jeho podoba vychází z rozšířených grafických listů. V některých detailech vykazuje shodu s grafickým listem Mistra E. S. Na zvonech se s ním setkáváme v díle Jeronýma Haubice, a to nejdříve (spolu s nástroji Kristova umučení) na zvonu z roku 1501 v Hustopečích. Ve variantě

Reliéf Malé Kalvárie spolu s autorskou signaturou na zvonu z roku 1601 v Ostrovačicích. (foto: F. John)

Malá Kalvárie na grafickém listu Mistra E. S. (převzato z: http://www.zeno.org)

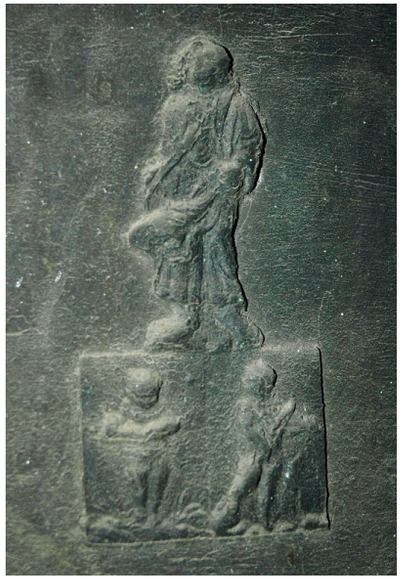
bez Arma Cristi je vymodelován na celé řadě zvonů Jeronýma Haubice, například ve Velké Bíteši (1505) či v Třebíči (1514). Zřejmě od mistra Jeronýma reliéf převzal a na svých zvonech hojně aplikoval velkomeziříčský mistr Matěj (např. Budišov 1524, Doubravník 1525, Jedlová 1526, Borová 1529, Bukov 1530, Rohozná a Korouhev 1532). Aplikace tohoto reliéfu na zvonech Šimona Vosy v Unkovicích (1594), Ostrovačicích (1601) a Biskupicích (1601) dokládá životnost tohoto námětu v moravském prostředí po dobu sta let a je jedním z příkladů toho, jak se v konvářství plastické předlohy uplatňovaly i ve slohovém období následujícím po době jejich vzniku.[7]

Jak upozornil už Leoš Mlčák, pojí činnost Šimona Vosy několik plastických předloh s jihlavskými pozdně renesančními dílnami Jiřího Gleixnera a jeho syna Lukáše. Ornamentální vlys s motivem akantu, který je charakteristický trojúhelníkovým základem zdobeným liniemi (výška 3,5 cm), používal současně s jihlavskými mistry i Šimon Vosa. Na středním ostrovačickém zvonu jej vymodeloval jako rostoucí v pravidelném rozestupu nad linku vyznačující přechod k věnci. Na sebranickém zvonu je z visících akantů vytvořen ornamentální vlys navazující na spodní linku nápisového řádku. Postava sv. Jana Křtitele (výška 9,5 cm), která je vymodelovaná na všech ostrovačických zvonech (na největším zvonu je umístěna na zadní straně zvonu naproti Malé Kalvárii), má svůj původ v postavě sv. Jana Evangelisty používané Jiřím Gleixnerem v kompozici Malé Kalvárie například na zvonu ve Vyskytné nad Jihlavou (1587). Použití reliéfu druhého z biblických Janů nepochybně ve významu sv. Jana Křtitele, patrona kostela, svědčí o absenci reliéfu předchůdce Páně v repertoáru Šimona Vosy. Pro úplnější přehled můžeme uvést, že postava ukřižovaného Krista se svatozáří ve tvaru tří paprsků, kterou Vosa vymodeloval například na zvonu v Mostišti (1589), má také svůj původ v díle jihlavského konváře Jiřího Gleixnera. Jedná se o Krista z kompozice Malé Kalvárie ve Vyskytné nad Jihlavou. Šimon Vosa mohl předlohu převzít od některého

Akantový ornament na zvonu z roku 1599 v Ostrovačicích. (foto: F. John)

7 JOHN, František. Figurální reliéfy na východočeských zvonech a křtitelnicích. In: HLOBIL, Ivo a DOSPĚL, Milan, eds. *Uprostřed Koruny české: kolektivní monografie NAKI II*. Prostějov: Oberon, 2020, s. 211–220.

Reliéf sv. Jana Křtitele s plaketami dětských múz Melpomené a Erató Petra Flötnera, zvon z roku 1601 v Ostrovačicích. (foto: F. John)

z velkomeziříčských konvářů, kteří ji zřejmě převzali z Jihlavy. Například konvář Adam jí ozdobil zvon v Čučicích (1581). Plynulé navázání činnosti Šimona Vosy na dílo konváře Adama nás vede k myšlence, zda Šimon Vosa nepřevzal zvonařské vybavení dílny Adama či jiného z konvářů včetně plastických předloh.

Na zadní straně zvonu z roku 1593 je pod dolní nápisovou linkou vymodelována další figurální kompozice. Střední postava (výška 8 cm) drží v rukou oválný předmět, nejspíše dítě v zavinovačce, postava by pak představovala madonu. Po pravém boku figurálního reliéfu je nezřetelná postava vysoká 3 cm, nalevo pak 3 cm vysoká ostrev představující jedno z heraldických znamení rajhradského benediktinského kláštera. Postava vlevo s nečitelnými atributy by mohl být sv. Benedikt. Některá z figur by mohla zobrazovat sv. Václava, spolupatrona farního kostela. Rozsahem výzdoby má k velkému ostrovačickému zvonu blízko zvon v Biskupicích, na němž je naproti reliéfu Malé Kalvárie vymodelován nezřetelný reliéf sv. Martina půlícího svůj plášť.

Figurálním námětem z odlišného uměleckého prostředí jsou dvě plakety (výška 5,5 cm) s putti vymodelované pod reliéfem sv. Jana Křtitele na největším ostrovačickém zvonu. I v tomto případě je velmi pravděpodobná Šimonova inspirace dílem jihlavské konvářské dílny Gleixnerů, kteří sami byli ovlivněni činností pražského zvonaře Brikcího z Cinperka. Jak poukázal už Zdeněk Wirth,[8] Brikcí z Cinperka použil ustálenou kolekci dětských múz modelovaných s pomocí plaket vzešlých z dílny norimberského rytce a medailéra Petra Flötnera[9] k výzdobě řady zvonů. Zdeněk Wirth v závěru svého článku upozornil na aplikaci figurálního vlysu totožného původu také pro výzdobu (později zaniklých) gleixnerovských zvonů z let 1636 a 1637 v Uhelné Příbrami. Kateřina Dolejší spojila širokou skupinu zvonů zdobenou Flötnerovými plaketami dětských múz s dílem Lukáše Gleixnera a současně představila hypotézy přenosu předloh – během učení či pokračování kontaktů a spolupráce po odlévání velkého zvonu Zuzana Brikcím z Cinperka pro Jihlavu (1563).[10] Lukáš Gleixner převzal s největší pravděpodobností právě od Brikcího z Cinperka postavy pěti dětských múz (zpěvák, houslista, citerista, harfenista a flétnista), které měly původ v díle norimberského rytce a medailéra Petra Flötnera. Figurálním vlysem, který vytvořil z obloukovité arkády a dětských múz, pravidelně zdobil spolu s dalšími ornamenty a nápisovými řádky horní části krku zvonů. Šimon Vosa aplikoval pod reliéf sv. Jana dětské múzy Melpomené a Erató, obdobný námět zopakoval pod reliéfem sv. Martina na zvonu v Biskupicích. Tyto předlohy si ale konvář mohl opatřit i jinak než otiskem z Gleixnerových zvonů. Plakety s Flötnerovými postavami totiž byly součástí obchodu s předměty pro vybavení konvářských dílen a jistě byly často kopírovány. Plakety z cyklu dětských múz používali také konváři v Kutné Hoře.[11] O rozšířenosti plaket norimberského původu a jejich používání pro výzdobu zvonů u nás svědčí také zvon konváře Václava z Velké Bíteše ve Veverských Knínicích (1567), na němž jsou vymodelované plakety z hned několika Flötnerových cyklů[12]. Ze souboru ženských múz je na zvonu vymodelována plaketa Terpsichoré ze ctností Caritas, z planetárního cyklu pak Luna a Jupiter (výška 8,5 cm). Norimberské práce představovaly atraktivní zdroj pro výzdobu zvonů i v pozdější době. Oválné medailony vzniklé otiskem ze dvou tematicky zdobených talířů (jeden se skupinou apoštolů, druhý s anděly nesoucími Arma Cristi) použil roku 1658 brněnský konvář David Jakub Streckfus pro výzdobu zvonu pro kostel svatého Petra a Pavla na Petrově.

P. Flötner, Plaketa s vyobrazením dětské múzy Erató.
(převzato z: www.nga.gov/collection/art)

8 WIRTH, Zdeněk. Brikcí z Cymperka a P. Flötner. *Časopis přátel starožitností českých v Praze*. Praha: Společnost přátel starožitností českých, 1907, s. 16–19; KYBALOVÁ, Ludmila, LUNGA, Radek a VÁCHA, Petr. *Pražské zvony.* Praha: Rybka, 2005.

9 LEITSCHUH, Franz F. *Flötner-Studien. I. Das Plakettenwerk Peter Flötners in dem Verzeichnis des Nürnberger Patriziers Paulus Behaim.* Straßburg i. Els: Ludolf Belst, 1904.

10 DOLEJŠÍ, Kateřina. Dürerovská a flötnerovská inspirace v díle jihlavského zvonaře a cínaře Lukáše Gleixnera. In: KROUPA, Petr, ed. *Generosum labor nutrit. Sborník k poctě Bohumila Samka.* Brno: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Brně, 2010, s. 97–119.

11 LEMINGER, Emanuel. *Umělecké řemeslo v Kutné Hoře*. Praha: Česká akademie věd a umění, 1926.

12 JOHN, František. Zvony konváře Václava z Velké Bíteše. *Časopis Moravského muzea: Acta Musei moraviae. Scientiae sociales.* Brno: Moravské zemské muzeum, 2019, s. 43–57.

PRAMENY A LITERATURA

DOLEJŠÍ, Kateřina. Dürerovská a flötnerovská inspirace v díle jihlavského zvonaře a cínaře Lukáše Gleixnera. In: KROUPA, Petr, ed. *Generosum labor nutrit. Sborník k poctě Bohumila Samka.* Brno: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Brně, 2010, s. 97–119. ISBN 978-80-86752-70-9.

DVOŘÁK, Antonín. Velké Meziříčí – významné středisko konvářského řemesla v 16. století. In: *Západní Morava: vlastivědný sborník.* Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 2007, s. 29–65. ISSN 1211-8931.

JOHN, František. Brněnské zvony rodu Haubiců. In: *Sborník Muzea Brněnska 2017.* Brno: Muzeum Brněnska, 2017, s. 44–57. ISSN 2570-6349.

JOHN, František. Figurální reliéfy na východočeských zvonech a křtitelnicích. In: HLOBIL, Ivo a DOSPĚL, Milan, eds. *Uprostřed Koruny české: kolektivní monografie NAKI II.* Prostějov: Oberon, 2020, s. 211–220. ISBN 978-80-907831-0-2.

JOHN, František. Od gotiky k renesanci. Zvony rodu Haubiců ve Velkých Opatovicích, Jevíčku a Letovicích. In: *Sborník Muzea Blansko.* Blansko: Muzeum Blansko, 2010, s. 3–13. ISSN 1211-6688.

JOHN, František. Zvony konváře Václava z Velké Bíteše. *Časopis Moravského muzea: Acta Musei moraviae. Scientiae sociales.* Brno: Moravské zemské muzeum, 2019, s. 43–57. ISSN 0323-0570.

KYBALOVÁ, Ludmila, LUNGA, Radek a VÁCHA, Petr. *Pražské zvony.* Praha: Rybka, 2005. ISBN 80-86182-95-9.

LEITSCHUH, Franz F. *Flötner-Studien. I. Das Plakettenwerk Peter Flötners in dem Verzeichnis des Nürnberger Patriziers Paulus Behaim.* Straßburg i. Els: Ludolf Belst, 1904.

LEMINGER, Emanuel. *Umělecké řemeslo v Kutné Hoře.* Praha: Česká akademie věd a umění, 1926.

MLČÁK, Leoš. *Zvony na Moravě a ve Slezsku.* Olomouc: Kaligram, 2014. ISBN 978-80-904847-2-6.

WIRTH, Zdeněk. Brikcí z Cymperka a P. Flötner. *Časopis přátel starožitností českých v Praze.* Praha: Společnost přátel starožitností českých, 1907, s. 16–19.

KLÍČOVÁ SLOVA: epigrafické památky, kampanologie, kovolitectví, reliéfní výzdoba, Petr Flötner, Šimon Vosa, zvonařství

ZUSAMMENFASSUNG

Die Renaissance-Glocken von Šimon Vosa in Ostrovačice

In der Pfarrkirche des hl. Johannes des Täufers und des hl. Wenzels in Ostrovačice ist ein einzigartiges Ensemble von drei Glocken des Kannenschmieds der Spätrenaissance Šimon Vosa (bekannt durch Werke aus den Jahren 1589–1601) aus Velké Meziříčí erhalten geblieben. Die Glocken aus den Jahren 1593 (200 kg, fis2-8 Sechzehntel Halbton), 1599 (100 kg, b2-11) und 1601 (570 kg, h1-4) stellen das Werk des jüngsten der zahlreichen Kannenschmiede aus Velké Meziříčí dar. Die Inschriften in tschechischer Sprache umfassen Bibelzitate, die sich in der protestantischen Region um Velké Meziříčí Beliebtheit erfreuten, sowie eine Erwähnung der Kirche in Ostrovačice, für welche die Glocken vorgesehen waren. An die Benediktiner von Rajhrad, welche den Pfarrbezirk verwalteten, erinnert die Abbildung eines Astes, der aus dem Wappen des Klosters bzw. dem Siegelabdruck stammt. Das Relief der Kreuzigungsgruppe, das auf der größten der Glocken zu sehen ist, taucht zum ersten Mal auf einer Glocke von Jeroným Haubic aus dem Jahr 1501 in Hustopeče auf, auch wurde dieses Relief häufig von dem Kannenschmied Matěj aus Velké Meziříčí verwendet. Die Glocken in Ostrovačice belegen den Einfluss Jiří Gleixners und seines Sohnes Lukáš, die in Jihlava tätig waren, auf das Werk Šimon Vosas. Von ihnen übernahm Vosa das ornamentale Fries mit Akanthusmotiv sowie die Darstellung des hl. Johannes, die auf jeder der Glocken Anwendung findet. Die Gleixners inspirierten Vosa offenbar auch zu der Anwendung von Abdrücken von Plaketten des Medailleurs Peter Flötner mit dem Motiv kindlicher Musen auf den Glocken.

„VZDĚLÁNÍ PRO VŠECHNY“[1] FENOMÉN ILUSTRACÍ PŘEHLEDOVÝCH PUBLIKACÍ ENCYKLOPEDICKÉHO TYPU NA PŘÍKLADU ILUSTRACÍ MEYEROVA KONVERZAČNÍHO LEXIKONU ZE SBÍREK IVANČICKÉHO MUZEA

Martina Želazková

Ve sbírkách ivančického muzea se jako součást podsbírky Umění nachází několik stovek tisků – ať už hovoříme o drobné grafice v podobě novoročenek, exlibris, o reprodukční grafice nebo o ilustracích vytvořených některou z grafických technik. Právě poslednímu zmíněnému bude věnován následující příspěvek, a to ve spojitosti s fenoménem přehledových publikací encyklopedického typu vydávaných v 19. století. Cílem článku není podrobná studie jednotlivých grafik, ale spíše obecná snaha představit čtenáři vznik a význam ilustrací v masově vydávaných publikacích (nejen) encyklopedického charakteru a zároveň předložit základní informace k ilustracím Meyerova konverzačního lexikonu z ivančické sbírky.

ENCYKLOPEDIE JAKO SNAHA SUMARIZOVAT LIDSKÉ POZNÁNÍ

Snaha sumarizovat a zachytit aktuální stav vědění či poznání patrně provází lidskou společnost od nepaměti. Jedna z nejstarších[2] a zároveň nejznámějších encyklopedií starověku *Historia naturalis* pochází již z 1. století n. l. z pera Gaia Plinia Staršího. Ve středověku pak existovaly obdobně koncipované příručky pod názvem *lucidář*, *organon*, *speculum*, *suma* či *lexikon*: „Nejznámější encyklopedie středověku zkompiloval ve 13. století dominikán Vincentius Bellovacensis. Nazývaly se *Speculum historiale* (tiskem poprvé Strasbourg cca 1476–1480), *Speculum morale* (Strasbourg 1476), *Speculum naturale* (Strasbourg 1476) a *Speculum doctrinale* (Strasbourg ca 1477–1478).“[3]

1 Jedná se o volně přeložené motto „Bildung macht frei“, které je spojováno s osobou Josepha Meyera, zakladatele významného německého nakladatelství a vydavatele řady publikací, mimo jiné také rozsáhlé práce encyklopedického typu. Motto se objevilo na titulní straně antologií *Meyer's Groschen-Bibliothek der Deutschen Classiker* vydávaných Bibliografickým institutem, a záhy se stalo jakýmsi heslem celého nakladatelství.

2 Zde samozřejmě záleží na konkrétním uchopení a vymezení pojmu *encyklopedie*; jistě lze nalézt starší práce věnované snaze vytvořit informační soubor k určité oblasti.

3 VOIT, Petr. *Encyklopedie knihy: starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století.* Praha: Nakladatelství Libri ve spolupráci s Královskou kanonií premonstrátů na Strahově, 2006, s. 241 a 242.

Novodobé všeobecné encyklopedie a naučné slovníky[4] čerpají z osvícenské snahy definovat a obsáhnout tehdejší vědění. Vždyť na podobě jedné z prvních novověkých encyklopedií (v originále *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*) vydané v Paříži roku 1751 se osvícenský filozof Denis Diderot přímo podílel. Vydání této encyklopedie však nebylo v Evropě 18. století záležitostí ojedinělou: Patrně první novověká encyklopedie (*Cyclopaedia or an universal dictionary of arts and sciences*) Ephraima Chamberse vychází v Londýně již roku 1728,[5] v roce 1768 pak byla v Edinburghu poprvé vydána zřejmě nejznámější anglicky psaná všeobecná encyklopedie – *Encyclopædia Britannica*.[6] Roku 1796 se začínají psát dějiny pozdější slavné *Brockhaus Enzyklopädie,* vydávané pod různými názvy po více než 200 let v Německu. Určitou paralelou a rovněž konkurencí poslední zmíněné encyklopedie se pak stal od čtyřicátých let 19. století právě *Meyerův konverzační lexikon* (*Meyer's Konversations-Lexikon),* který byl v mnoha ohledech výjimečný.

Od poloviny 18. a především pak v 19. století existovala nicméně v německém prostředí celá řada pozoruhodných encyklopedií a konverzačních lexikonů, které se lišily šíří svého tematického záběru a patrně se těšily i odlišné čtenářské oblibě. Množství vydávaných titulů však svědčí o všeobecné snaze sumarizovat vzdělání: Jmenujme alespoň *Großes vollständiges Universal-Lexicon aller Wissenschafften und Künste* Johanna Heinricha Zedlera, který rovněž patří k nejstarším novověkým encyklopediím, dále pak např. *Deutsche Encyclopädie oder Allgemeines Real-Wörterbuch aller Künste und Wissenschaften; Ökonomisch-technologische Encyklopädie, oder allgemeines System der Staats- Stadt- Haus- und Landwirthschaft und der Kunst-Geschichte in alphabetischer Ordnung* Johanna Georga Krünitze*; Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste;* Piererův *Universal-Lexikon der Gegenwart und Vergangenheit; Herders Conversations-Lexikon* a další.[7]

Ve spojitosti s přehledovým typem publikací, vydávaných kontinuálně více než 150 let, lze zkoumat celou řadu faktorů: Ať už se jedná o hledisko lingvistické, sledující vývoj jazyka v časovém horizontu od počátku 19. století do současnosti, nebo o vývoj myšlení a způsob nahlížení na témata historická, náboženská či politická. Pro účely zkoumání kontextuálních prvků ve společenském diskursu mohou být

4 V českém jazyce je slovník chápán zpravidla jednak jako výkladové dílo v rovině lingvistické či pravopisné, ale také ve smyslu *naučný slovník* (lexikon, encyklopedie) systematizující poznatky jednoho či více oborů. V německém jazyce 19. století se pro první zmíněné využívá termínu *Wörterbuch,* ale i *Lexikon*; pro strukturované dílo odborné pak zpravidla termínů *Lexikon či Enzyklopädie,* případně *Real-Enzyklopädie*. Obecně koncipované přehledové příručky pak často nesly název konverzační lexikon *(Konversations-Lexikon).*

5 VOIT, pozn. 3, s. 242.

6 O její oblibě svědčí i skutečnost, že byla knižně vydávána až do devadesátých let 20. století, kdy přechází z knižní do elektronické podoby. Encyclopædia Britannica. *Britannica* [online]. [cit. 10. 3. 2021]. Dostupné z: https://www.britannica.com/topic/Encyclopaedia-Britannica-English-language-reference-work.

7 Srov. VOIT, pozn. 3, s. 242–243.

Rozdílná vydání Meyerova konverzačního lexikonu ze sbírek ivančického muzea. (Muzeum v Ivančicích)

bezpochyby podnětná vydání z období výrazných historických změn v průběhu 20. století i v revolučním roce 1848, ale i dobové kritiky vyjadřující se k výkladům hesel s politickým, historickým či náboženským podtextem. Předmětem našeho zájmu však bude právě ilustrace poloviny 19. století, která zažívala v tomto období z hlediska čtenářské dostupnosti do té doby nebývalý rozkvět.

ILUSTRACE JAKO SOUČÁST PUBLIKACE I SOUČÁST DĚJIN UMĚNÍ

Vzhledem k relativně dlouhodobé blízkosti českého a německého intelektuálního prostředí, která částečně rezonuje i v povaze ivančické sbírky umění,[8] to budou právě ilustrace z raných vydání Meyerova konverzačního lexikonu, které stanou v centru našeho zájmu. V knižním fondu sbírek ivančického muzea nalezneme několik nekompletních i kompletních vydání tohoto lexikonu, a to z let 1868–1871 (2. vydání), 1890 (4. vydání), 1913 (6. vydání) a z let 1924–1933 (7. vydání).[9] Ve fondu uměleckých děl pak nalezneme samostatně více než šest desítek rytin v podobě portrétů významných osobností a téměř 50 vyobrazení významných míst, která

8 Vzhledem k historii i regionální orientaci muzea tvoří stěžejní část sbírek předměty s vazbou na Ivančice a blízké okolí, nicméně sbírkové předměty umělecké povahy zahraniční provenience jsou nejčastěji spojeny právě s německým, rakouským, případně italským prostředím.

9 Sbírka Muzea v Ivančicích, podsbírka Historická knihovna, inv. č. XVI/46 (11 svazků), XVI/47 (24 svazků), XVI/48 (12 svazků), XVI/49 a XVI/32 (19 svazků).

nesou značku Meyerova konverzačního lexikonu.[10] Není bez zajímavosti na tomto místě zdůraznit, že zmíněné ilustrace byly darovány či jinak získány muzeem jako jednotlivé listy vyňaté z původního kontextu dané publikace. Tento poměrně banální fakt však odkrývá pohled na daleko rozsáhlejší problematiku, totiž posuzování ilustrací jako svébytného díla, které je (podobně jako dílo umělecké) vnímáno v kontextu náležícímu umění a hodnoceno kritérii uměleckohistorickými.[11] Zařazení tohoto obrazového materiálu do fondu umění, kde je popisováno spíše z hlediska techniky, časového a místního zařazení, námětu a umělecké kvality, do určité míry odráží existenci zmíněné problematiky.

Ilustrace na sklonku 18. a v prvních dvou třetinách 19. století byly nezřídka vytvořeny technikou mědirytu a po roce 1820 také ocelorytu (tisk z hloubky),[12] zatímco text publikace vznikal odlišnou technikou (tiskem z výšky). V důsledku této skutečnosti byla ilustrace relativně běžně umístěna na samostatném listu, což mohlo bohužel rovněž „usnadnit" její extrakci z originálního (kon)textu. V ivančickém muzeu nalezneme více než 350 kusů rytin, které byly původně součástí či vizuálním doprovodem publikací z konce 18. a z první poloviny 19. století. V případě některých ilustrací obsažených v ivančických sbírkách je rovněž patrné místo odstřižení z publikace, které bohužel list zároveň poškodilo.[13]

Ačkoli ilustrace mohou v rámci vizuální reprezentace fungovat samostatně (a v rámci sběratelství či trhu s uměleckými předměty takto dodnes také fungují),[14] tento pohled ochuzuje ilustraci o její jedinečný kontext vycházející z organicky se vyvíjejícího vztahu obrazu a textu (tedy jakéhosi průsečíku dvou zcela odlišných způsobů vyjádření) v průběhu dějin.[15] Z tohoto důvodu považujeme za vhodné na-

10 Ibid., podsbírka Umění, inv. č. U196, U197, U210 a U430. Do fondu byly tyto ilustrace získány patrně za dob působení ivančického muzejního spolku (1893–1951). Ačkoli ve fondu existují další tři desítky grafik, které pravděpodobně rovněž pochází z Meyerova konverzačního lexikonu, do článku je nezahrnujeme, neboť jsou poškozeny vystřižením těsně okolo zobrazení a kvůli chybějícímu označení není možné je se stoprocentní jistotou přiřadit právě k lexikonu.

11 K problematice vnímání (kontextu) ilustrace viz GOLDMAN, Paul. Defining Illustration Studies: Towards a New Academic Discipline. In: GOLDMAN, Paul a COOKE, Simon. *Reading Victorian Illustration, 1855–1875: Spoils of the Lumber Room*. Farnham: Routledge, 2012, s. 13–16.

12 „Lze právem říci, že ocelorytina čili oceloryt zůstala od svého vzniku až do svého nahrazení – nejprve xylografií a pak mechanickým štočkem – technikou reprodukční grafiky. Z toho vyplynula i její funkce ilustrátorská, neboť neomezený počet otisků z ocelových desek umožnil veliké náklady ilustrovaných knih." MARCO, Jindřich. *O grafice*. Praha: Mladá fronta, 1981, s. 172.

13 Viz obr. Die Walhalla na s. 56.

14 Srov. MARCO, pozn. 12, s. 21. Tato díla tedy nadále existují spíše v kontextu uměleckohistorickém než literárním.

15 Nutno podotknout, že podobná separace obrazu a textu není v současné muzejní teorii ani praxi dále považována za aktuální: „Ironically it was the critics themselves, notably Reid and his predecessor Gleeson White who, somewhat naïvely, advocated removing illustrations from periodicals for ease of reference (...). Their suggestions have been translated into the collections of periodical illustrations already mentioned. However, the gravity of such mutilation is perhaps only now becoming truly apparent. Not only are some of these periodicals rare in themselves but also, once a design is removed from its context it is hugely problematic to reunite it with its text once more for study and comprehension." GOLDMAN, pozn. 11, s. 18.

bídnout čtenáři poněkud komplexnější pohled na problematiku ilustrací Meyerova konverzačního lexikonu.

MEYERŮV KONVERZAČNÍ LEXIKON

Meyerův konverzační lexikon[16] byl vydáván významným německým nakladatelstvím s názvem Bibliographisches Institut. Ten byl založen Carlem Josephem Meyerem (1796–1856) roku 1826 v jeho rodném městě Gotha, a to po návratu z neúspěšné londýnské anabáze, kde se Meyer pokoušel o spekulativní obchod.[17] Samotné založení nakladatelství bylo zprvu patrně záležitostí spíše pragmatickou, čemuž nasvědčují Meyerovy na tehdejší dobu nezvykle dynamické obchodní praktiky, kterými vzbudil nelibost u řady konkurenčních vydavatelů.[18] Následkem tohoto počínání bylo nejen zavření původní budovy v rodném městě Gotha (která již ostatně byla pro Meyerovy další plány zřejmě nevyhovující) a přesun nakladatelství do nedalekého Hildburghausenu, ale také relativně prudká expanze jeho podniku[19] vytvářející konkurenční tlak na ceny ostatních knihkupců i vydavatelství.[20] Nakladatelství po smrti zakladatele v roce 1856 přebírá jeho syn Julius Herrmann Meyer, za jehož vedení byla společnost roku 1874 přesunuta do Lipska. Po jeho odstoupení v roce 1884 převzali nakladatelství jeho synové Arndt (1859–1920) a Hans (1858–1929) Meyerovi. Ve 20. století byla v souvislosti s politickou situací po druhé světové válce a následným rozdělením Německa společnost nejprve znárodněna a později v padesátých letech přesunuta z východní části Německa do západoněmeckého Mannheimu. Více než sto padesát let od svého založení se nakladatelství spojilo s původně konkurenčním nakladatelstvím F. A. Brockhaus.[21]

Nakladatelství během dlouholetého působení zařadilo do svého portfolia řadu významných titulů,[22] jmenujme alespoň ilustrovanou publikaci o životě zvířat *Brehms Thierleben,* vydávanou od šedesátých let 19. století, nebo *Kompletní pravopisný slovník německého jazyka* Konrada Dudena, vydávaný od roku 1880 prakticky do současnosti. Z publikací vydávaných Bibliografickým institutem za života jeho zakladatele zmiňme alespoň dva nejúspěšnější, hojně překládané tituly: přehledovou obrazovou publikaci *Meyer's Universum,* představující atraktivní místa z celého světa,[23] a pravděpodobně nejznámější a zároveň nejrozsáhlejší dílo: *Meyer's Konversations-Lexikon.*

Meyerův konverzační lexikon[24] představuje příruční naučný slovník vydávaný pod měnícími se názvy od roku 1839[25] Bibliografickým institutem nejprve v Hildburghausenu, později v Lipsku, ale i v dalších městech. Ve své době představoval nejrozsáhlejší německy psanou encyklopedickou práci svého druhu.[26] Vzhledem ke skutečnosti, že Joseph Meyer nepocházel z „tradičně vzdělaných"

16 Meyers Konversations-Lexikon je dostupný v digitalizované formě elektronicky: Vydání z let 1840–1875 jsou dostupná např. na stránkách Bayerische Staatsbibliothek, pozdější vydání jsou dostupná rovněž v digitální knihovně Hathitrust Digital Library, která zajišťuje spolupráci akademických a výzkumných knihoven. Dostupné na: https://www.hathitrust.org/.

17 Srov. SARKOWSKI, Heinz. Meyer, Joseph. *Deutsche Biographie. Neue Deutsche Biographie* [online]. 1994, Band 17, s. 296 [cit. 22. 3. 2021]. Dostupné z: https://www.deutsche-biographie.de/pnd118783610.html#ndbcontent.

18 „Meyer departed from mainstream publishing practice in two ways that made him a thorn in the side of established publishers. To keep costs low, he rarely published works by original authors, preferring instead to reprint existing works, such as editions of classical German authors and collections of sermons. He deflected charges of intellectual theft by insisting that the works he produced were not new editions, but rather 'anthologies.' He also developed an extensive subscription-based colportage network of door-to-door salesmen rather than work with conventional booksellers. Although these practices earned him the ire of other publishers, they enabled his firm to become one of the largest in Germany within a few years." BELGUM, Kirsten. Visualizing the World in Meyer's Universum. *Colloquia Germanica*. Narr Francke Attempto Verlag, 2016, roč. 49, č. 2/3, s. 237.

19 „1830 war seine Druckerei schon die sechstgrößte in Deutschland." SARKOWSKI, pozn. 17, s. 296.

20 „Zunftgesetze, Gewerbezwang und Buchhändlerneid brachten es dahin, daß 1828 seine Offizin polizeilich geschlossen wurde. Immerhin zwang sein Vorgang die Gotta'sche und andere Buchhandlungen auch ihrerseits nun billige Dichter-Ausgaben zu veranstalten." *Aus der Heimath. Blätter der Vereinigung für Gothaische Geschichte und Altertumsforschung.* Gotha, 1898, roč. 1, 1. Juli 1898, s. 166.

21 Das Bibliographische Institut. *Leipzig lexicon* [online]. [cit. 26. 2. 2021]. Dostupné z: http://www.leipzig-lexikon.de/INDUHAND/biblinst.html.

22 Přehled publikací vydaných Bibliografickým institutem je možné nalézt např. na stránkách *OCLC Online Computer Library Center* [online]. [cit. 12. 3. 2021]. Dostupné z: http://worldcat.org/identities/lccn-n50063857/.

23 MEYER, Joseph. *Meyer's Universum, oder Abbildung und Beschreibung des Sehenswerthesten und Merkwürdigsten der Natur und Kunst auf der ganzen Erde: ein belehrendes Bilderwerk für alle Stände; in monatlichen Lieferungen jede geziert mit drey bis vier Stahlstichen der berühmtesten Künstler.* Hildburghausen: Bibliographisches Institut.

24 Kompletní název zní *Das große Conversations-Lexicon für die gebildeten Stände,* doplněný podtitulem: *In Verbindung mit Staatsmännern, Gelehrten, Künstlern und Technikern herausgegeben von J. Meyer.* Název lexikonu se však v průběhu let v jednotlivých vydáních mírně měnil: Např. *Neues Conversations-Lexikon für alle Stände; Neues Konversations-Lexikon, ein Wörterbuch des allgemeinen Wissens; Meyers Konversations-Lexikon, eine Encyklopädie des allgemeinen Wissens; Meyers Konversations-Lexikon, Ein Nachschlagewerk des allgemeinen Wissens.* Ve 20. století pak vychází pod názvem *Meyers Großes Konversations-Lexikon, Ein Nachschlagewerk des allgemeinen Wissens,* dále i pod zkráceným názvem *Meyers Lexikon* a později také jako *Meyers Enzyklopädisches Lexikon.* Vydání z 80. let 20. století neslo název *Meyers Grosses Universal Lexikon.* Mimo názvu se proměňoval rovněž počet svazků v jednotlivých vydáních.

25 Některé obecnější zdroje uvádějí rok vydání 1840, nicméně např. Piererův *Universal-Lexikon* klade počátek vydání do října roku 1839. Srov. PIERER, Heinrich August. *Universal-Lexikon der Gegenwart und Vergangenheit oder Neuestes encyclopädisches Wörterbuch der Wissenschaften, Künste und Gewerbe.* Altenburgh: H. A. Pierer, 1840, s. XLIII. Po šesti letech bylo vydáno 14 svazků po klíčové slovo *Erlachhof.* Kompletní lexikon byl dokončen až roku 1856, přičemž z plánovaných 21 svazků se stalo 52 svazků, 46 svazků A–Z bylo vydáno v rozmezí let 1840–1852 a 6 doplňkových svazků v období mezi lety 1853–1856. Celkový finální rozsah lexikonu byl však nebývalý: více než 65 000 stran dvousloupcového textu a 1200 stran rejstříku. „Wunder Meyer" Auflage Null (1840–1852/1856). *Lexikon und Enzyklopädie* [online]. [cit. 26. 3. 2021]. Dostupné z: https://www.lexikon-und-enzyklopaedie.de/Wunder-Meyer-Conversations-Lexikon-Auflage-Null/.

26 „Dieses Konversationslexikon war das umfangreichste, das je in deutscher Sprache vollständig erschienen ist." SARKOWSKI, pozn. 17, s. 296.

společenských vrstev,[27] je jeho ambice vydávat encyklopedické práce v masovém měřítku o to poutavější a můžeme v této rovině uvažovat o určité intelektuální emancipaci. V této souvislosti je dobré si znovu připomenout název článku i motto spojované s osobou Josepha Meyera. Řada z nás patrně stále vnímá encyklopedie 19. století v kontextu úctyhodné knihovny vybavené řadou vynikajících filozofických prací, knih o umění a starých rukopisů. Meyerovy encyklopedie však ve své době znamenaly spíše snahu o změnu v (masové) dostupnosti informací[28] a rozšíření „monopolu" vzdělanosti napříč společenským spektrem.[29] Ze společensko-historického hlediska se nabízí souvislost s narůstající proměnou společenského klimatu, jež vyvrcholila v Evropě revolučními událostmi roku 1848, a s posilující „střední třídou", která toužila po privilegiích doposud určených spíše aristokracii. Na tomto místě je patrně nutné zdůraznit Meyerovy liberálně demokratické postoje, které rezonují nejen v jeho přístupu k vydaným dílům, ale také v rovině politické. Samotný Meyer se podílel na vydávání periodik *Der Hausfreund* a později také *Der Volksfreund*, které byly cenzurou brzy potlačeny. Své názory pak určitým způsobem zachytil i v textu ilustrované publikace *Meyer's Universum*, vydávané od roku 1833.[30] Patrně i díky obrazovému doprovodu byla tato publikace nesmírně oblíbená a určitým způsobem tedy vizuální materiál mohl usnadnit Meyerovi šíření nejen informací, ale i postojů. Meyerovo liberální smýšlení se výrazně projevilo rovněž v revolučním období roku 1848 v jeho reformních postojích adresovaných tehdejším vládnoucím představitelům. V důsledku politicky motivované činnosti byl později dokonce krátkodobě uvězněn.[31]

27 Joseph Meyer se narodil do rodiny obuvníka, který si později založil v Gotě obchod s textilním zbožím. Srov. *Allgemeine Deutsche Bibliographie.* Leipzig: Verlag von Dunder & Humblot, 1885, Einundzwanzigsten Band, s. 602; SARKOWSKI, pozn. 17, s. 296.

28 Srov. Wissen für jedermann. *Die Welt* [online]. 27. 6. 2006 [cit. 15. 3. 2021]. Dostupné z: https://www.welt.de/print-welt/article225493/Wissen-fuer-jedermann.html.

29 „Jede den Massen zugängliche und auf ihre Bedürfnisse berechnete Real-Encyklopädie, folglich auch unser Werk, muß, ihrer Natur nach, dazu beitragen, das drückende Monopol des Wissens (...), über den Haufen zu werfen (...) ." Předmluva k prvnímu vydání MEYER, Joseph. *Das große Conversations--Lexicon für die gebildeten Stände.* Hildburghausen: Bibliographisches Institut, 1840, s. VI.

30 „Meyer's in Folge der Julirevolution (1830) entstandene Zeitung *'Der Volksfreund'* vom Bundestag unterdrückt worden war, schuf er sich eine neue Stimme als Rufer zum Volk: sein weltberühmtes *'Universum'* (1832)." HOFMANN, Friedrich. Meyer's Konversations-Lexikon. *Die Gartenlaube*. Leipzig: Ernst Keil, 1887, seš. 42, s. 705–706.

31 „Das Unternehmen war halb fertig, als es durch die Revolution von 1848 ins Stocken gerieth. Die materiellen Nachtheile, die daraus erwuchsen, waren enorm: nichtsdestoweniger fand die deutsche Erhebung in M. einen ihrer begeistertsten Anhänger, und er war es, der zuerst die Wünsche des Volks in einer 'Reformadresse' an den Landesherren zum Ausdruck brachte. In den folgenden Jahren der Reaction gehörte auch M. zu den Verfolgten, und ein Preßvergehen hatte er im Gefängniß zu büßen." *Allgemeine Deutsche Bibliographie*, pozn. 27, s. 604.

Ačkoliv se Josephu Meyerovi patrně nepodařilo zcela udržet původně plánovanou nízkou cenu konverzačního lexikonu,[32] z doslovu posledního vydání, které vzniklo za autorova života, můžeme vyčíst, že si Joseph Meyer velmi dobře uvědomoval pozici konverzačního lexikonu jakožto nástroje redukce monopolu vzdělávání:[33] „Mein Motto war: die Intelligenz Aller ist der stärkste Hort der Humanität und Freiheit," v překladu: „Mým mottem bylo: inteligence všech je nejsilnějším útočištěm lidstva a svobody."[34]

Po smrti Josepha Meyera přebírá nakladatelství jeho syn Herrmann Julius, který pokračoval nejen ve vedoucí funkci Bibliografického institutu, ale také ve vydávání konverzačního lexikonu. Pro nás nezůstane bez zajímavosti odkaz na snahu šířit vzdělání napříč společenským spektrem, který se patrně promítl do změny názvu lexikonu. Z původního titulu *Das große Conversations-Lexicon für die gebildeten Stände* (Velký konverzační lexikon pro vzdělané stavy) se stává po roce 1857 *Neues Conversations-Lexikon für alle Stände*, tedy Nový konverzační lexikon pro všechny společenské vrstvy.

ILUSTRACE JAKO VYÚSTĚNÍ TECHNICKÉHO POKROKU I OBCHODNÍ STRATEGIE

Zde je nasnadě položit si otázku, do jaké míry se právě ilustrace podílely jak na oblibě Meyerova konverzačního lexikonu, tak na jeho vzdělávacím potenciálu. K pochopení významu prudkého rozmachu ilustrace v 19. století si musíme připomenout v tomto období stále přetrvávající absenci kvalitního vizuálního materiálu v publikacích dostupných běžnému čtenáři ze středních či nižších společenských vrstev. Obrazový doprovod byl obecně vzato dlouhou dobu záležitostí velmi nákladnou, a tedy i lukrativní. Kvalitní obrazové reprodukce tak byly do této doby vyčleněny spíše bohatším vrstvám společnosti.[35]

32 Předplatitelé nejen, že museli čekat na vydání dalších dílů lexikonu i několik let, ale jejich cena se nakonec vyšplhala z původně avizovaných 67 na 260 tolarů. „Wunder Meyer" Auflage Null (1840–1852/1856), pozn. 25. Cenu Meyerova konverzačního lexikonu kritizuje v předmluvě ke druhému vydání svého *Universal-Lexikon* konkurenční vydavatel H. A. Pierer, který jej dokonce označil za „lexikon určený majetnějším vrstvám": „Das Meyersche Conversations-Lexikon würde demnach ein gefährlicher Nebenbuhler für uns sein, wenn nicht der Preis desselben unverhältnismäßig höher, als der des unsrigen wäre; so aber eignet sich dasselbe, wie die Erschgrubersche Encyklopädie nur für Reiche und große Anstalten, die viel Geldmittel zur Disposition haben, nicht aber für weniger Bemittelte." Srov. PIERER, pozn. 25, s. XLIII.

33 Srov. „Wunder Meyer" Auflage Null (1840–1852/1856), pozn. 25.

34 MEYER, Joseph. *Das große Conversations-Lexicon für die gebildeten Stände.* Hildburghausen, 1855, nestr. (Schlußwort des Herausgebers).

35 „Visual art has not always been accessible or commonly available to a large segment of the population. Even in the middle of the eighteenth century, access to paintings and book illustrations was reserved for the well-to-do." BELGUM, pozn. 18, s. 235.

Nastolená situace se však výrazně proměňuje v polovině 19. století, kdy se ilustrace postupně stává masovou záležitostí, ať už v případě knižních publikací, nebo i v běžném tisku.[36] Podobně jako mnoho jiných inovací, a s nimi souvisejících společenských proměn, je i tato podmíněna technologickým pokrokem. Ještě v 18. století jsou knižní ilustrace realizovány často technikou mědirytiny, avšak relativně měkká měděná deska nedokázala dlouho odolávat tlaku tiskařských lisů a počet kvalitních tisků byl tak velmi limitován. Na přelomu 18. a 19. století[37] byl problém s omezeným množstvím kvalitních výtisků vyřešen vynálezem ocelorytiny, která umožnila tisknout v masovém měřítku, a počet výtisků z jediné desky se pohyboval okolo 10 000 kusů.[38] Ačkoli je tato metoda technicky náročnější, od třicátých let 19. století se stala populární a šíření vizuálního materiálu se tímto vynálezem otevřely nebývalé možnosti.

Pokud hovoříme o revoluci v masovém přístupu k „obrazu", na které se Meyerovy publikace podílely, je potřeba ji podložit konkrétními údaji: Do roku 1850 bylo v Hildburghausenu vytištěno údajně na 25 milionů knih s tisíci ilustracemi v podobě zprvu mědirytin a posléze také ocelorytin. Již dva roky po přestěhování do Hildburghausenu zaměstnával Bibliografický institut tři kreslíře a šestnáct rytců. Krátce nato produkce stoupla na několik desítek tisíc archů měsíčně, které zaměstnanci již nebyli schopni pokrýt, a tak institut objednával ilustrace také u jiných společností a rytců.[39] Samotný Meyerův lexikon údajně po prvním roce vydávání zvýšil svůj náklad až na 70 000 výtisků,[40] a to v období, kdy i sedmina takového množství byla považována za výjimečnou.[41]

Úspěch Meyerova *Universa*, které se vyznačovalo bohatou vizuální reprezentací, patrně ovlivnil také snahu odlišit Meyerův konverzační lexikon od konkurenčních encyklopedií zahrnutím značného množství ilustrací a tištěných map. Na úvodní straně Meyerova konverzačního lexikonu se můžeme dočíst: „Dieser Encyclopädie des menschlichen Wissens sind beigegeben: die Bildnisse der bedeutendsten Menschen aller Zeiten, die Ansichten der merkwürdigsten Orte, die Pläne der größten Städte, einhundert Karten für alte und neue Erdbeschreibung für Statistik, Geschichte und Religion (…), und viele tausend Abbildungen naturgeschichtlicher und gewerblicher Gegenstände,"[42] což můžeme volně přeložit: „K této encyklopedii lidského vědění jsou přiloženy: obrazy nejvýznamnějších osobností všech dob, nejpozoruhodnějších míst, plány největších měst, sto map pro starý a nový popis země, pro statistiku, historii a náboženství, a mnoho tisíc zobrazení přírodních a vyrobených předmětů."

O tom, že právě ilustrace byly (a také zůstaly) důležitou součástí reputace Meyerova konverzačního lexikonu, svědčí i článek Roberta Koeniga otištěný v časopise *Daheim*: „Nepochybně zaujímá dnes Meyerův příruční naučný slovník díky své účelnosti, všeobecné srozumitelnosti, popisu každé jednotlivé vědy, každého řemesla, každého umění, stejně jako mistrovským využitím ilustrativních prvků, první místo mezi podobnými díly v Německu."[43] Obdobně se vyjadřuje ve své stati pro periodikum *Gartenlaube* Friedrich Hofmann, jenž dokonce vizuální doprovod Meyerova lexikonu v podobě map, krajin, technických nákresů i portrétů nazýval „aktivem", které publikaci dodávalo velkou přitažlivost.[44]

Z výše uvedeného je tedy patrné, že ilustrace Meyerova lexikonu tvořily nejen součást podnikatelského záměru vydavatele, ale byly zároveň atraktivním vizuálním stimulem pro jeho čtenáře. Jejich funkce tedy byla jak informační, tak také „dekorativní". V prvních vydáních konverzačního lexikonu nalezneme historické mapy, již zmíněné portréty význačných osobností a vyobrazení významných míst, krajin či architektury s patrně relativně různorodou topografickou přesností.[45] Zjednodušeně lze říci, že část vizuálního doprovodu klade důraz nejen na složku informační, ale řada ilustrací zároveň velmi dobře funguje (samostatně) v rovině

36 Ibid., s. 236.

37 Technikou rytí do ocelové desky se na přelomu 18. a 19. století zabývalo několik rytců současně a původně byla spjata s tvorbou papírových platidel. Od 20. let 19. století pak byla využívána rovněž k (portrétní) ilustraci. Viz VOIT, pozn. 3, s. 643.

38 MARCO, pozn. 12, s. 172.

39 „All diese unzähligen Buchausgaben – bis 1850 sollen in Hildburghausen etwa 25 Millionen Bücher gedruckt worden sein – wurden von Meyer mit tausenden Kupfer- und Stahlstichen als Illustrationen ausgestattet. (…) Schon um 1830, also bereits zwei Jahre nach dem Umzug des 1826 in Gotha begründeten Instituts nach Hildburghausen, beschäftigte die Kunstanstalt 16 Kupfer-, Stahl- und Steinstecher sowie drei Zeichner. Da deren Produktion mit 30–40.000 Blättern im Monat offenbar nicht ausreichend war, vergab Meyer auch noch Aufträge an auswärtige Unternehmen und Stecher. So wurden z. B. viele technische Darstellungen für die Illustration des ‚Conversationslexikons' in der Gravieranstalt Kleinknecht in Schweinfurt gestochen." Gezeichnet, gestochen und gedruckt… Die Kunstanstalt des Bibliographischen Instituts Hildburghausen. *Stadtmuseum Hildburghausen* [online]. Vytvořeno 22. 10. 2016 [cit. 1. 3. 2021]. Dostupné z: http://www.museum-hildburghausen.de/news/1/408567/nachrichten/sonderausstellung-zur-kunstanstalt-des-bi-hildburghausen.html.

40 HOFMANN, pozn. 30, s. 705.

41 Pro srovnání zde uveďme, že další Meyerova populární publikace, *Meyer's Universum*, byla podle Kirsten Belgum vydána v nákladu 30 000 – 80 000 výtisků, a to v době, kdy i náklad 10 000 výtisků byl považován za enormní: „The first volumes of *Meyer's Universum* were so popular that some were republished in multiple editions. Estimates of the total print run range from 30,000 to 80,000 in a period in which 10,000 was an extraordinarily large circulation." BELGUM, pozn. 18, s. 238.

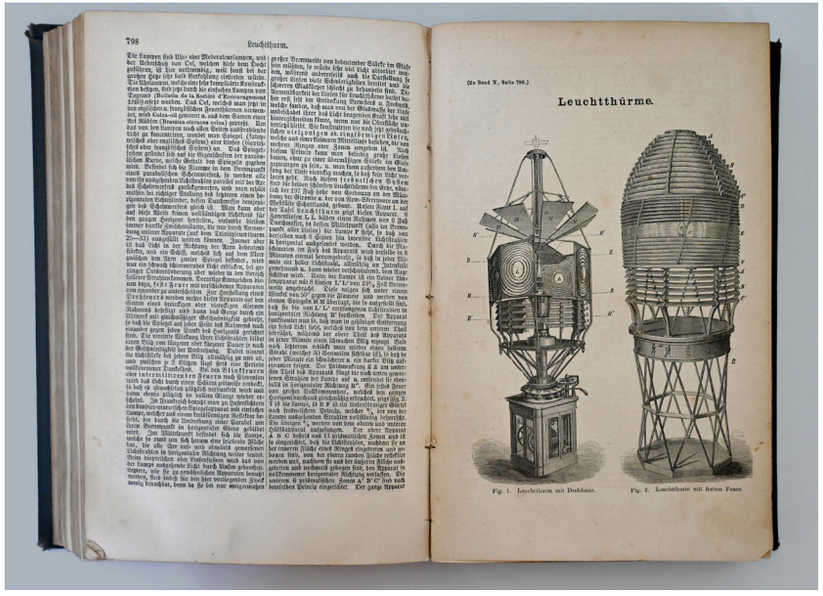
42 MEYER, Joseph. *Das große Conversations-Lexicon für die gebildeten Stände.* Hildburghausen: Bibliographisches Institut, 1840 (titulní strana).

43 V originále: „Unzweifelhaft nimmt heute Meyers Konversationslexikon durch die Zweckmäßigkeit seiner Anlage, durch die abgerundete und gemeinverständliche Darstellung jeder einzelnen Wissenschaft, jedes Gewerbes, jeder Kunst, wie durch die meisterhafte Verwerthung des illustrativen Elementes den ersten Rang unter Deutschlands ähnlichartigen Werken ein." KOENIG, Robert. Wie ein Konversationslexikon gemacht wird. *Daheim*. Leipzig: Velhagen & Klasing, 1879, roč. 15, č. 48, s. 770.

44 „Trotz der sichtbaren Ausdehnung des Riesenwerks blieb das Publikum immer bedeutend (die Auflage war bis zu 70 000 gestiegen); denn ein neuer Vorzug lieh ihm immer starke Anziehungskraft: ein fast 2000 Blätter umfassender Atlas mit landschaftlichen, architektonischen, technologischen und naturwissenschaftlichen Tafeln, dazu Hunderte von Landkarten und Bildnissen hervorragender Zeitgenossen." HOFMANN, pozn. 30, s. 705.

45 Tato vyobrazení krajin, architektury, případně interiérů (doplněna často figurální stafáží), sloučena v jednom souboru, jsou dostupná v elektronické podobě: MEYER, Joseph. *Das grosse Conversations-Lexicon für die gebildeten Stände*. Dostupné z: https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=hvd.hn5mzn&view=1up&seq=586.

vizuální. V pozdějších vydáních konverzačního lexikonu[46] nalezneme mimo jiné ilustrace zvířat, rostlin, přírodnin, lidské anatomie, historických a uměleckých předmětů či strojů. Za zachování určitých estetických kvalit se však těžiště takovéto ilustrace přesouvá spíše do oblasti faktografické – názornost a síla obrazového doprovodu v oblasti zeměpisu, fauny, flory či technických nákresů je v rovině informační prakticky nezastupitelná.

Ilustrace technické povahy ve druhém vydání Meyerova konverzačního lexikonu. (Muzeum v Ivančicích)

46 Ke druhému vydání existuje z roku 1868 specializovaný díl s ilustracemi z oblasti přírodovědy (ilustrace anatomické, ilustrace zvířat a rostlin doplněné latinskými názvy), ale rovněž ilustrace v podobě technických nákresů. MEYER, H. Julius. *Illustrationen zu Meyer's neuem Konversations-Lexikon.* Hildburghausen: Bibliographisches Institut, 1868. Soubor ilustrací ke třetímu vydání (ze 70. let 19. století) v podobě technických nákresů, vyobrazení uměleckých děl a geografických map, nalezneme v elektronické podobě: MEYER, H. Julius. *Meyers Konversations-Lexikon: eine Encyclopädie des allgemeinen Wissens.* Dostupné z: https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=uc1.a0004099123&view=1up&seq=632.

ILUSTRACE MEYEROVA KONVERZAČNÍHO LEXIKONU V IVANČICKÉ SBÍRCE

Ve fondu umění ivančického muzea se nacházejí jak portréty osobností z Meyerova konverzačního lexikonu, tak také vyobrazení významných míst, pocházející pravděpodobně z publikací vydávaných mezi lety 1840–1861.[47] Jednotlivé ilustrace se liší uměleckým provedením i jemností zpracování v tvrdé oceli a je tedy zřejmé, že se na jejich tvorbě podílelo více rytců. Řada z těchto portrétů je ostatně „signována" na matrici, ať už se jedná o jméno rytce či odkaz na autora původní předlohy,[48] často jsou zastoupena obě jména[49]. V ivančické sbírce je jméno rytce či autora předlohy uvedeno u více než třech desítek portrétů a setkáme se např. se jmény rytců: J. G. Nordheim, C. Mayer, C. Barth, F. Bahmann nebo C. A. Schwerdgeburth. Námětem těchto grafik jsou pak významné osobnosti z oblasti umění, politiky, náboženství a filozofie, a to nejen z historie (z ivančických sbírek např. Martin Luther, 1483–1546), ale i z doby vydání lexikonu (např. francouzský publicista, historik a politik Adolphe Thiers, 1797–1877).

Portrét je zpravidla uzavřen do jednoduchého rámu, u některých grafik doplněného rozetami umístěnými v jeho krajích. Nad portrétem vlevo je umístěna značka konverzačního lexikonu s příslušným číslem,[50] naopak těsně pod vyobrazením nalezneme často údaje o rytci, případně autorovi předlohy a také technice. Pod obrazem uprostřed pak v rámu z ozdobných linií stojí jméno osobnosti, v některých případech doplněné krátkou popiskou.

Více než dvě desítky ilustrací krajin, veduty či panoramata ze sbírek ivančického muzea jsou rovněž zčásti doplněny o autorské údaje, ať už se jedná o autora předlohy (C. Preisel, C. Reiss) nebo rytce (F. Geissler, B. Metzeroth, I. G. Martini aj.). V horní části opět nalezneme „značku" Meyerova konverzačního lexikonu, na spodní straně listu jsou většinou zaznamenány údaje nakladatele: „Aus d. Kunstanst.

47 Část z těchto grafik bylo možné dohledat v konkrétních konverzačních lexikonech, dostupných v elektronické podobě, a ověřit jejich zahrnutí v publikacích vydaných okolo poloviny století. Viz: MEYER, Joseph. *Das grosse Conversations-Lexicon für die gebildeten Stände.* Hildburghausen: Bibliographisches Institut, 1850. Dostupné z: https://books.google.cz/books?id=TMBfgJ3GUrcC&printsec=frontcover&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false.

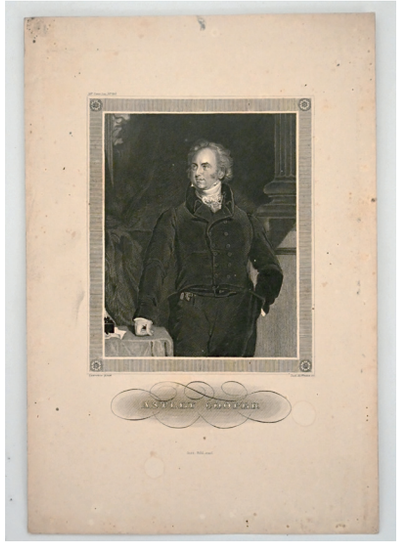
48 Inspirací (či předlohou) pro grafiky mohla být originální díla (portréty) těchto osobností, avšak z hlediska dostupnosti je pravděpodobné i seznámení s vizuálním materiálem vytvořeným některou z reprodukčních technik. V souvislosti s tím se liší portréty i z hlediska „vizuálního" – v několika případech se jedná o téměř celou figuru zachycenou v interiéru, u většiny osobností je zachycena polopostava (hlava a poprsí), ve výjimečných případech se jedná např. o jednoduchý profil.

49 Jméno rytce je zpravidla doplněno zkratkou *sc.* (*sculpsit* – vyryl), případně německy (*gestochen*), jméno autora předlohy je doplněno latinskou zkratkou *pinx.*, případně *pxt.* (*pinxit* – maloval) nebo německou zkratkou *gem.* (*gemalt* – maloval), případně *gez.* (*gezeichnet* – kreslil). Pokud jsou doplněny informace o technice, jedná se v našem případě zpravidla o ocelorytinu, tedy: *In Stahl gestochen* (ryté do oceli), případně formulováno také jako *Stahlstich von* – doplněné jménem rytce.

50 Zpravidla se jedná o zkratku „Ms. C. L. N°." doplněnou patřičným číslem, případně „Meyer's Conv." Lex. apod.

Arthur Wellesley, první vévoda z Wellingtonu. (Muzeum v Ivančicích)

Astley Cooper. (Muzeum v Ivančicích)

Adolphe Thiers. (Muzeum v Ivančicích)

Martin Luther. (Muzeum v Ivančicích)

d. Bibliogr. in Hildbh." – tedy: Vydáno Uměleckým ústavem Bibliografického institutu v Hildburghausenu. Pohledy na krajinu či architekturu jsou často doplněny figurální stafáží, která akcentuje perspektivu a dodává obrazu určitý pocit prostorovosti.

ILUSTRACE JAKO UMĚNÍ I ZDROJ INFORMACÍ

Ilustrace Meyerova konverzačního lexikonu jsou spojeny nejen se snahou šířit informace, ale také obrazový materiál ve skutečně (na tehdejší poměry) masovém měřítku. Zároveň poněkud paradoxně dochází i k jakémusi průsečíku obou těchto složek, a to ve smyslu šíření informací o „obraze":[51] Některé z portrétů v Meyerově lexikonu představují reprodukce ikonických (auto)portrétů osobností – např. Michelangelův, Rafaelův, Rembrandtův či Dürrerův portrét.[52] V tomto smyslu je potřeba připomenout význam reprodukční grafiky, která měla především před vynálezem a šířením fotografie zcela nezastupitelné místo.[53]

Na druhé straně však patrně z pragmatických důvodů ve snaze zefektivnit náklady zřejmě docházelo v Bibliografickém institutu i k určité recyklaci vizuálního materiálu.[54] Některé ilustrace[55] později otištěné pod značkou Meyerova konverzačního lexikonu vycházely rovněž v sérii portrétů nejvýznamnějších osobností doby s názvem *Gallerie der Zeitgenossen*,[56] alespoň část pohledů na architekturu a přírodní scenérie významných míst[57] můžeme nalézt v prakticky totožné

51 Z dnešního pohledu můžeme říci, že znalost ikonických obrazů (portrétů) významných malířů pro nás v jistém smyslu může převážit informační hodnotu týkající se vzhledu význačných osobností, u kterých je důležitá především jejich činnost a její společenský dopad. Pro tehdejšího čtenáře však informace o podobě význačných osobností pochopitelně musela být – i před výraznějším rozšířením portrétní fotografie – velmi zajímavá.

52 Řada portrétů z Meyerova lexikonu, sloučených v jednom souboru, je dostupná v elektronické podobě. MEYER, Joseph. *Das grosse Conversations-Lexicon für die gebildeten Stände*. Dostupné z: https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=hvd.hn5mzl&view=1up&seq=474.

53 Někteří umělci si rytců, kteří jejich původní dílo prostřednictvím grafiky šířili, velmi vážili a vznikaly rovněž „školy" založené na práci podle vzorů tehdejších malířů a kreslířů. MARCO, pozn. 12, s. 18 a 19.

54 Této problematice ve spojení s *Meyer's Universum* se podrobněji věnuje Kirsten Belgum: „In his texts Meyer aspired to offer readers unprecedented and first-hand views of the known world. At the same time, however, his publishing strategy was predicated on a system of transnational recycling and unacknowledged borrowing of illustrations from other sources." BELGUM, pozn. 18, s. 235.

55 Ve Sbírce Muzea v Ivančicích se jedná např. o grafiky s inv. č. U430/5 (portrét Arthura Wellesley), U196/6 (portrét pruského politika Friedricha von Motz), U430/30 (portrét dánského sochaře Thorvaldsena) a U430/18 (portrét Sira Waltera Scotta). Totožné portréty jsou součástí *Gallerie der Zeitgenossen*, vydané v Hildburghausenu mezi lety 1829 a 1830.

56 MEYER, Joseph. *Gallerie der Zeitgenossen*. Hildburghausen: Bibliographisches Institut, 1829 a 1830.

57 Ve Sbírce Muzea v Ivančicích se jedná např. o grafiky s inv. č. U210/41 (Der Sonnentempel zu Baalbeck), U210/22 (Einfahrt in den Bosporus), U210/30 (Der Felsen Tempel zu Ellora), U210/37 (Der Kaiser-Pallast in Peking), U210/26 (Elephanta), U210/35 (Die Walhalla) aj., které nalezneme v různých svazcích *Meyer's Universum*. Např. v článku prezentovaná ilustrace Die Walhalla odpovídá ilustraci uveřejněné v 7. svazku zmíněné publikace. Srov. MEYER, Joseph. *Meyer's Universum.* Hildburghausen: Bibliographisches Institut, 1840.

Die Walhalla. (Muzeum v Ivančicích)

Brünn. (Muzeum v Ivančicích)

formě také v Meyerově *Universu*[58]. Obě zmíněné publikace byly vydávány rovněž Bibliografickým institutem a jejich emise započala ještě před vydáním lexikonu.

Závěrem je třeba podotknout, že kvalitní obrazový doprovod umocňoval šíření Meyerových publikací a patrně se významnou měrou podílel na popularitě jeho prací. Čtyřicet let po vydání prvního dílu konverzačního lexikonu, tedy roku 1879, vychází v německém časopise *Daheim* článek, v němž je vyzdvižena jeho přetrvávající obliba: „Vlídné přijetí nyní šestnáctisvazkového majestátního díla s více než sto tisícem výtisků distribuovaných ve třetím vydání jasně vypovídá o tom, že se 'Meyer' stal naším konverzačním lexikonem."[59] Meyerův konverzační lexikon v 19. století bezesporu přispěl k určité intelektuální „revoluci" v dostupnosti informací i kvalitního vizuálního materiálu širší veřejnosti a zároveň jeho vydávání patrně přispělo k vnímání Bibliografického institutu jako určitého centra vzdělání a umění. Ilustrace z raných vydání Meyerova konverzačního lexikonu zastávají nejen funkci informativní, ale zároveň se vyznačují uměleckou kvalitou. To z nich učinilo dodnes aktuální artikl uměleckého sběratelství.

58 Srov. PIERER, pozn. 25, s. XLV.

59 „Die freudige Aufnahme der jetzt sechzehn stattliche Bände starken, in mehr als hunderttausend Exemplaren verbreiteten dritten Auflage spricht laut dafür, daß der 'Meyer' unser Konversationslexikon geworden ist." KOENIG, pozn. 43, s. 770.

PRAMENY A LITERATURA

Muzeum Brněnska – Muzeum v Ivančicích, Sbírka Muzea v Ivančicích:
podsbírka Historická knihovna,
podsbírka Umění.

Allgemeine Deutsche Bibliographie [online]. Leipzig: Verlag von Dunder & Humblot, 1885, Einundzwanzigsten Band [cit. 22. 3. 2021]. Dostupné též z: https://archive.org/details/allgemeinedeutsc21lili/page/n3/mode/2up.

Aus der Heimath. Blätter der Vereinigung für Gothaische Geschichte und Altertumsforschung. Gotha, 1898, 1. Jahrgang, 1. Juli 1898. Dostupné též z: https://zs.thulb.uni-jena.de/rsc/viewer/jportal_derivate_00233287/Aus_der_Heimat_130639168_1_1897_1898_0172.tif?logicalDiv=jportal_jparticle_00292106.

BELGUM, Kirsten. Visualizing the World in Meyer's Universum. *Colloquia Germanica.* Narr Francke Attempto Verlag, 2016, roč. 49, č. 2/3, s. 235–258. Dostupné též z: https://www.jstor.org/stable/10.2307/26546367.

GOLDMAN, Paul. Defining Illustration Studies: Towards a New Academic Discipline. In: GOLDMAN, Paul a COOKE, Simon. *Reading Victorian Illustration, 1855–1875: Spoils of the Lumber Room.* Farnham: Routledge, 2012, s. 13–32. ISBN 978-1409411659.

HOFMANN, Friedrich. Meyer's Konversations-Lexikon. *Die Gartenlaube.* Leipzig: Ernst Keil, 1887, seš. 42, s. 705–706. Dostupné též z: https://de.wikisource.org/wiki/Seite:Die_Gartenlaube_(1887)_705.jpg.

KOENIG, Robert. Wie ein Konversationslexikon gemacht wird. *Daheim.* Leipzig: Velhagen & Klasing, 1879, roč. 15, č. 48, s. 770–772. Dostupné též z: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/a/a3/Koenig_Wie_ein_Konversationslexikon_gemacht_wird_1879.pdf.

MARCO, Jindřich. *O grafice.* Praha: Mladá fronta, 1981.

MEYER, H. Julius. *Illustrationen zu Meyer's neuem Konversations-Lexikon.* Hildburghausen: Verlag des Bibliographischen Instituts, 1868. Dostupné též z: https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb10401716?page=6.

MEYER, H. Julius. *Meyers Konversations-Lexikon: eine Encyclopädie des allgemeinen Wissens. 3.* gänzlich umgearb. Aufl. Leipzig: Bibliographisches Institut, 1874–1878. Dostupné též z: https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=uc1.a0004099123 & view=1up & seq=639.

MEYER, Joseph. *Das große Conversations-Lexicon für die gebildeten Stände.* Hildburghausen: Bibliographisches Institut, 1840.

MEYER, Joseph. *Das große Conversations-Lexicon für die gebildeten Stände.* Hildburghausen: Bibliographisches Institut, 1850. Dostupné též z: https://books.google.cz/books?id=TMBfgJ3GUrcC & printsec=frontcover & redir_esc=y#v=onepage & q & f=false.

MEYER, Joseph. *Das große Conversations-Lexicon für die gebildeten Stände.* Hildburghausen: Bibliographisches Institut, 1855. Dostupné též z: https://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10797986_01456.html.

MEYER, Joseph. *Das grosse Conversations-Lexicon für die gebildeten Stände: In Verbindung mit Staatsmännern, Gelehrten, Künstlern und Technikern herausgegeben von J. Meyer. [Abth I], Bd.i-vi; vii, Abth.1,3-4;viii-xxiii;II,i-xv (in 45 volumes).* Hildburghausen, etc.: Druck und Verlag des Bibliographischen Instituts, 1840–1853. Dostupné též z: https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=hvd.hn5mzn & view=1up & seq=1.

MEYER, Joseph. *Gallerie der Zeitgenossen.* Hildburghausen: Kunstanstalt des Bibliographischen Instituts, 1829–1830. Dostupné též z: https://books.google.cz/books?id=BZ5QAAAAcAAJ & pg=PP37 & hl=cs & source=gbs_selected_pages & cad=2#v=onepage & q & f=false.

MEYER, Joseph. *Meyer's Groschen-Bibliothek der deutschen Classiker für alle Stände.* Hildburghausen: Bibliographisches Institut, 1850. Dostupné též z: https://www.worldcat.org/title/meyers-groschen-bibliothek-der-deutschen-classiker-fur-alle-stande-eine-anthologie-in-300-bandchen/oclc/878400227 & referer=brief_results.

MEYER, Joseph. *Meyer's Universum, oder Abbildung und Beschreibung des sehenswerthesten und merkwürdigsten der Natur und Kunst auf der ganzen Erde: ein belehrendes Bilderwerk für alle Stände; in monatlichen Lieferungen jede geziert mit drey bis vier Stahlstichen der berühmtesten Künstler. Siebenter Band.* Hildburghausen: Bibliographisches Institut, 1840. Dostupné též z: https://www.digitale-sammlungen.de/de/view/bsb11191842?page=83.

PIERER, Heinrich August. *Universal-Lexikon der Gegenwart und Vergangenheit oder Neuestes encyclopädisches Wörterbuch der Wissenschaften, Künste und Gewerbe.* Altenburgh: H. A. Pierer, 1840, s. XLIII. Dostupné též z: https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=wu.89094393501 & view=1up & seq=5 & q1=Meyer.

VOIT, Petr. *Encyklopedie knihy: starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století.* Praha: Nakladatelství Libri ve spolupráci s Královskou kanonií premonstrátů na Strahově, 2006.

ELEKTRONICKÉ ZDROJE

Encyclopædia Britannica. *Britannica* [online]. [cit. 10. 3. 2021]. Dostupné z: https://www.britannica.com/topic/Encyclopaedia-Britannica-English-language-reference-work.

Das Bibliographische Institut. *Leipzig lexicon* [online]. André Loh-Kliesch, © 1998–2021 [cit. 26. 2. 2021]. Dostupné z: http://www.leipzig-lexikon.de/INDUHAND/biblinst.htm.

Gezeichnet, gestochen und gedruckt... Die Kunstanstalt des Bibliographischen Instituts Hildburghausen. *Stadtmuseum Hildburghausen* [online]. Vytvořeno 22. 10. 2016. [cit. 1. 3. 2021]. Dostupné z: http://www.museum-hildburghausen.de/news/1/408567/nachrichten/sonderausstellung-zur-kunstanstalt-des-bi-hildburghausen.html.

Hathitrust Digital Library [online]. [cit. 10. 3. 2021]. Dostupné z: https:// www. hathitrust.org/.

OCLC Online Computer Library Center [online]. [cit. 12. 3. 2021]. Dostupné z: https://worldcat.org/identities/lccn-n50063857/.

SARKOWSKI, Heinz. Meyer, Joseph. *Deutsche Biographie. Neue Deutsche Biographie* [online]. 1994, Band 17, s. 296 [cit. 22. 3. 2021]. Dostupné z: https://www.deutsche-biographie.de/pnd118783610.html#ndbcontent.

Wissen für jedermann. *Die Welt* [online]. 27. 06. 2006 [cit. 15. 3. 2021]. Dostupné z: https://www.welt.de/print-welt/article225493/Wissen-fuer-jedermann.html.

„Wunder Meyer“ Auflage Null (1840–1852/1856). *Lexikon und Enzyklopädie* [online]. [cit. 26. 3. 2021]. Dostupné z: https://www.lexikon-und-enzyklopaedie.de/Wunder-Meyer-Conversations-Lexikon-Auflage-Null/.

KLÍČOVÁ SLOVA: grafika, ilustrace, encyklopedie, Meyer's Konversations-Lexikon, oceloryt

ZUSAMMENFASSUNG

„Bildung macht frei“
Das Phänomen von Illustrationen in Übersichtspublikationen enzyklopädischen Charakters am Beispiel der Illustrationen in Meyers Konversations-Lexikon aus den Sammlungen des Museums in Ivančice

Der Beitrag stellt eine kurze Übersicht von Informationen zu Meyers Konversations-Lexikon mit Fokus auf die Entwicklung und die Bedeutung der Illustration von Publikationen (nicht nur) enzyklopädischen Charakters dar, und zwar am Beispiel von Illustrationen aus den Sammlungen des Museums in Ivančice. Im 18. und 19. Jahrhundert kam es im Zuge der Aufklärung zu zahlreichen Versuchen, das damalige Wissen zusammenzufassen, was in einer Reihe enzyklopädischer Arbeiten resultierte. Für den deutschsprachigen Raum entstand am Bibliographischen Institut gegen Mitte des 19. Jahrhunderts das bedeutende enzyklopädische Wörterbuch mit der Bezeichnung Meyers Konversations-Lexikon, welches in seinem Umfang, der Bemühung, ein breites Leserpublikum anzusprechen, sowie der Vielzahl der enthaltenen Illustrationen einzigartig ist. Besonders die Illustration durchlief Mitte des 19. Jahrhunderts in Zusammenhang mit der Erfindung des Stahlstichs eine rasante Entwicklung und wurde zu einer prägnanten Bereicherung, welche der Beliebtheit der damaligen Publikationen zugutekam.

FUNGOVÁNÍ MĚŠŤANSKÝCH SPOLKŮ NA KONCI 19. STOLETÍ NA PŘÍKLADU ŽENSKÉ VZDĚLÁVACÍ JEDNOTY VESNA V IVANČICÍCH

Barbora Svobodová

Existence ženského vzdělávacího spolku Vesna v Ivančicích byla téměř zapomenuta a je jen občas zmiňována v některých článcích v Ivančickém zpravodaji. Až badatelský zájem o téma královniček v Ivančicích a okolí pootevřel tuto kapitolu ivančického kulturního života v druhé polovině 19. století. Ve sbírkách Muzea v Ivančicích se nachází krásná fotografie na kartonu označená „Ivančické královničky v Praze".[1] Na její zadní straně je pak připsáno: „Skupina dívek v lidových krojích, účastnic výpravy ivančického odboru Vesny na Moravský den v Praze 10. 7. 1898, foto J. F. Langhans, Praha." Při hledání informací o fotografii a o Moravském dni v Praze se setkáváme se zmínkami o ivančické Vesně. Přitom

Královničky z Ivančic. (Muzeum v Ivančicích)

1 Sbírka Muzea v Ivančicích, podsbírka Fotografie, inv. č. HF 1146.

spolek s názvem Vesna je v regionu spojován spíše s Brnem. Tak bylo zahájeno pátrání po existenci spolku Ženská vzdělávací jednota Vesna v Ivančicích, jeho činnosti i důvodech jeho zániku. S výsledky bádání vás seznámí tento příspěvek.

SPOLKY V DRUHÉ POLOVINĚ 19. STOLETÍ

Obecně můžeme říci, že spolek je dobrovolné seskupení lidí stejného názoru, kteří se k němu tímto způsobem přihlásili. Taková organizovanost se stala cestou, jak prosadit zájmy jednotlivých skupin. Spolky svou činností mohly rozšiřovat povědomí o obecných i specifických myšlenkách a názorech svých členů.[2] Sjednocování lidí za různým účelem dlouho zůstalo hlavně měšťanskou záležitostí. Sdružování mělo různou podobu a lze ho sledovat hluboko do minulosti. V takovém případě můžeme mluvit o ceších, náboženských bratrstvech, jednotách nebo učených společnostech. Od 19. století přibyly ve větší míře spolky, různé kluby či jednoty.[3]

Slibně se rozvíjející spolkový a společenský život v první polovině 19. století přerušila revoluce v roce 1848 a po ní nastupující neoabsolutismus (tzv. Bachův absolutismus). Byla to doba spojovaná na jedné straně s hospodářským rozvojem či vznikem živností, na straně druhé ve společnosti převládala atmosféra strachu a společenské a vlastenecké projevy byly potlačovány. Jakékoliv setkávání bylo velmi omezováno a také kontrolováno. Přísná nařízení se začala uvolňovat v šedesátých letech 19. století, kdy se také dal spolkový život znovu do pohybu. Agenda spolků tehdy spadala pod kompetenci ministerstva vnitra a jeho správních úřadů v regionech. Po roce 1867, kdy proběhla změna v legislativě, měly spolky na starosti jednotlivá hejtmanství. Ivančice spadaly pod správu brněnského okresního hejtmanství. Zakladatelé spolků museli dodat stanovy s jasně formulovanými cíli spolku a také oznámit osoby zodpovědné za jeho činnost vůči státní moci a veřejnosti.[4]

V druhé polovině 19. století nastal rozmach v zakládání spolků nejen v Praze a okresních městech, kde se spolkový a společenský život rozvíjel nejvíce, ale brzy i na vesnicích. Můžeme zmínit spolky jako Sokol, Hlahol, Umělecká beseda či Americký klub českých dam. V Brně pak např. Slovanský čtenářský spolek či spolky Zora a Vesna. Postupně odhodlání a chuť sdružovat se do spolků pronikla i na venkov, kde vznikaly zejména spolky prospěšné vesnické komunitě (dobrovolní hasiči, tělocvičné spolky jako Sokol či později Orel). Ženské spolky měly cestičku více zarostlou než mužské, ale přesto jejich sdružení vznikala a ve svých programech se zaměřila obzvláště na vzdělávání širších vrstev obyvatel (zejména

2 LENDEROVÁ, Milena, JIRÁNEK, Tomáš a MACKOVÁ, Marie. *Z dějin české každodennosti: život v 19. století*. Praha: Univerzita Karlova, 2017, s. 343.
3 Ibid., s. 328.
4 Ibid., s. 345.

žen) a různou osvětu. V mnohých stanovách nebyla opomenuta česká národní myšlenka. V neposlední řadě se ženské jednoty zaměřovaly na dobročinné aktivity.

K hlavním ženským sdružením na Moravě patřila bezesporu brněnská Vesna. Na počátku se intenzivně věnovala zpěvu. Brzy se její zaměření přeorientovalo z pěveckého spolku na vzdělávací jednotu, která podporovala českou národní myšlenku tím, že učila pouze v českém jazyce. Na konci 19. a počátkem 20. století dosáhla v této oblasti mnoha úspěchů. Brněnská Vesna také pomáhala jiným ženským vzdělávacím spolkům při jejich vzniku a rozvíjení činností. Na Moravě v této době působilo velké množství ženských spolků či klubů. Nejméně 44 z nich bylo vedeno v evidenci brněnské Vesny.[5] Z tohoto výčtu vyberme např. ženský spolek Moravanka ve Šlapanicích, spolek Libuše v Kroměříži nebo Dobročinný ženský spolek Dobromila v Moravské Ostravě. Ženy ze střední a vyšší vrstvy se v tomto období velmi aktivně zapojovaly a často se staly členkami hned několika spolků zároveň. V tomto ohledu byly činné zejména učitelky.

SPOLKY V IVANČICÍCH

V Ivančicích fungovalo sdružování mužů na bázi společenstev již ve středověku, kdy se jednalo o cechovní organizace. Setkávat se jinak než profesně bylo umožněno až v 17. a později hlavně v 18. století, šlo především o náboženská bratrstva, jako bylo například Bratrstvo účinné lásky k bližnímu (1706), Bratrstvo sv. Jana Nepomuckého (1725) či Bratrstvo Nejsvětější svátosti oltářní (1774). Vůbec nejstarší spolek v Ivančicích bylo Bratrstvo literátské, založené roku 1610. Skládalo se z devíti mužů, volených z rodin, které vlastnily vinice, zvolení muži museli být mimo jiné dobrými zpěváky. Toto Bratrstvo bylo zrušeno Josefem II. a jeho členové přešli do Bratrstva účinné lásky k bližnímu. Mezi další společenstva sdružující muže patřila např. Cyrilská jednota nebo Bratrstvo sv. Škapulíře P. Marie, založené v 19. století.[6]

Další rozmach nastal až v šedesátých letech 19. století. Opět se jednalo o kluby s mužskou členskou základnou, ale již orientované jiným směrem než náboženským. Tyto spolky se zaměřovaly na podporu školství, na vzdělávání širokých vrstev obyvatelstva a pak především směřovaly k zábavě (divadelní či pěvecké zaměření nebo sportovní aktivity), objevují se také politické spolky. Pro místní učitele se stalo významným mezníkem založení Učitelské besedy, na jejíž činnost později navázal Učitelský spolek Komenský, který sdružoval učitele a vedle toho

5 MZA v Brně, fond G167, kart. 258, f. 29 a 30. Seznam ženských spolků byl vypracován na základě zaslaných dotazníků, nelze jej tedy brát jako kompletní výčet. Poskytuje však základní přehled ženských spolků na Moravě na počátku 20. století, díky čemuž je snazší se v problematice orientovat. Další spolky je možné dohledat např. v publikaci: CHYTIL, Alois. *Chytilův úplný adresář Moravy.* Brno: nákl. vl., 1911.

6 KRATOCHVÍL, Augustin. *Ivančice, bývalé královské město na Moravě: popis dějepisný, místopisný a statistický.* Ivančice: Musejní spolek, 1906, s. 323–324.

také učitelky. Jednalo se o svépomocný spolek zacílený na zajištění organizace základního školství. Spolu s ním v Ivančicích působil i Místní odbor Matice školské.[7]

Prodaná nevěsta, 1898. (Muzeum v Ivančicích)

V roce 1865 byl založen zábavní Zpěvácký spolek Ivan. Jeho předsedy, ředitele i sbormistry byli významní muži z Ivančic např. Mikuláš Hans (bratr starosty, člen výboru a vlastenec), František Charvát (ředitel obecné a měšťanské školy), Emil Kolář (odborný učitel) nebo Vladimír Novotný. Byl to první pěvecký spolek, který na Moravě provedl Smetanovu *Prodanou nevěstu*, velmi povedená byla i další představení, např. *Radúz a Mahulena* či *Král Vondra*. Vzápětí po pěveckém spolku byl založen i vzdělávací Čtenářský spolek, a to v roce 1866. Původně pod názvem Slovanský čtenářský spolek sdružoval Čechy i Němce, v roce 1868 se německá část členů oddělila a založila svůj spolek Kasino. Čtenářský spolek byl centrem městského národního života, měl tři odbory (zábavní, divadelní a vzdělávací) a v roce 1882 dokonce založili jeho členové spolkovou knihovnu, která se v roce 1894 stala knihovnou veřejnou, velkou část knih do ní darovala ženská jednota Vesna. Čtenářský spolek utlumil svou činnost až na počátku 20. století (např. v roce 1903 ukončuje spolkové večery s přednáškami).[8]

V roce 1887 vzniká zábavně-vzdělávací spolek se sportovním zaměřením Tělocvičná jednota Sokol. Svoje spolkové místnosti měli sokolové ve dvoře kasáren (dům pánů z Lipé). Prvním starostou byl MUDr. Bohdan Butula a od roku 1895 pak MUDr. František Fišer. V rámci Sokola později vznikl ženský odbor, jehož náčelnicí se stala Marie Matějková.[9]

Ve výčtu spolků nemůže chybět svépomocný spolek Hasičská jednota v Ivančicích, který byl založen v roce 1879. Prvním předsedou jednoty byl starosta města Jan Kočí a prvním cvičitelem Jindřich Brasz.[10]

7 ČEJKA, Jiří. *Ivančice: dějiny města.* Ivančice: Město Ivančice, 2002, s. 369.

8 Ibid., s. 357.

9 Ibid., s. 362–367.

10 RUBEŠ, Pavel. Vznik hasičské jednoty v Ivančicích. In: *Jižní Morava: vlastivědný sborník*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 2005, s. 322.

Uvést musíme samozřejmě, svým charakterem vzdělávací, Musejní spolek v Ivančicích, založený roku 1893, který vznikl za účelem: „...starati se o to, by ve městě Ivančicích založeno, udržováno a rozmnožováno bylo museum, jež by obsahovalo sbírky archaelogické, historické, etnografické, bibliografické, přírodní, vědecké i umělecké, pokud se sbírky ty týkají města a okresu ivančického, by tak v museu byl podán obraz minulosti i přítomnosti, přírodní i sociální tohoto města a jeho okolí...“[11] Prvním předsedou muzejního spolku se stal Jan Vrba (ředitel rolnické školy). Do činnosti spolku bylo zapojeno hned několik žen, které spravovaly odbor pro kroje a vyšívání (Františka Goldmannová, Marie Charvátová nebo Anna Svobodová). Městské museum v Ivančicích bylo slavnostně otevřeno 10. června 1894 v domě pánů z Lipé.

V Ivančicích působily také další spolky: Občanská beseda, Klub velocipedistů, Politický spolek, Spolek českých vojenských vysloužilců, Zalesňovací a okrašlovací spolek, Katolická vzdělávací a hospodářská jednota Tomáš Procházka a další.[12]

Zatím jsme zmínili spolky s česky mluvící členskou základnou. V Ivančicích však žila také německá menšina. Početně sice byla tato skupina obyvatel menší

Klub velocipedistů, kolem roku 1890. (Muzeum v Ivančicích)

11 Muzeum v Ivančicích, Archiv Musejního spolku, Stanovy Musejního spolku v Ivančicích z roku 1892.
12 KRATOCHVÍL, pozn. 6, s. 326.

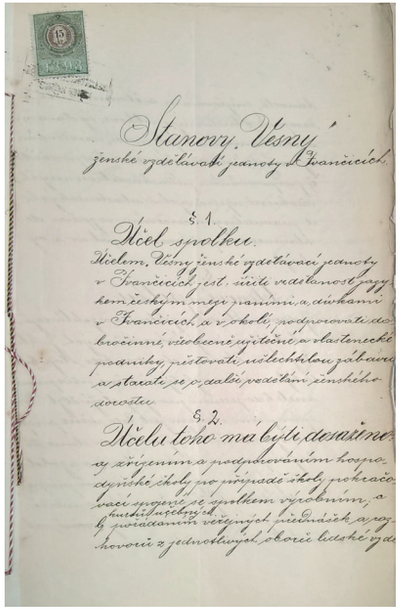
než česká, zato byla ekonomicky silnější. Ve městě samozřejmě působila řada německých spolků, např. již zmíněné Kasino, dále Deutscher Schulverein (1881) nebo Deutscher Schul- und Kindergartenverein (1885), které podporovaly německé školství v Ivančicích. Z ivančických německých spolků před první světovou válkou jmenujme dále např. Zweigverein Patriotischen Landes- Frauenhilfsvereines vom roten Kreuze, řemeslnické sdružení Werkmeister Bezirksverein či spořitelní a podpůrné spolky Spar- und Glücksverein a Allgemeine Kranken- und Unterstützungs-Kassa. V židovské obci působily židovské spolky, např. Jüdische Verein, Israelitischer Frauenverein nebo Verein Chevra Kadiša.[13]

Výčet českých spolků působících v Ivančicích jasně dokládá, jak velký rozmach český spolkový život v druhé polovině 19. století zaznamenal. Taková spolková aktivita souvisela zejména se změnou na radnici. Již v roce 1864, kdy si mohli obyvatelé Ivančic volit své městské zastupitelstvo, byl do čela obce zvolen Václav Hans, reprezentant české komunity.[14] Později, v roce 1877, zvítězila ve volbách česká strana a starostou se stal Jan Kočí, vychovaný ve vlasteneckém duchu. Právě Jan Kočí byl spoluzakladatelem různých vlasteneckých spolků, za jeho starostování se uskutečnilo velké množství veřejně prospěšných akcí, mimo jiné byl zřízen hasičský sbor, založena Vesna a Sokol, počeštěna měšťanská škola atp.[15] S českým zastupitelstvem v zádech český společenský i spolkový život velmi prosperoval. Jednalo se však především o mužské spolky, jen v nemnoha případech se na jejich chodu podílely i ženy, případně vznikl ženský odbor (např. Musejní spolek, Sokol). Ženy ovšem měly menší možnost se v těchto spolcích realizovat. To byl také s velkou pravděpodobností důvod, proč byla roku 1884 založena Ženská vzdělávací jednota Vesna.

ŽENSKÁ VZDĚLÁVACÍ JEDNOTA VESNA V IVANČICÍCH

Ženský vzdělávací spolek Vesna v Ivančicích byl založen na valné schůzi 1. prosince roku 1884 a úředně potvrzen 28. prosince téhož roku. Zakládajícími členy byli: Dr. Antonín Dvořák, František Charvát, Alexandr Pallier, Marie Hansová, Marie Vrbová, Antonie Tesařová, Leopolda Kočí, Marie Dittrichová a Františka Klimešová. Můžeme předpokládat, že iniciátorem založení ženského spolku s tímto názvem byl František Charvát, do Ivančic přibylý v roce 1883 jako ředitel místní obecné a měšťanské školy. František Charvát se narodil v Bukovince u Křtin, do Ivančic přišel jako 34letý aktivní muž z Brna, kde byl přispívajícím členem spolku Vesna, měl tedy povědomí o jeho činnosti a cílech. V seznamech brněnské

13 ČEJKA, pozn. 7, s. 369–370.
14 Ibid., s. 312.
15 Ibid., s. 635.

Stanovy Vesny, ženské vzdělávací jednoty v Ivančicích, 1884.
(Moravský zemský archiv v Brně)

Vesny figuruje na několika místech také jméno Marie Charvátové, zda se jedná konkrétně o jeho manželku, bohužel nelze ověřit. František Charvát se svojí ženou Marií přišel do Ivančic těsně před tím, než byla Ženská vzdělávací jednota Vesna založena. Přesný důvod ke zvolení názvu Vesna bohužel neznáme, nutno však podotknout, že na Moravě ve stejné době existovaly další čtyři ženské spolky s názvem Vesna (Vesna, ženská vzdělávací jednota v Brně; Dívčí pěvecké sdružení Vesna v Třebíči; Vesna v Opavě a Vesna v Uherském Brodě). Hlavní náplní činnosti ivančické Vesny bylo podle stanov z roku 1884: „...šířiti vzdělanost jazykem českým mezi paními a dívkami v Ivančicích a okolí, podporovati dobročinné, všeobecně užitečné a vlastenecké podniky, pěstovati ušlechtilou zábavu a starati se o další vzdělání ženského dorostu...“[16] Toho chtěli zakladatelé spolku docílit pořádáním veřejných přednášek a rozhovorů z různých oborů lidské vzdělanosti a rukodělných kurzů, výstavami a sbírkami ženských prací, půjčováním knih a časopisů ze spolkové knihovny k šíření vzdělanosti, pravidelným cvičením ve zpěvu a vycházkami. Spolek také plánoval zřídit hospodyňskou školu, popřípadě školu pokračovací spojenou se spolkem výrobním, což se však bohužel nepodařilo.[17]

Jednota se scházela vždy jednou za rok na valné hromadě, kde se volil výbor, činný orgán spolku, scházející se jednou za měsíc. Dále byli na valné hromadě přijímáni noví členové. Kromě jiných funkcí výbor volil také sbormistra, který měl poradní hlas. Výbor byl složen ze starostky a dalších osmi členů. Starostka spolek zastupovala na veřejnosti a před úřady a mimo jiné dbala na to, aby spolek ve své činnosti nepolevil. Členové spolku se dělili na zakládající (člen složil 5 zlatých a každoročně přispíval 2 zlatými), přispívající (ročně platil příspěvek 1 zlatý) a činné (zaplatil zápisné a přispíval měsíčním příspěvkem).[18]

16 MZA v Brně, fond B14, fas. 242, č. j. 14.527/1915, Stanovy spolku, f. 5.
17 Jak víme ze stanov a několika dochovaných dopisů, členky ivančické Vesny chtěly zřídit hospodyňskou školu. Proč se to spolku nepodařilo, nelze na základě dostupných pramenů objasnit.
18 MZA v Brně, fond B14, fas. 242, č. j. 14.527/1915, Stanovy spolku.

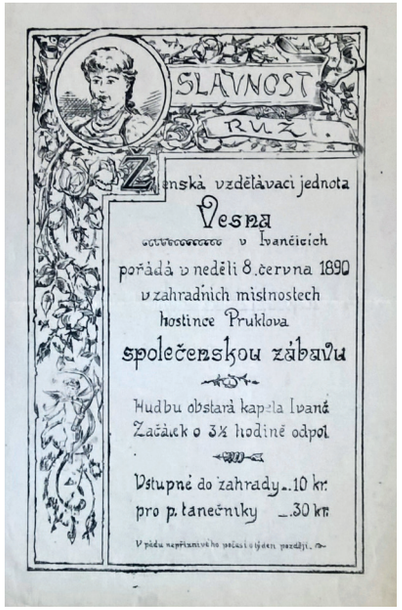

Diplom Krajinská výstava v Příboře, 1887. (Státní okresní archiv Brno-venkov v Rajhradě)

Činností zakotvenou ve stanovách jednoty, kterou členky nejspíše velmi často a rády provozovaly, byl zpěv. V Ivančicích byl již roku 1865 založen Zpěvácký spolek Ivan, který vedl český vlastenec Mikuláš Hans a od roku 1884 již zmiňovaný František Charvát. Spolek pořádal pěvecká vystoupení, v některých případech velmi zdařilá. Protože mnoho hudebních děl bylo určeno pro smíšený nebo ženský sbor, začal Ivan spolupracovat s Vesnou.[19] Spolupráce to byla nejspíše velmi úspěšná, a jak bylo zmíněno výše, spolky se věnovaly i operám a jejich společný repertoár byl opravdu bohatý: *Prodaná nevěsta, Stabat Mater, Starý ženich, Chorý Jeník, Holub na javoru, Lešetínský kovář – loučení, Zpěv vil nad vodami, Sousedská, Národní písně z Hrubé Blatice, Švanda dudák*, dále opereta *Žádný muž a tolik děvčat, Vodník, Slovenské písně, Štědrý den* a jiné.

Hlavní náplní činnosti Vesny bylo bezesporu pořádání přednášek a rozhovorů. Přednáškový cyklus začínal druhou listopadovou neděli a pokračoval každou druhou neděli až do dubna. Přednášky se týkaly všech oborů lidského vědění. K tématům přednášek se nepodařilo získat mnoho podkladů, pouze několik zpráv v dobovém tisku, zdá se však, že přednášková činnost byla bohatá a různorodá. Například v roce 1891 se přednášelo o životě starých Slovanů (A. Coufalík), o době husitské (J. Dvořáček), o nové fotografii (J. Souček), o dějinách Ivančic, o účetnic-

19 ČEJKA, pozn. 7, s. 357.

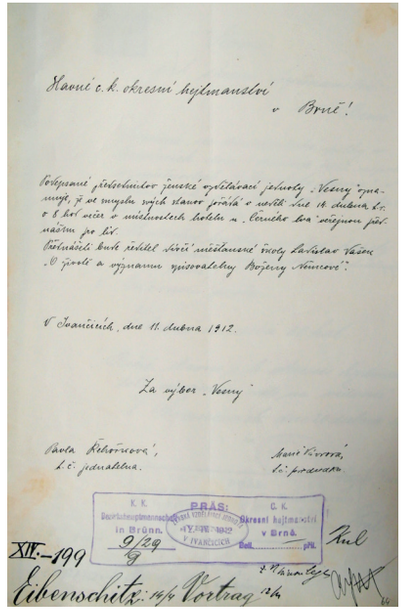

Pozvánka na slavnost růží, 1890. (Muzeum v Ivančicích)

tví (L. Březina) nebo o jarní květeně (A. Vávrová). V roce 1902 přednášel ředitel místní obecné a měšťanské školy Josef Vávra o moderních snahách v reformě obleku; v roce 1905 se konala přednáška Aloise Adamce o cestě po Belgii.[20] I v dalších letech Vesna vyvíjela podobnou činnost, např. v roce 1909 přednášel Dr. Kuthan, majitel tišnovského sanatoria, o rozumné životosprávě dětí,[21] v roce 1910 Vesna pořádala koncert, v roce 1912 přednášel ředitel místní dívčí obecné a měšťanské školy Ladislav Vašek o životě a významu spisovatelky Boženy Němcové a v témže roce také jednota zorganizovala dětskou besídku.[22] Přednášky a spolkové schůze probíhaly v různých prostorách v Ivančicích, nejčastěji v budově školy, později (po jeho otevření v roce 1890) v Besedním domě. Dále spolek pořádal bezplatně různé kurzy, např. „...kurz o národním vyšívání, kurz na malování velikonočních kraslic, kurz o přistřihování prádla nebo kurz pro upravování klobouků, dělání umělých květin, praní rukavic atd...“[23] Ve prospěch chudé mládeže nebo jiných vlasteneckých spolků organizovala Ženská vzdělávací jednota Vesna besídky a dýchánky, zábavy, tomboly nebo divadla. Při těchto příležitostech se deklamovaly různé literární kusy, zpívaly se písně, vybíraly se peníze, nejčastěji pro chudou školní mládež (od roku 1888 byly pořádány věcné tomboly na dětské radovánky) nebo se připravovaly divadelní kostýmy či dekorace. Ženy z Vesny také pořádaly výstavy. Při každé vlastenecké společenské akci pak předváděly dívky lidové tance, královničky, v národních krojích. Dle slov místní učitelky a pozdější jednatelky Vesny Anny Svobodové: „...tančíme cyklus králenek z okolí ivančického, oblečeme kroje horácké. Také z té příčiny omezujeme se na tyto kroje méně impozantní, jelikož velký počet takových krojů se zde nalézá (po celou dobu, co jsem zde, děvčata v měšťanské škole si je po-

20 *Lidové noviny*. 7. 11. 1897, s. 10; 16. 5. 1902, s. 6; 27. 10. 1905, s. 6; *Moravská orlice*. 21. 2. 1892, s. 4.
21 *Ženská revue: list pro otázku ženskou, ethickou, kulturní a sociální vůbec*. Brno: Z. Wiedermannová, 1909, roč. IV., č. 4, s. 95.
22 SOkA Brno-venkov, fond A-1, kart. 670, inv. č. 779, f. 58; a kart. 671, inv. 779, f. 64, f. 74.
23 MZA v Brně, fond G167, kart. 258, f. 174.

řizují)...“[24] Takto byly prezentované na sokolských slavnostech nebo na městských slavnostech na Moravském dni v Praze roku 1898. Událost přibližoval i dobový tisk, v reportáži v Moravské orlici z 12. 7. 1898 čteme: „...dále krátčely za hanáckou hudbou nádherné v pravdě královničky z Ivančic, vedené slečnou Annou Svobodovou a pí. ředitelkou Marií Charvátovou (...) na to provedena velká lidová slavnost moravská s královničkami z Ivančic, národními tanci moravskými a hanáckými hody s tancem pod májí...“[25] V Lidových novinách z téhož dne se dozvídáme další podrobnosti: „...a za nimi dlouhá řada dívek a šohajků v národních krojích, mezi nimi královničky z Ivančic s králkou pod nebesy (...) po třetí hodině odpolední vyšel z návsi národopisný průvod. Súčastnili se ho mimo hudbu královničky z Ivančic, jakož i ostatní šohajci a dívky v národních krojích...“ a dále „...ve vesnici tančily i ivančické dámy, královničky, které svými pěknými tanci i ušlechtilými zpěvy budily velikou pozornost...“[26] Tance se musely během roku nacvičovat, jistě tedy probíhala příprava na tato veřejná vystoupení. Výtěžky svých i společných aktivit poskytovaly na další společensky potřebné investice (např. na stavbu sokolovny).

Oznámení o pořádání přednášky L. Vaška O životě a významu spisovatelky B. Němcové, 1912. (Muzeum v Ivančicích)

V průběhu let se ve vedení spolku vystřídalo mnoho místních žen. Členky Vesny se podílely i na chodu ivančického muzea, kde byly postupně kurátorkami textilu Olga Charvátová, Františka Goldmannová a Anna Svobodová. Velmi aktivní byla ve Vesně právě Anna Svobodová, členkou se stala v průběhu devadesátých let 19. století a zhruba od roku 1895 byla i v užším vedení Vesny, v roce 1896 se stala jednatelkou. Ve vedení pracovala osm let, v roce 1903 se vzdala všech funkcí, ale ve Vesně nadále působila. Své aktivity jak ve Vesně, tak v muzeu ukončila roku 1907, protože se provdala. Dalšími významnými funkcionářkami Vesny byly především předsedkyně a jednatelky, knihovnice, pokladní a hospodářky: Marie Charvátová, Marie

24 Ibid., kart. 246, f. 124.
25 *Moravská orlice*. 12. 7. 1898, s. 1–3.
26 *Lidové noviny*. 12. 7. 1898, s. 1–3.

Vrbová, Marie Hansová, Anna Reinová, Marie Kočí, Julie Šrottová, Leopolda Kočí, Růžena Fišerová, Františka Goldmannová, Alberta Dundáčková, Olga Charvátová, Marie Dittrichová a další.

Aktivita spolku utěšeně pokračovala a Vesna se do povědomí místních obyvatel jistě dobře zapsala. Činnost spolku nebyla přerušena ani poté, co možný iniciátor vzniku spolku, ředitel místní školy František Charvát v roce 1898 změnil působiště a odešel i se svojí ženou Marií do Husovic. V roce 1912 na valné schůzi členky Vesny utvořily místní Sdružení pokrokových žen. Plánovaly také uspořádat zemskou schůzi tohoto sdružení spojenou s výstavou „Žena-matka" v Ivančicích v roce 1913, z tohoto záměru však sešlo.[27] Velký zlom přišel v roce 1914. Po tomto roce se v novinách neobjevují žádné zmínky o fungování Vesny v Ivančicích, což působilo dojmem, že spolek svoji činnost ukončil z důvodu začátku válečných operací a nasměrování zájmu lidí jinam než za zábavou a vzděláváním. Studiem literatury a archiválií však vyplynuly neznámé informace, které na ukončení působení Vesny v Ivančicích vrhají nové světlo. V knize věnující se jubileu podobného spolku jako Vesna, Vlastě ve Vyškově, se nachází zmínka o Ivančicích: „V těchto pilných přípravách zastihlo nás vypuknutí světové války. Všude umírá spolkový ruch. Přicházejí smutné zprávy: několik členek ivančické Vesny obviněno z velezrady a mnohé z nich uvězněny… Všechna Sdružení pokrokových žen zastavila v době válečné svoji činnost…"[28] Zdroj, který byl spíše okrajový, odkryl část skládačky a přinesl objevné informace o konci činnosti spolku. Nově zjištěná skutečnost pak mohla být ověřena v jiných muzejních archiváliích. Klíčovým dokumentem v tomto směru je deník Olgy Hansové nazvaný *Z mých pamětí*, kde je útržkovitě zmíněno, za jakých okolností musela ivančická Vesna svoji činnost zastavit: „Jakmile se vypátralo, kterých spolků jsme členy (Vesna a Sokol), začalo vyšetřování jejich činovníků. (…) Když politické orgány nic protizákonného nevyšetřily, učinily na představenstvo nátlak, aby nás z oněch dvou spolků vyloučili, a jelikož se to nestalo dosti rozhodným a Rakousku loyálním způsobem, propadly svému osudu – byly úředně rozpuštěny…"[29] Ze zápisů v deníku vyplývá, že se osudným stal Vesně a Sokolu v Ivančicích listopad roku 1914, kdy byly čtyři představitelky těchto spolků zatčeny a obviněny z velezrady. Byly to Olga Hansová, Marie Seková, Marie Matějková a Anna Huňáčková. V ženských věznicích v Rakousku pak prožily téměř tři roky. Činnost ženského vzdělávacího spolku Vesna byla utlumena nepřízní úřadů, a protože vedení spolku nebylo patřičně horlivé ve vyloučení svých členek, byla činnost Vesny zakázána a spolek byl zrušen dne 6. ledna v roce 1915.[30] Vězněné ženy byly propuštěny na amnestii v polovině roku 1917 (Marie Matějková měla nižší trest, byla propuštěna již v roce 1916).[31]

27 MZA v Brně, fond G86, kart. 6, f. 45; *Ženská revue: list pro otázku ženskou, ethickou, kulturní a sociální vůbec*. Brno: Z. Wiedermannová, 1913, roč. VIII., s. 62 a 140.

28 *Vývoj a práce Sdružení pokrokových žen „Vlasta" ve Vyškově v letech 1874–1934*. Vyškov: Sdružení pokrokových žen „Vlasta", 1934, s. 19.

29 Sbírka Muzea v Ivančicích, podsbírka Rukopisy, inv. č. IR78/1, HANSOVÁ, Olga. *Z mých pamětí. Vzpomínky na rakouský kriminál*. Ivančice, v červenci 1919, s. 70–71.

Informace o obnovení činnosti spolku po velké válce se nepodařilo dohledat. Ve Státním okresním archivu Brno-venkov v Rajhradě je informace z roku 1923, kdy byl vypracován koncept seznamu ženských spolků v okrese Brno-venkov. Za Ivančice zde figuruje pouze Eibenschitzer Israel Frauenverein.[32] Také dobový tisk (Moravská Orlice, Lidové noviny, Blahoslavův kraj) mlčí. Domníváme se, že společenské změny byly takové, že na vedení spolku již nebyl prostor a místní ženy se jistě zapojovaly do dalších potřebných aktivit. Obnova činnosti spolku již nejspíš nebyla prioritní.

Na začátku roku 1939, konkrétně 15. ledna, vznikl v Ivančicích spolek s názvem: Vesna, ženské pokrokové sdružení v Ivančicích.[33] Jeho činnost se zaměřila na práva žen, udržení rovnoprávnosti žen ve všech oborech, ochranu rodinného života a dětí a péči o sociálně slabé, zvlášť o staré ženy trpící nouzí.[34] Jedním z cílů bylo získat vhodnou budovu pro založení mateřské školy a zřídit fond na její podporu. Bohužel válečné události utlumily fungování i tohoto spolku. Na jaře roku 1945 již svoji činnost neobnovil a k oficiálnímu zrušení došlo v roce 1948.[35]

ZÁVĚREM

Tolik tedy shrnutí 30letého fungování Ženské vzdělávací jednoty Vesna v Ivančicích na základě dosud prozkoumaných pramenů. Při svém působení v Ivančicích Vesna úžeji spolupracovala se Zpěváckým spolkem Ivan, s nímž ji pojil zájem o hudbu a příprava mnohých představení. Pokrokové smýšlení a vlastenecké zaměření vyniklo při spolupráci s místním Sokolem, s nímž Vesnu spojuje osud za velké války, kdy byly členky Vesny i Sokola za velezradu několik let vězněny. Za zmínku stojí, že se v archivu ivančického muzea nedochovala žádná společná fotografie členek zdejší Vesny (kromě fotografie „královniček" zmíněné v úvodu), přestože fotografií jiných ivančických spolků nebo jejich členů se v muzejním archivu nachází velké množství. To samozřejmě existenci fotografie členek Vesny nevylučuje, snímek však mohl zůstat v soukromých rukou a do muzea se nedostal. Informací k podobným spolkům z doby před rokem 1945 je velmi málo. Spolky tenkrát neměly

30 SOkA Brno-venkov, fond C36, inv. č. 802, f. 47.

31 ČEJKA, pozn. 7, s. 391–396.

32 SOkA Brno-venkov, fond A-1, kart. 680, inv. č. 786, f. 41.

33 MZA v Brně, fond B280, kart. 1072, č. j. 1.794/1948. Stanovy spolku byly schváleny již 25. května 1938, viz SOkA Brno-venkov, fond A-1, kart. 1200, f. 1, ale ustavující schůze spolku proběhla až na počátku roku 1939.

34 MZA v Brně, fond G86, kart. 18, inv. č. 65, f. 5.

35 Ibid., fond B280, kart. 1072, č. j. 1.794/1948, f. 27.

ze zákona povinnost předávat spolkové dokumenty do archivu, proto je mnohdy těžké o jejich činnosti něco zjistit (zprávy o činnosti a další písemnosti zůstaly většinou u činovníků a dnes jsou často nenávratně ztracené), v lepším případě spolek vydával ročenky či almanachy, pokud ne, mohou pomoci např. dobová periodika. Z archivních materiálů vyplývá, že v roce 1915 byly zabaveny a na okresní hejtmanství převezeny knihy protokolů, pokladní kniha, korespondence spolku i razítko. Tyto materiály se nepodařilo dohledat.

Místní veřejné povědomí o Vesně v Ivančicích upadlo, mezi lidmi se snad udržuje znalost Vesny jako školy v Brně. Zmínky o činnosti Vesny se objevily v místním Ivančickém zpravodaji, většinou v souvislosti s osobností ředitele Františka Charváta či spolkem Ivan, přímo Ženské vzdělávací jednotě Vesna v Ivančicích však dosud nebyla věnována soustředěná pozornost. Jakkoliv tedy není obraz Vesny nastíněný v této studii zcela kompletní, rozhodně významně doplňuje historickou mozaiku města Ivančice.

PRAMENY A LITERATURA

Moravský zemský archiv v Brně (MZA v Brně): fondy B14, B280, G167, G86.

Muzeum Brněnska — Muzeum v Ivančicích: Archiv Musejního spolku v Ivančicích.

Muzeum Brněnska – Muzeum v Ivančicích, Sbírka Muzea v Ivančicích:
podsbírka Fotografie,
podsbírka Historická,
podsbírka Rukopisy.

Státní okresní archiv Brno-venkov v Rajhradě (SOkA Brno-venkov): fondy A1, C36.

Lidové noviny. Brno, 1897, 1898, 1902, 1905.

Moravská orlice. Brno, 1892, 1898.

Ženská revue: list pro otázku ženskou, ethickou, kulturní a sociální vůbec. Brno: Z. Wiedermannová, 1909, roč. IV, č. 4, s. 95; 1913, roč. VIII., s. 62 a 140.

ČEJKA, Jiří. *Ivančice: dějiny města*. Ivančice: Město Ivančice, 2002. ISBN 80-238-9441-2.

CHYTIL, Alois. *Chytilův úplný adresář Moravy*. Brno: nákl. vl., 1911.

KRATOCHVÍL, Augustin. *Ivančice, bývalé královské město na Moravě: popis dějepisný, místopisný a statistický.* Ivančice: Musejní spolek, 1906.

LENDEROVÁ, Milena, JIRÁNEK, Tomáš a MACKOVÁ, Marie. *Z dějin české každodennosti: život v 19. století*. Praha: Univerzita Karlova, 2017. ISBN 978-80-246-3510-1.

RUBEŠ, Pavel. Vznik hasičské jednoty v Ivančicích. In: *Jižní Morava: vlastivědný sborník*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 2005, roč. XLI. ISBN 80-7275-057-7.

Vývoj a práce Sdružení pokrokových žen „Vlasta“ ve Vyškově v letech 1874–1934. Vyškov: Sdružení pokrokových žen „Vlasta“, 1934.

KLÍČOVÁ SLOVA: žena, spolek, 19. století, Ivančice, Vesna

ZUSAMMENFASSUNG

Die Tätigkeit der Bürgervereine zu Ende des 19. Jahrhunderts am Beispiel des Frauenbildungsverbands Vesna in Ivančice

Der Beitrag widmet sich dem Frauenbildungsverband Vesna in Ivančice. Der Verein wurde im Jahr 1884 gegründet, in einer Zeit, in der in Ivančice ein Stadtrat tschechischer Zusammensetzung tätig war und das Vereinsleben eine große Blütezeit verzeichnete. In der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts wurden zahlreiche Vereine gegründet, meist Männervereine mit einem eventuellen kleineren Frauenanteil. Der Verein Vesna in Ivančice war hingegen ein reiner Frauenverein, obgleich in der Satzung drei Männer auftreten. In seiner Satzung ist vor allem die Bildung von Frauen und Mädchen in tschechischer Sprache verankert. Zu diesem Zweck veranstaltete Vesna in Ivančice Vortragszyklen, verschiedene Kurse, Versammlungen, Wohltätigkeitsveranstaltungen und musikalische Vorstellungen. In der Zeit seines Bestehens wechselten sich an der Vereinsspitze zahlreiche Frauen ab, z. B. Marie Charvátová, Anna Svobodová, die mit den Mädchen Volkstänze und Lieder – die sog. kleinen Königinnen (královničky) – einübte, oder Marie Hansová. Der Verein wurde aufgrund der angespannten Lage gleich zu Beginn des Ersten Weltkriegs aufgelöst und wurde nach Kriegsende nicht wieder zurück ins Leben gerufen.

VILA LÖW-BEER VE SLUŽBÁCH LIDU! PROMĚNA SECESNÍ VILY V DOMOV MLÁDEŽE A PÉČE O JEJÍ KULTURNÍ HODNOTU (1954–2012)

Jana Černá

Vila na ulici Drobného 22 byla postavena Mořicem Fuhrmannem mezi léty 1903–1904 jako luxusní rodinné sídlo ve vyhledávané lokalitě Černá Pole. Precizní secesní dekorace, výrazné zahradní průčelí, důmyslný systém vytápění a mnohé další prvky učinily z vily krásnou a honosnou stavbu, která na svou dobu oplývala i vysokým technickým standardem. Po druhé světové válce byla vila zabavena tehdejším majitelům, rodině Löw-Beer, a byla na ni uvalena národní správa. V roce 1954 pak došlo k jejímu definitivnímu zestátnění. Vzápětí bylo rozhodnuto, že v objektu bude od nového školního roku provozována pobočka Domova mládeže na ulici Cihlářská (dnešní Masarykův studentský domov). Mohla ale rodinná vila vyhovovat požadavkům kladeným na domov mládeže ze stavebního i hygienického hlediska?

BADATELSKÉ ŘEŠENÍ

Na počátku výzkumu nebylo mnoho relevantních informací, pomocí nichž by bylo možné dějiny Domova mládeže na ulici Drobného uchopit. Problém nastal již při hledání archivní dokumentace, která by dění v domově mládeže alespoň částečně reflektovala. Podle odkazů v literatuře měl být soubor archiválií uložen v dosud fungujícím Masarykově studentském domově. Dle vyjádření zaměstnanců však byly dokumenty buď převezeny do Moravského zemského archivu, nebo jako nepotřebné skartovány. Z vyjádření archivářů vyplynulo, že v posledních letech nebyla z Masarykova studentského domova přijata žádná dokumentace, je tedy nutné se přiklonit k druhé nabízené variantě – skartaci.[1] Ojedinělé prameny, které zůstaly badatelům k dispozici, představují velkolepý plán na revitalizaci zahrady z roku 1991 a dokumenty o sanaci zahradního domku.

Ani dosavadní stav literatury neposkytl adekvátní oporu pro počáteční fázi výzkumu, neboť sociální péče o studenty za doby socialismu i problematika výchovy v domovech mládeže ve sledovaném období stojí dlouhodobě mimo po-

1 Z fondů MZA v Brně lze jmenovat: B 351 Hospodářská správa škol a školských zařízení Jihomoravského krajského národního výboru Brno a B 338 Jihomoravský krajský národní výbor Brno – odbor školství. Oba fondy jsou nezpracované a studium předávacích protokolů neukázalo, že by se zde mohly nacházet informace, které by ve větším rozsahu reflektovaly činnost Domova mládeže na ulici Drobného 22.

zornost badatelů.[2] Pro předloženou práci se jevila jako stěžejní publikace, která se přímo vztahuje k dějinám Domova mládeže na ulici Cihlářská, pod jehož křídly byla v roce 1954 pobočka na Drobného otevřena: *Stručný nástin dějin Masarykova studentského domova a spolků podílejících se na jeho vzniku a činnosti.* Kniha byla sepsána Jindřichem Ráckem k příležitosti 75. výročí vzniku domova.[3] Ačkoliv je publikace informačně bohatá, období socialismu je v ní bohužel reflektováno jen velmi okrajově. Přesto je nutné vyzvednout cenný exkurz do dějin sociální péče o studentstvo za doby první republiky i okolnosti stavby architektonicky hodnotné budovy na Cihlářské.[4] Nicméně torzovité zprávy o ustanovení a činnosti pobočky na Drobného jsou v této publikaci uváděny bez jakéhokoliv hlubšího kontextu.

V kontrastu k nečetným zprávám v literatuře a v pramenech se postupně odkrývala bohatost informací, která vyplynula z rozhovorů s chovanci a zaměstnanci někdejšího domova. S každým dalším realizovaným rozhovorem a s každou nově objevenou fotografií se mezery v literatuře a pramenech začaly postupně zaplňovat. I když doslovné přepisy rozhovorů nabízí slibný prostor pro uplatnění zásad orálního výzkumu, pro potřeby předložené studie byla využita jen jejich dílčí reflexe. Vzhledem k následujícímu textu je patrné, že se jednalo o reflexi stavebních úprav vily, využití jednotlivých místností a jejich vybavení.[5] Právě otázky týkající se vybavení pokojů se však ukázaly jako problematické, neboť ve vzpomínkách dívek (či chlapců) toto téma vystupuje spíše okrajově. Vinu nese především časté stěhování chovanců do různých pokojů, což znemožnilo po tolika letech s jistotou definovat, co se v jaké místnosti přesně nacházelo. Také otázka na stavební úpravy přinesla jistá úskalí. Pokud v domově k rekonstrukcím docházelo, je pravděpodobné, že se k nim přistoupilo o víkendech či o prázdninách – tedy v době, kdy se v domově studenti nepohybovali. Dílčí informace byly získány především od bývalého personálu, který ve vile pracoval od poloviny osmdesátých let dále.

Následující text se soustředí na zodpovězení dvou otázek, které se vztahují k samotnému objektu domova. První z nich se ptá po konkrétních krocích, na jejichž základě mohlo být otevřeno nové středoškolské ubytovací zařízení: Jakým způsobem se secesní vila přizpůsobila potřebám domova mládeže a jak byly naplněny podmínky pro ubytovací, hygienické a výchovné standardy kladené vyššími instancemi? Zřízení a především fungování domova mládeže mělo bezpochyby přímé důsledky na stavební a technickou úroveň samotné stavby. Během téměř šedesátileté historie domova se na budově objevovaly větší či menší nedostatky, které bylo potřeba řešit. Vila na ulici Drobného však byla od roku 1958 řazena mezi kulturní památky, druhá otázka se tedy zaměřuje na to, zda byl faktor památkové ochrany při dílčích opravách dostatečně reflektován.

PROBLÉMY S PŘETÍŽENÍM INTERNÁTŮ

Po první světové válce věnovala nově vzniklá republika zvýšenou pozornost rozvoji školství, avšak souběžně se zesíleným důrazem na vzdělávání, na zkvalitnění výuky a rozšiřování sítě českých škol bylo nutné zajímat se i o sociální zabezpečení studentů.[6] Sociální zajištění však dlouhou dobu v Brně zaostávalo a od doby první republiky až do pádu komunistického režimu bylo nutné se vypořádat s nedostatkem ubytovacích míst pro studenty, kteří dojížděli na výběrové školy ze vzdálených domovů.

I když v Brně v období po roce 1918 usilovala o zlepšení životních poměrů studentů celá řada podpůrných spolků a organizací, rozhodujícím momentem byl až vznik zastřešující organizace Sociální péče o středoškolské studentstvo v Brně v roce 1924, jejímž hlavním vytyčeným cílem bylo zajistit stavbu nového studentského domova.[7] Tento cíl se podařilo naplnit o šest let později. V říjnu roku 1930 byl slavnostně otevřen nový domov mládeže na ulici Cihlářská, který získal privilegium nést jméno prvního československého prezidenta.[8] Jednalo se o dosud ojedinělou stavbu, která byla od počátku navržena a postavena jako kolektivní ubytovna středoškolské mládeže. Masarykův studentský domov byl schopen poskytnout až 160 lůžek, a významně tak přispíval k řešení tíživého problému s ubytováním dojíždějících studentů.[9]

2 Jmenovat lze několik kvalifikačních prací, které téma fungování domovů mládeže za socialismu uchopily prostřednictvím obsahové analýzy dobových směrnic a příruček. Např. JAHODA, Martin. *Domovy mládeže minulosti a současnosti, vývoj výchovných přístupů v domovech mládeže.* České Budějovice, 2015. Diplomová práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. Teologická fakulta; JUHÁSZOVÁ, Květoslava. *Historický vývoj domovů mládeže pro učňovskou a středoškolskou mládež v České republice*. Olomouc, 2018. Diplomová práce. Univerzita Palackého v Olomouci. Pedagogická fakulta; VENGŘINOVÁ, Tereza. *Školní léta v období normalizace pohledem pamětníků*. Brno, 2016. Diplomová práce. Masarykova univerzita. Filozofická fakulta.

3 RÁCEK, Jindřich. *Stručný nástin dějin Masarykova studentského domova a spolků podílejících se na jeho vzniku a činnosti*. Brno: Masarykův studentský domov, 2005; TÝŽ. *75. výročí Masarykova studentského domova. Stručný nástin historie*. Brno: Masarykův studentský domov, 2005.

4 BORSKÝ, Pavel. Masarykův studentský domov. Laml versus Fuchs. In: *Brno v minulosti a dnes. Příspěvky k dějinám a výstavbě Brna*. Brno: Archiv města Brna, 2019, s. 245–275.

5 Do výzkumu se zapojilo přes sto narátorů, kteří odpovídali na otázky týkající se denního a provozního řádu domova, výchovných aspektů a jejich případné politizace, volnočasových aktivit a vztahů na internátě. Obsáhlý materiál jistě vybízí k vypracování textu za plnohodnotného použití metody orální historie např. v tematice pedagogiky, každodennosti i generačních aspektů středoškolské mládeže. I když rozsah této studie neumožňuje uvedené otázky rozvést, lze např. problematiku výchovy nové socialistické ženy (muže) v prostorách středoškolského zařízení považovat za slibné téma pro „volné pokračování" předloženého textu.

6 RÁCEK, Jindřich. *75. výročí Masarykova studentského domova. Stručný nástin historie*. Brno: Masarykův studentský domov, 2005, s. 9.

7 Ibid., s. 21–22.

8 S nástupem komunismu jméno Masaryk budilo nevítanou pozornost, a tak internát nesl od roku 1952 prosté označení žákovský domov a posléze domov mládeže.

9 Údaj o kapacitě např. *Lidové noviny.* 16. 6. 1934 a 8. 6. 1935, s. 5.

Avšak otevření chlapeckého internátu na Cihlářské neřešilo zvyšující se počet dojíždějících studentek, kterým měly být nabídnuty stejné podmínky pro studium jako chlapcům. Nekoncepční rozšiřování internátní péče v poválečných letech i v prvních letech socialismu však vedlo k tomu, že nové dívčí domovy byly zřizovány i ve zcela nevyhovujících budovách. Mezi takové se na počátku padesátých let zařadil i internát na ulici Lidická, který byl umístněn do prostor bývalého kláštera,[10] nebo domov na ulici Mozartova, který vznikl z budovy původně navržené pro Moravskou zemskou pojišťovnu[11]. Jako efektivní řešení se jevilo rozšíření Domova mládeže na ulici Cihlářská o novou dívčí pobočku. Tentokrát se však nejednalo o stavbu nového objektu, pobočka byla umístěna do historické budovy na ulici Drobného 22.[12] Proč výběr padl na tuto rodinnou vilu, je bez konkrétních pramenů těžké zodpovědět. Nicméně v dobách fungování domova kolovaly fámy, že údajně sami původní majitelé chtěli, aby po jejich odchodu vila sloužila lidu (a to především mládeži). Nakolik je však možné věřit ústnímu předávání informací, které bylo navíc deformované atmosférou zostřeného třídního boje?

Pro pochopení následujícího kontextu považuji za nutné uvést krátký exkurz do vytíženosti ubytovacích kapacit, s níž se od poloviny padesátých let potýkaly brněnské domovy mládeže. Se vznikem nových odborných a výběrových škol se totiž souběžně navyšoval i počet žáků, kteří do škol dojížděli. Přímo odpovědný za řešení nepříznivé situace s ubytovací kapacitou se stal městský, později krajský národní výbor, neboť právě pod jeho správu byly v rámci jednotného školství po únorovém převratu zařazeny i domovy mládeže. Z dochovaných zpráv vzešlých z jeho kompetence vyplývá, že se s naplněnou/přeplněnou kapacitou potýkaly na počátku šedesátých let v podstatě všechny brněnské domovy, nestačily tedy uspokojit poptávku po ubytování.[13] Problém s nedostatečnou kapacitou byl v jednotlivých internátech řešen obdobnými způsoby, a to nejčastěji navýšením počtu lůžek nebo zavedením lůžek etážových. Tato řešení sice umožnila zvýšit počet ubytovaných, avšak obdobné „umělé“ navýšení kapacity se projevovalo zhoršením

10 Dům na ulici Lidická 24 (tehdy Neugasse) byl od roku 1871 využíván Mariánským ústavem pro výchovu a vzdělávání chudých dívek. Kontinuita byla přerušena až v roce 1950, kdy řádové sestry musely do čtyř dnů klášter opustit, areál vyklidit a v objektu byl vzápětí zřízen žákovský domov.

11 Budova Moravské zemské pojišťovny byla postavena ve 20. letech 20. století podle projektu Ernsta Wiesnera. Od roku 1948 však sloužila jako internát a pro tento účel byla částečně přestavěna. V suterénu vznikla jídelna a sklady, patra byla upravena na pokoje se studovnou. Dnes zde sídlí Krajské státní zastupitelství v Brně.

12 Osazenstvo Domova mládeže na ulici Drobného se v průběhu let měnilo. V roce 1954 začínala pobočka jako dívčí, avšak již v roce 1957 byli na Drobného přesunuti chlapci. Dívky se sem stěhovaly zpět za čtyři roky, dívčím internátem zůstala pobočka až do roku 1993.

13 Situační zpráva uvádí následující domovy: Domov mládeže Cihlářská (chlapci) s pobočkou na Drobného (dívky); Domov mládeže Pellicova (chlapci) s pobočkou na Francouzské (chlapci); Domov mládeže Mozartova (dívky); Domov mládeže Gorkého (chlapci); Domov mládeže Křížová (dívky). AMB, B1/1, Zápis o schůzích komise školské a kultury, 1962, Rozbor situace ubytování žáků stud. odb. škol na žákovských domovech.

výchovných (nedostačující kapacita studoven) i hygienických podmínek (přetížení sociálního zařízení).[14]

Se stejnými problémy se musel vypořádat i Domov mládeže na Drobného. I když v situační zprávě za rok 1962 se o přeplněnosti této pobočky nehovoří, bývalé studentky ve svých výpovědích shodně uvedly, že pociťovaly ze strany vychovatelek tlak, aby si v posledním ročníku svého studia našly jiné ubytování a uvolnily místo pro nově příchozí. To, co v šedesátých letech popisují jako víceméně doporučení, se o dvacet let později stalo pro studentky nutností. I když se v domově na Drobného během let průběžně navyšovala ubytovací kapacita (viz níže), bylo pro dívky na konci osmdesátých let prakticky nemyslitelné, aby na internátě strávily celé čtyři roky. Pravidlem naopak bývalo, že musely po druhém ročníku studia z domova mládeže odejít a samy si zajistit bydlení v podnájmu.

Vzpomínky pamětnic, jak ve svých šestnácti letech hledaly vhodný podnájem, dosvědčují, že situace s přeplněností domovů mládeže a nedostatkem volných lůžek přetrvávala v Brně dlouhá desetiletí. Neúměrnou obsazenost měl v Brně vyřešit nově postavený a otevřený Domov mládeže na ulici Klášterského.[15] Dle dostupných informací se jednalo teprve o druhý internát v Brně, který byl přímo koncipován jako ubytovna pro středoškolskou mládež. Nicméně nový internát situaci na Drobného příliš neřešil. Teprve přesunutí všech dívek do hlavní budovy na Cihlářské a přestěhování chlapců na Drobného vedlo k vyřešení problémů s přetížením domova.

PROMĚNA VILY V DOMOV MLÁDEŽE

Představu o ideální podobě domova mládeže poskytují výnosy ministerstva školství, např. otázkou umístění a vybavení domova se detailně zabývala směrnice z roku 1955.[16] Pobočka na Drobného však v mnoha ohledech předepsané body nesplňovala. K domovu sice náležela zahrada a pozemek pro hřiště, také ložnice se na první pohled zdály dostatečně prostorné a slunné, na druhou stranu však nebyla v domově zajištěna např. ošetřovna a izolační místnost se samostatným hygienickým zařízením nebo příruční prádelna s žehlírnou a sušárnou.[17] Dívky z Drobného byly v mnoha ohledech odkázány na hlavní budovu na Cihlářské. Nejednalo se jen o zdravotní péči, velmi palčivá byla i otázka stravování. Absence

14 Ibid.

15 V roce 1986 byl postaven nový Domov mládeže na ulici Klášterského 4 v právě dobudovaném sídlišti Komárov. Jednalo se o dvanáctipodlažní panelovou budovu, ke které patřila i bývalá základní škola, v níž byla umístěna jídelna, tělocvična a klub.

16 Organizační řád pro žákovské domovy a směrnice pro výchovnou práci v žákovských domovech. *Věstník ministerstva školství*. Praha: SPN, 1955, roč. 11, s. 296–303.

17 Parafráze požadavků uvedených ve směrnici. Ibid., s. 297–298.

Průchozí místnosti uličního traktu tvořící enfiládu, současná fotografie. (foto: Muzeum Brněnska)

vlastní kuchyně a jídelny nutila chovanky docházet třikrát denně do hlavní jídelny na Cihlářské, což bylo z hlediska předpisů vážným nedostatkem.[18]

Pobočka na Drobného byla otevřena v roce 1954 bez oficiální slavnosti a přílišné pozornosti. Samotnému otevření předcházely stavební úpravy, které jsou zaznamenány ve stavebně-historickém průzkumu. V něm bylo poukázáno na změny v členění vnitřního prostoru, ke kterým ve vile došlo po roce 1938.[19] Menší přestavba proběhla jednak v přízemí, kde byl zastavěn jeden vchod vedoucí ze schodišťové haly do pokoje orientovaného směrem do ulice. K větším zásahům pak došlo v patře. Za sebou řazené průchozí místnosti uličního traktu tvořící enfiládu byly rozděleny do dílčích pokojů, z nichž jeden byl dokonce přepažen příčkou. Většina pokojů již disponovala dveřmi na ochoz, u nově vzniklého přepaženého pokoje bylo nutné dveře vybourat. K přepažení došlo také u tzv. zlatého pokoje, který byl od vedlejší místnosti oddělen jednoduchou zástěnou.

18 Doslova je ve směrnici uvedeno: „ Je třeba, aby v budově domova byly zřízeny tyto místnosti: (...) příruční kuchyň pro žáky, kuchyňské místnosti (vývařovna, výdejna jídel, bílá a černá kuchyň, místnost na čištění zeleniny, příruční sklad u kuchyně), jídelna, místnosti pro zaměstnance kuchyně (umývárna, šatna a záchody), ...“ Ibid., s. 297.

19 Zde se nabízí otázka, jestli stavební úpravy byly provedeny přímo pro potřeby domova mládeže, nebo k nim došlo již v meziválečném období (např. v roce 1947 pro potřeby Amerického institutu fungujícího pod národní správou). Bohužel na tuto otázku nelze bez dalších dostupných dokumentů odpovědět.

Zástěnou oddělený tzv. zlatý pokoj, stav k roku 2014. (foto: O. Brýža)

Jeden ze zastavěných vchodů ve schodišťové hale, stav k roku 2014. (foto: O. Brýža)

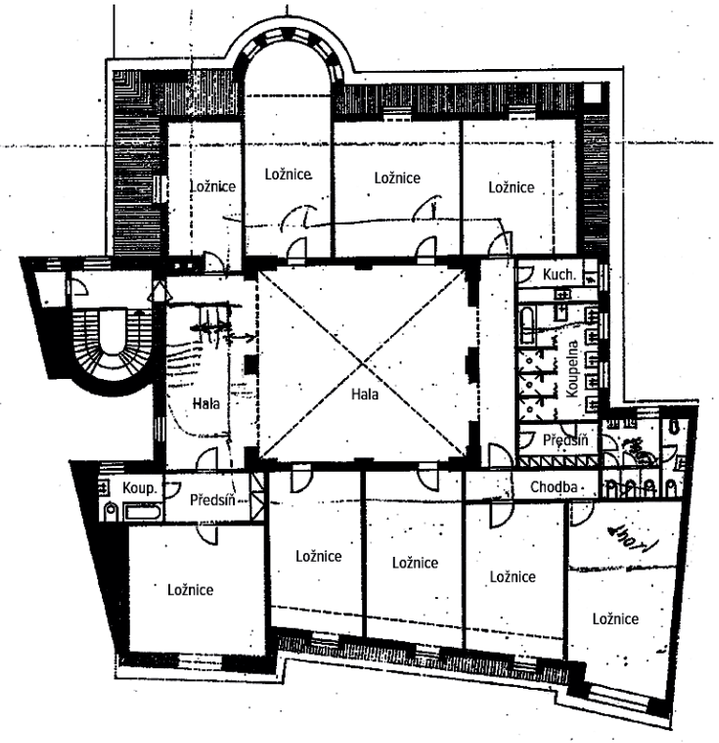
LOŽNICE

Po svém otevření disponoval Domov mládeže na Drobného deseti ložnicemi s celkem 60 lůžky. Díky vzrůstajícímu zájmu však bylo zapotřebí, aby se číslo v průběhu let postupně navyšovalo. Tento fakt ostatně potvrdil i rozhovor s bývalou vychovatelkou domova, v němž bylo uvedeno, že na konci osmdesátých let bydlelo na Drobného až 90 dívek.[20]

Za nejjednodušší a nejefektivnější řešení, které umožňovalo postupné navyšování celkové kapacity, bylo považováno přidávání nových lůžek do pokojů. Vybavení pokojů bylo v domově vždy velmi střídmé: V padesátých letech tvořily základ kovové postele, noční stolky, jeden až dva psací stoly a úzké vysoké skříně (brzy nahrazeny sektorovým nábytkem vyrobeným pravděpodobně UP závodem Rousínov). Zásadní změnu přineslo vystěhování skříní z většiny pokojů na chodby, k němuž došlo v polovině šedesátých let. Ochoz v patře i chodba spojující tři pokoje v přízemí tak byly doslova obloženy šatními skříněmi. Díky vystěhování skříní se na pokojích uvolnilo místo pro přidání dalších postelí. Tento stav setrval až do přelomu sedmdesátých a osmdesátých let. Tehdy domov mládeže investoval do nákupu nového nábytku typu Universal – nočních stolků i vysokých šatních skříní s horním nástavcem, posléze byly zakoupeny i nové postele. Zároveň byl nábytek stěhován z chodeb zpět na pokoje, k čemuž mohlo dojít jen díky využívání nových prostor coby ložnic (viz níže). K navýšení kapacity posloužilo i zavedení patrových postelí, které do domova přibyly v průběhu osmdesátých let. Na základě hygienických směrnic byly patrové postele na počátku devadesátých let zrušeny a kapacita domova se znova ustálila na 60 chovancích.

Řešení navýšení kapacity internátu nabízel také variantní projekt na rozšíření domova mládeže o vestavbu do půdního podlaží, který měl být realizován v roce 1968. Rozmístění ubytovacích pokojů bylo dle plánu přestavby promyšleno analogicky k prvnímu patru. Se současným světlíkem vily plán nepočítal, avšak otázku, jestli měl být probourán (postaven ochoz), nebo zastavěn (vytvořena hala), vlivem absence originálních detailních plánů nezodpovíme.[21] Nicméně realizace jak jedné, tak druhé varianty by vedla k zániku důmyslného řešení navrženého Alexandrem Neumannem[22] již roku 1903, přivádějícího do haly denní světlo, a zcela by narušila původní bohatou členitost krovu.

Návrh vestavby do půdního podlaží však nebyl v důsledku finanční náročnosti naštěstí realizován, místo toho se prosadila změna ve využívání některých dosavadních místností (což následně umožnilo výše zmíněné stěhování skříní zpět do pokojů a zvýšení komfortu pro obyvatelky internátu). V polovině sedmdesátých let došlo k přeměně služebního bytu vychovatelky na tři malé pokojíčky, které byly určeny pro dvě až tři maturantky.[23] O několik let později bylo rozhodnuto, že nová ložnice vznikne i z dosavadní tiché studovny (viz níže). Jejím zrušením sice internát získal potřebný prostor pro ubytování dalších čtyř studentek (taková byla kapacita této ložnice), avšak uvedená změna byla provedena na úkor studijních podmínek.

Návrh nového podkroví, plán přestavby z roku 1968.
(převzato z J. Eliáš, Stavebně historický průzkum vily Löw-Beer, 2011)

20 Rozhovor s Miluší Vieweghovou, vychovatelkou v Domově mládeže, Cihlářská 21, Brno, 2. 6. 2020.

21 Plány se podařilo dohledat pouze v: ELIÁŠ, Jan. *Stavebně historický průzkum vily Löw-Beer*. Brno: Kancelář pro stavebně historický průzkum, 2011, s. 75.

22 Více o architektovi Alexandru Neumannovi a stavbě vily na Drobného ulici: LUKEŠOVÁ, Veronika. Alexander Neumann, architekt Fuhrmannovy, později Löw-Beerovy, vily v Brně. In: *Sborník Muzea Brněnska 2017*. Brno: Muzeum Brněnska, 2017, s. 9–20.

23 Někdejší byt vychovatelky se nacházel v patře a měl samostatný vchod z ulice. Další vstup do bytu vedl z ochozu v hale, ale chovanky do něj neměly volný přístup.

Ukázka kovových postelí, polovina 50. let 20. století.
(soukromý archiv, foto reprodukováno s laskavým svolením D. Pietoňové)

Nové vybavení pokojů, polovina 80. let 20. století.
(soukromý archiv, foto reprodukováno s laskavým svolením L. Vrbacké)

STUDOVNA

Televize ve společenské části schodišťové haly byla umístěna na původní nábytek z vily Löw-Beer. (Muzeum Brněnska)

Dle domácího řádu měl domov mládeže poskytovat chovancům základní služby, mezi něž se řadilo i zajištění vhodných podmínek pro studium.[24] Dostála tomuto požadavku i pobočka na Drobného? Mnoho bývalých studentek vzpomíná na krásu hlavní studovny, která byla umístěna do centrálního prostoru domova – schodišťové haly. V padesátých letech byly po celé její ploše v několika řadách narovnané dřevěné stoly. Stály vždy dva proti sobě a přes jejich vysoká čela na sebe dívky neviděly. Pracovní plocha byla zešikmená a dala se zvednout, čímž vznikl prostor k uložení učebnic. Stoly bylo možné uzamknout na kovovou petlici.

Zásadní proměnou prošla studovna již v polovině šedesátých let, kdy byl prostor haly přepůlen závěsem. Do průchozí části před závěsem byla ke krbu[25] umístěna křesílka a malé stolky, v rohu stál klavír, později pianino. Studovna se stoly zůstala v prostoru s oknem do zahrady. Uvedené rozdělení haly však nebylo ideální. Ze společenské části se přes závěs ozývaly rozhovory dívek, což jiným ve studovně ubíralo na soustředění. Pokud dívka potřebovala na studium větší klid, mohla zajít do tiché studovny, která se nacházela nalevo od té hlavní (dnešní kancelář ředitele muzea). Jednalo se o menší místnost, avšak s krásným výhledem do zahrady. Jak již bylo zmíněno, kvůli potřebě navýšit kapacitu internátu byla tichá studovna na konci sedmdesátých let přeměněna na ložnici.

V osmdesátých letech se investovalo nejen do vybavení pokojů, ale i do nového vybavení haly. Zešikmené stoly byly odvezeny, místo nich byly podél stěn rozestavěny stoly klasické. Do bývalé studijní části přibyla televize a řada křesílek a prostor začal sloužit především ke sledování večerního televizního vysílání. Psací stoly byly nově rozmístěny v prostoru u krbu a kolem zábradlí v patře. Tím však došlo k přemístění „studovny“ do průchozího prostoru, kterým musela projít každá dívka cestou do svého pokoje. Uvedenými přesuny se kvalita podmínek ke studiu

24 Archiv autorky, Domácí řád. Ředitelství Domova mládeže Brno, Cihlářská 21, rok vydání neuveden, s. 3.

25 Plynový krb ve schodišťové hale pochází z poloviny 30. let 20. století, a patří tudíž k původnímu vybavení vily Löw-Beer. Studentky shodně uvádí, že až do 60. let byl krb plně funkční a ve zvlášť chladných dnech v něm vychovatelka topila.

Studijní stoly podél stěn v hale, 80. léta 20. století.
(soukromý archiv, foto reprodukováno s laskavým svolením P. Štěpánkové)

výrazně snížila a pamětnice, které v domově bydlely od osmdesátých let, v podstatě hovoří o tom, že zde řádná studovna ani nebyla. Definitivní konec studovny nastal v devadesátých letech, kdy posezení před krbem nahradil pingpongový stůl.

Příklad studovny se jeví jako nanejvýš vhodný pro srovnání dvou budov: té, která byla od počátku koncipována jako ubytovna pro středoškolskou mládež, a stavby, která byla vybudována ke zcela odlišným účelům. U první varianty – Masarykův studentský domov – se již v projektu stavby počítalo s vybudováním několika studoven, oddělené rýsovny, hudební místnosti i čítárny.[26] Oproti tomu u druhé varianty – pobočka na Drobného – nebylo v silách vedení zajistit odpovídající studijní prostředí a kvalitní podmínky pro samotnou výchovu.

PROSTORY PRO VOLNOČASOVÉ AKTIVITY

Internát byl povinen zajistit ubytovaným chovancům prostředky k volnočasovým aktivitám. V domácím řádu se doslova uvádí, že studentky mají „využívat zařízení domova pro bohatý kulturní společenský život a vlastní zájmovou činnost“.[27] Avšak i v případě tohoto bodu se v domově na Drobného projevily nedostatky, které

26 *Národní listy*. 16. 8. 1933, s. 5.
27 Domácí řád, pozn. 24, s. 3.

plynuly z určitého balancování mezi potřebou nabídnout dívkám místo ke studiu a snahou vytvořit prostor pro společenské aktivity.

Za společenské prostory zprvu sloužily místnosti v suterénu. Do jedné byl umístěn pingpongový stůl, v další se nacházela televize. Dokonce zde byla zřízena i tělocvična s žíněnkami, balony a žebřinami. Návštěva nevlídných suterénních místností však dívky lákala jen zřídka, a tudíž si ne všechny na prostory dobře pamatují. Nevyhovující hygienické podmínky zapříčinily, že pravděpodobně na konci osmdesátých let byly místnosti uzavřeny a prostor pro společenské aktivity byl přesunut do schodišťové haly. Původní studovna tak byla stále více využívána jako společenská místnost k promítání, k přednáškám a dalším zájmovým programům (jak bylo ostatně uvedeno v předchozí kapitole).

Sáňkující syn vychovatelky, na svahu basketbalový koš, zima 1969/1970.
(soukromý archiv, foto reprodukováno s laskavým svolením J. Merlíčka)

Velkou výhodou domova na Drobného byla jeho zahrada, která (oproti jiným internátům) náležela přímo k objektu. Nejčastěji byla studentkami využívána k učení, k četbě a relaxaci. Na zahradě se od padesátých let nacházelo také volejbalové hřiště a místo s basketbalovým košem (na úrovni dnešní galerie Celnice), obojí bylo s velkou pravděpodobností vybudováno pro potřeby nového internátu. Hřiště bylo využíváno až do osmdesátých let, i když v této době jeho údržba již velmi zaostávala a díky vzrostlým keřům si na jeho existenci pamatují jen dívky, které měly k míčovým hrám kladný vztah. Stejný osud potkalo i místo s basketbalovým košem. Až do osmdesátých let mohly dívky také využívat ruské kuželky, které se nacházely u starého altánku v dolní části zahrady. Prostor byl využíván dokonce i tehdy, když již samotná hra nebyla možná, avšak původní konstrukce kuželek stále vybízela k lezení a dovádění.

ÚDRŽBA OBJEKTU

Vnitřní dispozice domova se měnila v závislosti na aktuálních potřebách, které se odvíjely od obsazenosti/přetíženosti internátu. Je zcela logické, že vlivem vzrůstajícího počtu dívek bylo čím dál náročnější udržovat budovu v dobrém stavebním, technickém i hygienickém stavu. Zásadní roli zde hrál i fakt, že péče o samotnou

Ruské kuželky u zahradního altánku, 1967.
(soukromý archiv, foto reprodukováno s laskavým svolením M. Špačkové)

budovu byla dlouhodobě podfinancovaná a během šedesáti let existence domova se podařilo doložit jen velmi málo oprav, které by zásadním způsobem zvýšily kvalitu podmínek pro ubytování.

K první větší rekonstrukci se přistoupilo až v polovině osmdesátých let, tehdy se Krajský národní výbor v Brně rozhodl uvolnit určitý finanční obnos pro dílčí stavební úpravy v domově mládeže. Vzhledem k faktu, že budova byla od roku 1958 památkově chráněna, měly veškeré úpravy proběhnout pod kontrolou příslušných orgánů. Jak však vyplynulo z realizovaných rozhovorů, ne vždy úpravy skutečně probíhaly pod patřičným dohledem. Ve druhé polovině osmdesátých let došlo údajně k velmi invazivním zásahům v interiéru samotné vily, během nichž byla např. zlikvidována dřevěná knihovna s bohatou intarzií. Současně byly odstraněny litinové radiátory s původními dřevěnými kryty a mramorovými římsami. Kryty byly pravděpodobně spáleny, desky zcizeny (jediná zůstala na krbu v hale).[28] Bližší informace o uvedených zásazích však chybí.

Navzdory nešetrným zásahům v interiéru část rekonstrukce skutečně proběhla pod památkovým dohledem. Ve spisech Národního památkového ústavu v Brně je tak přímo doložena oprava střechy pro špatný stav krytiny.[29] Dále se v nich

28 Rozhovor s Lubomírem Klimešem, správcem Domova mládeže, Cihlářská 21, Brno, a Bedřichem Zipsem, přítelem správce, 2. 9. 2020.

29 ELIÁŠ, pozn. 21, s. 56.

Výsledná podoba rekonstruovaného hřiště. (Muzeum Brněnska)

odkazuje na částečnou revitalizaci zahrady, která obnášela zkrášlení prostoru před schodištěm na terasu – zmodernizování fontány a květinového záhonu, do kterého byla usazena socha Cvičenka akademického sochaře Zdeňka Řehořík.[30] Úpravy pod dohledem památkářů byly završeny opravou fasády v roce 1988, avšak z výpovědí pamětnic lze usuzovat, že se jednalo pravděpodobně pouze o její část směřující do ulice.

Na počátku devadesátých let se přistoupilo k dalším úpravám. Tato druhá fáze již proběhla zcela pod památkovou péčí a zahrnovala výměnu rozvodů a revitalizaci horní části zahrady. V obou případech se dochovaly plány na úpravy, což nám umožňuje posoudit výsledný stav oprav. Oprava vodoinstalace proběhla pravděpodobně dle původních návrhů a sociální zařízení bylo skutečně výrazně zmodernizováno. V domově se od počátku nacházely tři koupelny (dvě v patře a jedna v přízemí). Dle výpovědí pamětnic byla jejich původní podoba velmi strohá: otevřený prostor a na zdi neodnímatelné sprchy s kovovým trychtýřem. Až v osmdesátých letech byly sprchy odděleny závěsem a doplněny gumovými rohožemi. K větší rekonstrukci však došlo až na počátku devadesátých let, kdy byly sprchy (již odnímatelné) rozděleny do kójí, čímž bylo ubytovaným poskytnuto větší soukromí.

30 Více informací o soše Cvičenka přináší studie otištěná v minulém čísle Sborníku Muzea Brněnska: ČERNÁ, Jana. Seznámení s (ne)známou sochou Cvičenka ze zahrady Vily Löw-Beer v Brně. In: *Sborník Muzea Brněnska 2020*. Brno: Muzeum Brněnska, 2020, s. 61–73.

Zahradní průčelí vily Löw-Beer, druhá polovina 80. let 20. století.
(soukromý archiv, foto reprodukováno s laskavým svolením M. Čočkové)

Odhalení sochy Cvičenka ředitelem internátu, 1986. (Muzeum Brněnska)

Rozdíly oproti plánům byly zjevné v případě úpravy zahrady. Velkorysý plán přestavby zahrnoval jak úpravu zeleně, tak i vybudování tenisového kurtu na místě dosavadního hřiště na volejbal. K celkové realizaci však nikdy nedošlo a na vzletné plány odkazovaly pouze dílčí úpravy a oplocení stávajícího hřiště. V původním záměru se dokonce počítalo i s přestavbou zahradního domku, v němž měla být nově zřízena klubovna a sauna, a samotný dům správce měl být kompletně zrenovován. Ani v tomto případě však realizace plánu nebyla naplněna a v pozdějších letech se opravy omezily jen na sanaci základů a na nutné zajištění statiky objektu.

Poslední zmínka o úpravách byla doložena v roce 1999, kdy došlo k výměně stávajícího kotle.[31] Od uvedeného roku již v Domově mládeže na ulici Drobného větší úpravy neproběhly.

TECHNICKÝ STAV BUDOVY PO ROCE 2000

Mnoholeté podfinancování objektu si začalo v novém miléniu rychle vybírat svou daň a stále se zhoršující technický stav budovy dospěl během krátké doby až k hranici únosnosti. Diskuze o tom, co dělat s chátrající budovou, se otevřela po roce 2005, kdy se ve vile začalo s prováděním památkových průzkumů, jejichž frekvence a intenzita se v následujících letech neustále stupňovala. O několik let později byla široká veřejnost pravděpodobně poprvé upozorněna na historickou hodnotu vily, a to prostřednictvím televizního pořadu *Šumná města* a regionálních reportáží.

Kvůli nejistotě ohledně dalších plánů na využití vily na Drobného se vedení domova rozhodlo, že bude investice do oprav budovy nadále omezovat, což nezadržitelně vedlo k téměř havarijnímu technickému stavu budovy. Velkým problémem byla především nedostatečně jímavá kanalizace, která v době velkých přívalových dešťů vedla k přetékání vody skrze podlahové poklopy. K vyplavení suterénu docházelo několikrát do roka, přičemž v místnostech se posléze drželo i několik centimetrů vody. Prostory byly sice v případě potřeby renovovány, avšak rychlá a pouze nezbytná oprava zdiva neprobíhala zcela důkladně. Vlhkost a viditelná plíseň se zařadily k přetrvávajícím problémům domova, což nakonec vedlo k opětovnému uzavření několika místností v suterénu.

Druhým vážným následkem omezování finančních prostředků byl zhoršující se stav střechy. I když na konci osmdesátých let došlo k výměně části střešní krytiny, nejednalo se o opravu takového rozsahu, aby zabránila dezolátnímu stavu střechy o dvacet let později. Kvůli havarijnímu stavu prosklené pyramidy nad světlíkem začalo do prostoru haly při deštích silně zatékat. Průnik vody býval natolik vydatný, že vychovatelé rozmisťovali ručníky i kbelíky nejen na půdě, ale i v centrální hale. Pravděpodobně nejhorší případ nastal v roce 2006, kdy masivně

31 ELIÁŠ, pozn. 21, s. 56.

zateklo i do dvou pokojů. Studenti byli tenkrát probuzeni kapající vodou a museli se z pokojů vystěhovat. Střecha byla částečně utěsněna, ale i v pozdějších letech se na zdech pokojů objevovaly mapy od vlhkosti.

Během fungování internátu se na řadě míst objevovaly stále viditelnější známky chátrání a budova vyžadovala celkovou rekonstrukci. K památkové obnově se přistoupilo až v roce 2013 nikoli však pod správou domova, ale již plánovaného muzea.

ZÁVĚR

Na předchozích řádcích byly před čtenářem otevřeny dvě badatelské otázky: Jak se z bývalé rodinné vily stal domov mládeže? Bylo při dílčích opravách objektu přihlédnuto k historické hodnotě budovy? Odpovědi byly hledány prostřednictvím reflexe ve vzpomínkách bývalých studentek, studentů i zaměstnanců někdejšího domova. Vzpomínky jedinců byly doplněny informacemi ze stavebně-historického průzkumu, který byl ve vile proveden v roce 2011. Komparací obou pramenů bylo možné definovat konkrétní využití jednotlivých místností (ložnice, studovna, prostor pro společenské aktivity) a jejich vybavení. Zároveň se podařilo odkrýt strategie vedení domova mládeže při nutném navyšování ubytovací kapacity pobočky na Drobného, ale také objevit problémy s tím související. Jako stěžejní se ukázala snaha vyvážit potřebu navyšování počtu lůžek, zkvalitnění studijních podmínek a zajištění členitosti prostoru pro společenské aktivity.

V textu byly paměti zhodnoceny cestou, která v podstatě doplňuje či rozvíjí přímá fakta. Avšak existuje i cesta druhá, která se více soustředí na samotné aktéry. Jakým způsobem se studenti a studentky ve vile zabydlovali a jak sami vnímali historickou hodnotu budovy? Jaké denní návyky si zde napříč generacemi vytvářeli, a naopak čím se jednotlivé generace od sebe odlišovaly? Jakým způsobem byl život studentů ovlivňován požadavky kladenými vychovateli, vedením internátu i politickými normami? Tato fáze výzkumu na své zhodnocení teprve čeká.[32]

32 Dílčí závěry na předešlé otázky jsou uvedeny v publikaci Vila Löw-Beer: Internát!, která byla vydána k příležitosti otevření stejnojmenné výstavy. ČERNÁ, Jana. *Vila Löw-Beer: Internát! Vzpomínky na domov mládeže*. Brno: Muzeum Brněnska, 2021.

PRAMENY A LITERATURA

Archiv autorky, Domácí řád. Ředitelství Domova mládeže Brno, Cihlářská 21, rok vydání neuveden.

Archiv města Brna (AMB), B1/1 Národní výbor města Brna, Sbírka zápisů o schůzích Národního výboru města Brna a jeho složek 1962, Zápis o schůzích komise školské a kultury.

Rozhovor s Lubomírem Klimešem, správcem Domova mládeže, Cihlářská 21, Brno, a Bedřichem Zipsem, přítelem správce, 2. 9. 2020. Přepis rozhovoru uložen v archivu Vily Löw-Beer v Brně, pobočky Muzea Brněnska.

Rozhovor s Miluší Vieweghovou, vychovatelkou v Domově mládeže, Cihlářská 21 Brno, 2. 6. 2020. Přepis rozhovoru uložen v archivu Vily Löw-Beer v Brně, pobočky Muzea Brněnska.

Lidové noviny. Brno, 1934, 1935.

Národní listy. Praha, 1933.

BORSKÝ, Pavel. Masarykův studentský domov. Laml versus Fuchs. In: *Brno v minulosti a dnes. Příspěvky k dějinám a výstavbě Brna*. Brno: Archiv města Brna, 2019, s. 245–275. ISBN 978-80-86736-61-7.

ČERNÁ, Jana. *Vila Löw-Beer: Internát! Vzpomínky na domov mládeže*. Brno: Muzeum Brněnska, 2021. ISBN 978-80-907655-6-6.

ELIÁŠ, Jan. *Stavebně historický průzkum vily Löw-Beer*. Brno: Kancelář pro stavebně historický průzkum, 2011.

JAHODA, Martin. *Domovy mládeže minulosti a současnosti, vývoj výchovných přístupů v domovech mládeže*. České Budějovice, 2015. Diplomová práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. Teologická fakulta.

JUHÁSZOVÁ, Květoslava. *Historický vývoj domovů mládeže pro učňovskou a středoškolskou mládež v České republice*. Olomouc, 2018. Diplomová práce. Univerzita Palackého v Olomouci. Pedagogická fakulta.

Organizační řád pro žákovské domovy a směrnice pro výchovnou práci v žákovských domovech. *Věstník ministerstva školství*. Praha: SPN, 1955, roč. 11, s. 296–303.

RÁCEK, Jindřich. *75. výročí Masarykova studentského domova. Stručný nástin historie*. Brno: Masarykův studentský domov, 2005. ISBN 80-239-5672-8.

RÁCEK, Jindřich. *Stručný nástin dějin Masarykova studentského domova a spolků podílejících se na jeho vzniku a činnosti*. Brno: Masarykův studentský domov, 2005. ISBN 80-239-5673-6.

VANĚK, Miroslav. *Orální historie. Metodické a „technické“ postupy*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2003. ISBN 80-244-0718-3.

VENGŘINOVÁ, Tereza. *Školní léta v období normalizace pohledem pamětníků*. Brno, 2016. Diplomová práce. Masarykova univerzita. Filozofická fakulta.

KLÍČOVÁ SLOVA: Vila Löw-Beer, domov mládeže, výchova, komunismus, kulturní památka

ZUSAMMENFASSUNG

**Die Villa Löw-Beer im Dienste des Volkes!
Die Umwandlung der Jugendstilvilla in ein Internat und die Pflege ihres Kulturwertes (1954–2012)**

Die Studie beschäftigt sich mit einem bislang unbeleuchteten Teil der Geschichte der Villa Löw-Beer in Brno – dem Zeitraum, in welchem die Villa als Internat diente (1954–2012). Ein Großteil der Informationen wurde in persönlichen Gesprächen mit Zeitzeugen gesammelt (sowohl mit ehemaligen Schülerinnen und Schülern als auch mit einigen ehemaligen Internatsangestellten). Auf Grundlage einer in der Studie enthaltenen Analyse dieser Erinnerungen werden dem Leser Antworten auf zwei Fragen geboten: Wie kam es dazu, dass die ehemalige Familienvilla zu einem Internat wurde? Und: Wurde bei kleineren Reparaturarbeiten der historische Wert des Bauwerks berücksichtigt? Die Reflexion der Erinnerungen von Zeitgenossen wird durch Informationen aus einer baulich-historischen Untersuchung ergänzt, welche im Jahr 2011 in der Villa vorgenommen wurde.

TEORIE KOGNITIVNÍ ZÁTĚŽE (CLT) V KONTEXTU MUZEJNÍHO VÝSTAVNICTVÍ A MUZEJNĚ-VÝSTAVNÍ DIDAKTIKY: TEORETICKÁ STUDIE

Monika Mikulášková

Návštěva muzejní expozice či výstavy patří k základním službám, které muzejní instituce nabízejí veřejnosti. Ačkoliv muzea předkládají svému publiku řadu dalších programů a aktivit, expozice a výstavy stále zůstávají dominantní formou komunikace mezi návštěvníky a institucí.[1] Pro návštěvníky představuje prohlídka výstavy zkušenost projevující se například v rovině estetické, emocionální, smyslové, introspektivní či terapeutické,[2] ale v neposlední řadě také kognitivní. Muzea jsou místem, kde se setkává formální, neformální a informální vzdělávání. Představují jedinečné prostředí, kde dochází k propojení zábavy a vzdělávání (*edutainment*). Často také naplňují společenské funkce, jejichž potřeba není v dané společnosti dostatečně saturována (například otázka lidských práv, potřeba sebeurčení či hledání identity). Z toho vyplývá, že ačkoliv učení a kognitivní činnosti nejsou jediným podstatným aspektem návštěvy muzejní instituce, rozhodně patří k těm nejvýznamnějším. Edukační rovina není omezena pouze na nabídku specifických projektů pro školní skupiny, ale stále více se uplatňuje i v dalších nabízených službách, ostatně kvalitní obsah je základem pro úspěch ve velké konkurenci na poli neformálního vzdělávání a volného času.[3] Psychologie a pedagogika pak představují významné inspirační zdroje, které umožňují další rozvoj muzejního výstavnictví a muzejně-výstavní didaktiky.

Muzejní expozice či výstava není pouze médiem, ale také rozhraním k získání informací, které jsou uloženy ve sbírkách a výzkumu.[4] Zásadní součástí muzejních výstav a expozic je dekódování ze strany návštěvníka, který musí porozumět tomu, co je mu sdělováno.[5] V souladu s vůdčími paradigmaty současné muzeologie, která

1 KAPUKOTUWA, Alexander. Museum Exhibition, Interpretation and Communication Techniques. *International Journal of Research in Economics and Social Sciences (IJRESS)* [online]. 2017, roč. 7, č. 2, s. 167 [cit. 5. 4. 2021]. Dostupné z: http://euroasiapub.org/wp-content/uploads/2017/03/18ESSFeb-4602-1.pdf.

2 MONTI, Francesca a KEENE, Suzanne. *Museums and Silent Objects: Designing Effective Exhibitions*. New York: Routledge, 2016, s. 14.

3 PEŠKOVÁ, Jitka. Muzeum a jeho edukační potenciál. *Museologica Brunensia.* Brno: Masarykova univerzita, 2013, roč. 2, č. 3, s. 4.

4 BERTON, Aurelia, SCHWARZ, Ulrich a FREY, Claudia. *Projektfeld Ausstellung: Eine Typologie für Ausstellungsgestalter, Architekten und Museologen.* Basel: Birkhäuser, 2012, s. 9.

5 SCHÄRER, Martin R. *Die Geschichte einer Suppenschüssel: museologische Annährungen*. Vevey: Alimentarium, 2004, s. 30.

směřují pozornost odborníků k orientaci na muzejní publikum a vnitřní svět návštěvníků, nelze při snaze postihnout kvalitativní rozvoj muzejního výstavnictví opominout teorii kognitivní zátěže (*cognitive load theory,* dále CLT). Tato studie se zaměřuje na možnosti využití CLT jako významného tématu psychologie a pedagogiky při tvorbě sdělení v muzejně-výstavním jazyce. Zasahuje tak do oblasti muzejního výstavnictví a muzejně-výstavní didaktiky.

CLT se kontinuálně rozvíjí od osmdesátých let 20. století, kdy první studie věnované kognitivní zátěži publikoval John Sweller (ačkoliv pojem mentální zátěže byl používán již dříve).[6] Od té doby byla CLT postupně rozvíjena a revidována a tento proces stále probíhá. Základní premisou CLT je, že při učení se projevují tři typy zátěže: přirozená/vnitřní (*intrinsic cognitive load*, způsobená náročností předkládaného úkolu), nesouvisející/zevní (*extraneous cognitive load*, způsobená formou zadání) a podstatná (*germane cognitive load*, vycházející z procesů učení).[7] CLT také souvisí s teorií obnovy pozornosti (*attention regeneration theory*), kterou psychologové Rachel a Stephen Kaplanovi rozvíjeli ve stejném období jako Sweller CLT.[8] Tito autoři si všimli, že lidé musí každodenně věnovat velké množství soustředěné pozornosti různým aktivitám, jež vedou k výraznému kognitivnímu zatížení.[9] CLT se pak snaží prozkoumat různé typy zátěže. Úzce souvisí s pracovní pamětí (*working memory*) a její kapacitou.[10] V průběhu vývoje došlo k několika proměnám, aktuální vztah pracovní paměti, která umožňuje další ukládání do dlouhodobé paměti a tím učení, a prvků CLT ukazuje graf níže.

Během rozpracovávání CLT byla velká část pozornosti věnována zejména nesouvisející/zevní (*extraneous*) kognitivní zátěži, která může být ovlivněna formou zadání úkolu či sdělování poznatků. Aktuálně je nejvíce pozornosti v bádání věnováno přirozené/vnitřní (*intrinsic*) a podstatné (*germane*) zátěži. U nich je diskutována míra jejich možného ovlivnění a význam jejich výše pro samotný proces učení.

V následujících pasážích bude pozornost věnována specifické situaci muzejního výstavnictví, které pracuje s poněkud odlišnými prostředky než přímo facilitované edukační formy a v mnohém se bude podobat multimediálním výukovým projektům. Nejprve tedy pojmenujeme systémy, které muzejní výstavnictví používá

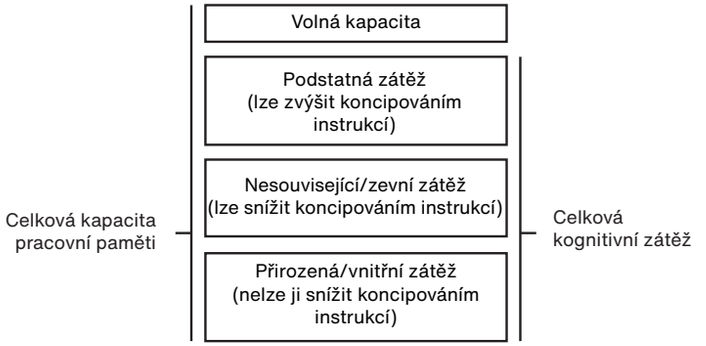
6 MORENO, Roxana a PARK, Babette. Cognitive Load Theory: Historical Development and Relation to Other Theories. In: PLASS, Jan L., MORENO, Roxana a BRÜNKEN, Roland. *Cognitive Load Theory*. New York: Cambridge University Press, 2010, s. 9–10.

7 Přeloženo podle: ŠTURMOVÁ, Kateřina. *Didaktické zapojení videa do výuky češtiny jako cizího jazyka*. Praha, 2016. Diplomová práce. Univerzita Karlova v Praze. Filozofická fakulta.

8 JAGOŠOVÁ, Lucie. Emotions in Museum Education. Potential for the Development of a Relationship to Cultural and Historical Heritage. *Museologica Brunensia* [online]. Brno: 2020, roč. 9, č. 2, s. 13 [cit. 9. 7. 2021]. DOI: 10.5817/MuB2020-2-2.

9 Ibid.

10 SWELLER, John. Cognitive Load Theory, Learning Difficulty, and Instructional Design. *Learning and Instruction* [online]. 1994, roč. 4. č. 4, s. 299 [cit. 1. 4. 2021]. Dostupné z: https://mrbartonmaths.com/resourcesnew/8.%20Research/Explicit%20Instruction/CLT,%20learning%20difficulty%20and%20instructional%20design.pdf.

při formulování sdělení, a některé vybrané faktory, které s CLT v muzeu přímo souvisí (pozornost a motivace). Následně naznačíme význam jednotlivých forem kognitivní zátěže při návštěvě muzejní výstavy a na závěr představíme efekty, které byly v souvislosti s CLT identifikovány, a jejich možné konkrétní odrazy v prostředí muzejní prezentace.

PRVKY MUZEJNĚ-VÝSTAVNÍHO JAZYKA V KONTEXTU CLT A MULTIMEDIÁLNÍHO UČENÍ

Před vlastní aplikací CLT v muzejním výstavnictví je třeba nastínit, jak probíhá samotná návštěva muzejní výstavy či expozice, zejména pak interakce návštěvníka a výstavy. Muzejní výstava či expozice se skládá z celé řady prvků, a to intencionálních (například světlo, barva, text či samotné muzeálie) i neintencionálních (například vrzání parket, pohyb kustodů nebo parfém jiného návštěvníka). Pro pochopení této komplexní situace a s přihlédnutím k zaměření této studie představíme přístupy, které nabízejí určité zjednodušení a zaměřují se na problematiku muzejního výstavnictví z pohledu výzkumu muzejního publika, zejména na interakci návštěvníka s jednotlivými prvky muzejně-výstavního jazyka.

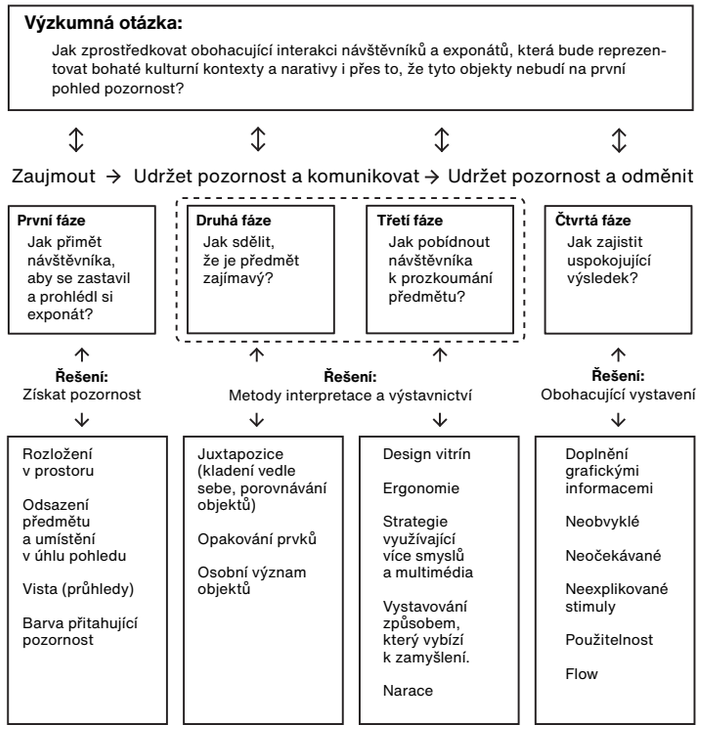
Muzejně-výstavní jazyk[11] pracuje se základními prvky, které tvoří jednotlivá sdělení. Muzejní prezentace tedy představuje specifický druh komunikace, která

11 Petra Šobáňová navrhuje hovořit o muzejním jazyku v uvozovkách, jelikož některé charakteristické znaky jazyků se tu uplatňují, avšak jiné nikoliv. ŠOBÁŇOVÁ, Petra. *Muzejní expozice jako edukační médium*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2014, s. 53.

může být dělena na jednotlivé věty a slova. Slovy míníme různé prvky, samotné exponáty a další objekty, které je doplňují a pomáhají vytvářet nové kontexty – tvořit jednotlivé věty sdělení. Schärer uvádí, že každá výstava je komplexním systémem významů, jehož součástí nejsou pouze exponáty a další doplňující prvky, ale také konkrétní prostor, v němž je realizována, samotná instituce a charakter muzea jako místa setkávání.[12] Šobáňová nabízí typologii muzejních exponátů, které jsou podporovány doplňkovými prvky: exponáty-muzeálie, exponáty nemuzeální hodnoty, substituty, didaktické exponáty, zábavní exponáty doplněné substitučními, referenčními, explikačními a smíšenými prvky.[13] Muzejní expozici označuje autorka jako „message", tedy zprávu či sdělení, které má především vizuální a zkušenostní charakter.[14] Cibulková upozorňuje, že sdělení výstavy je sice tvořeno prostorovou organizací objektů a informací uvnitř výstavy a vyzdvihováním či odhalováním některých vztahů, ale návštěvníci hledají v muzeu hlubší prožitek, jehož lze dobře dosáhnout mimo jiné multisenzorickou prezentací.[15] Také Monti a Keene se ve svém výzkumu podrobněji zaměřily na prvky, které tvoří zážitek z návštěvy muzea: prostředí, exponát a návštěvník sám. Autorky se snažily popsat aspekty, které jsou v rámci výběru exponátů, vytváření prostředí a působení na návštěvníka nejefektivnější, konkrétně proměnné, díky nimž návštěvník zůstává v expozici či výstavě déle a při výpovědi o svém zážitku projevuje více entuziasmu. Pojmenovávají také některé faktory, které na návštěvníka působí v souvislosti s upoutáním pozornosti k vizuálně méně zajímavým předmětům.[16] Přehledně jsou tyto prvky prezentovány v tabulce níže.

Během interakce s exponátem návštěvníci neustále vyhodnocují množství mentální a časové kapacity, které je třeba věnovat danému objektu, a zisky, které jim tato interakce přinese. The British Museum ve svých evaluačních studiích rozlišuje čtyři úrovně interakce: 1. rychlý pohled nebo velmi nízká míra interakce; 2. méně než 10 sekund nebo jen nízká míra interakce; 3. 10–40 sekund či hlubší úroveň interakce; 4. 40 sekund a více (včetně návratu k exponátu) nebo hluboká interakce.[17] Monti a Keene popisují interakci návštěvník–exponát ve čtyřech fázích: 1. Návštěvník se zastaví a podívá se na exponát; 2. Návštěvník vidí, že je exponát zajímavý; 3. Návštěvník zkoumá exponát; 4. Návštěvník získává obohacující zkušenost.[18] Komunikace v muzejní expozici a výstavě není nutně pouze monologem muzea, stále více bychom se měli snažit vyvolat vnitřní dialog a participaci ná-

12 SCHÄRER, pozn. 5, s. 33.
13 ŠOBÁŇOVÁ, pozn. 11, s. 35.
14 Ibid, s. 56–57.
15 CIBULKOVÁ, Kateřina. Architektura stálých expozic a její působení na diváka. In: PACHMANOVÁ, Martina. *Ex-pozice: O vystavování muzejních sbírek umění, designu a architektury*. Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze, 2018, s. 181.
16 MONTI a KEENE, pozn. 2, s. 5.
17 Rozhovor s pracovníkem muzea (2009). Ibid., s. 226.
18 Ibid, s. 12.

vštěvníka tak, abychom podpořili návštěvníkovo chápání významu muzea a jeho obsahů pro osobní každodenní život. Schärer upozorňuje na skutečnost, že dialog návštěvníka s obsahem výstavy či expozice je do určité míry omezen, jelikož se odehrává v rámci, jenž byl vymezen muzejníky.[19] Zvažováním optimální kognitivní zátěže můžeme napomoci k tomu, aby návštěvník získal významné podněty k vlastnímu uvažování.

Mayer a Moreno se zabývali teorií kognitivní zátěže v kontextu multimediálního učení, které není nepodobné specifickému prostředí, jež vytváříme v muzejních institucích. Zmínění autoři popisují, že multimediální prezentace působí na různé smysly (*sensory memory*), například typicky na kombinaci zraku a sluchu, následně jsou tyto vjemy zvoleny a organizovány v krátkodobé paměti (*working memory*) a na základě předchozí zkušenosti jsou některé z nich vybrány a uloženy do paměti dlouhodobé (*long-term memory*). Právě více médií působících na různé smysly vyvolává různé modely zpracování informací v krátkodobé paměti. V muzejních

19 SCHÄRER, Martin R. The Exhibition – A Place of Limited Dialogue. *Museologica Brunensia*. Brno: Masarykova univerzita, 2012, roč. 1, č. 1, s. 17.

výstavách se dlouhodobě pracuje se zapojením různých smyslů (to má kromě zmíněného pozitivní účinky také například na pozornost, kterou se budeme zabývat v závěru článku). Avšak informace podané různými médii mohou napomoci nejen k zapojení různých smyslů, nýbrž i k využití různých modelů zpracování informací. Mayer a Moreno identifikují tři základní problémy, které CLT napomáhá v souvislosti s multimediálním učením řešit. V oblasti multimediálního učení autoři používají namísto pojmu zátěž (*load*) pojem zpracování (*processing*), nicméně chápou tyto pojmy jako synonyma.[20] Tři základní cíle, na které by se pak měly multimediální prezentace zaměřit, jsou: redukce vnější zátěže, ovládnutí vnitřní zátěže a podpora podstatné kognitivní zátěže. Jinými slovy by se tedy autoři multimediálních prezentací či lekcí měli snažit redukovat zátěž, která nepodporuje dosažení vzdělávacích cílů, dále usměrňovat zátěž nutnou k mentálnímu zpracování obsahu a nakonec uvažovat nad zátěží nutnou k mentální organizaci prezentovaného obsahu a jeho integrování do existujícího vědění.[21] Packer během svého výzkumu aplikace teorie obnovy pozornosti (*attention regeneration theory*) zjistil, že obzvláště dobře na obnovu pozornosti návštěvníků působí interaktivní, stimulující, didakticky pojaté a zábavné prezentace a nabídka dostatečného množství míst k odpočinku.[22] Neměli bychom však zapomínat, že zásadní médium a zároveň zdroj poznání, s nímž by měl návštěvník v muzejní výstavě pracovat, představuje samotný exponát.

Kognitivní procesy ovlivňované CLT samozřejmě nelze popisovat v naprostém vakuu, závěrem bychom proto rádi zmínili dva významné aspekty, které participaci muzejního publika zásadně ovlivňují. Jedná se o pozornost a motivaci. Ačkoliv samozřejmě nejde o jediné významné faktory, jak bylo zmíněno v úvodu studie, věříme, že právě jejich vliv nelze pominout.

Základní předpoklad pro jakékoliv působení muzejní prezentace a související aktivitu návštěvníka představuje pozornost. Pozornost byla předmětem zájmu nejprve filosofů, později psychologů a dalších vědních oborů poměrně dlouho, a to i proto, že představuje základní předpoklad pro procesy učení i ukládání informací v paměti. V současnosti kognitivně-neurovědní přístup k definici pozornosti v psychologii dokonce ukazuje, že ač je pozornost aktivním systémem zapojujícím rozsáhlé anatomické a fyziologické mozkové systémy, určité části mozku jsou zodpovědné za určité druhy pozornosti.[23] Plháková definuje pozornost jako mentální proces, jehož funkcí je vpouštět do vědomí omezený počet informací,

20 MAYER, Richard E. a MORENO, Roxana. Techniques That Reduce Extraneous Cognitive Load and Manage Intrinsic Cognitive Load During Multimedia Learning. In: PLASS, Jan L., MORENO, Roxana a BRÜNKEN, Roland. *Cognitive Load Theory.* New York: Cambridge University Press, 2010, s. 131 a 134.

21 Ibid, s. 134.

22 JAGOŠOVÁ, pozn. 8, s. 14.

23 NEDVĚD, Jan. *Měření pozornosti a souvisejících psychických funkcí vybranými psychodiagnostickými metodami*. Olomouc, 2006. Diplomová práce. Univerzita Palackého v Olomouci. Filozofická fakulta, s. 6.

a tak ho chránit před zahlcením velkým množstvím podnětů.[24] Tradičně je mezi psychology také pojmenováváno pět základních vlastností pozornosti: selektivita, koncentrace, distribuce, kapacita a stabilita.[25] Pozornost představuje základní předpoklad pro jakékoliv učení.[26] Jeden z nejvýznamnějších odborníků v oblasti muzejní psychologie Stephen Bitgood společně s kolegy nabízí následující obsáhlou definici pozornosti se specifickým zřetelem na muzejní prostředí: „Pozornost návštěvníka muzea je tvořena skupinou psychologických procesů, které zahrnují kontinuum tří fází (zachycení, soustředění a interakci), přičemž každé stádium reaguje na jedinečnou kombinaci nezávislých proměnných. Akce, jež vycházejí z těchto procesů, jsou motivovány interakcí osobních faktorů (vnímaná hodnota, zájmy, předchozí zkušenosti atd.), psychologicko-fyziologických faktorů (percepce, kognice, rozhodovací proces, únava) a faktory spojenými s prostředím (společenské vlivy, architektura a výstavní design).“[27] Tento trojfázový model pozornost – získaná hodnota (*attention – value model*) je založen na základní premise, že pro úspěšnost muzejní výstavy je zásadní řízení pozornosti návštěvníků a nabídnutí vysoké hodnoty (poměru užitek – námaha). Návštěvníci mají tendenci zvyšovat hodnotu svého zážitku výběrem předmětů, které považují za zajímavější, a minimalizováním námahy výběrem množství objektů a textů, jimž budou věnovat pozornost.[28] Právě proto je stěžejní nezvyšovat bezúčelně některé typy zátěže, protože to může vést k dalšímu ovlivnění vnímaného poměru užitku a námahy.

Při uvažování o muzejní výstavě z pohledu CLT nelze nechat stranou také otázku motivace. Nejprve se jeví jako nutné vzít v úvahu, proč návštěvník do muzea přichází, co jej k návštěvě přesvědčilo a co tu hledá, a poté lze také uvažovat nad tím, jak mohou autoři muzejně-prezentačního projektu dále ovlivňovat motivaci k jednotlivým akcím během návštěvy, zejména v kontextu interakce návštěvník – exponát, kdy bude motivace ovlivňovat poměr hodnoty a náročnosti a tím souběžně pracovat s procesy popisovanými CLT.

Pojem motivace popisuje jednoduše řečeno něco, co přesvědčí jedince k akci, samozřejmě velmi podstatné je tu rozdělení motivace na vnější (činnosti, k nimž přirozeně neinklinujeme, ale jejichž realizací se vyhneme trestu či získáme odměnu) a vnitřní (činnosti, které si sami volíme, jež uspokojují naše potřeby, baví nás, mají smysl).[29] Vnější motivace vede k menšímu důrazu na hloubku či kvalitu

24 PLHÁKOVÁ, Alena. *Učebnice obecné psychologie*. Praha: Academia, 2004, s. 80.

25 NEDVĚD, pozn. 23, s. 22–23.

26 BITGOOD, Stephen. *Engaging Visitor: Designing Exhibits That Work*. Edinburgh: MuseumsEtc, 2014, s. 65.

27 BITGOOD, Stephen. An Attention – Value Model of Museum Visitors. In: Visitor Attention. *Smithonian. National Air and Space Museum* [online]. [cit. 3. 4. 2021]. Dostupné online z https://airandspace.si.edu/rfp/exhibitions/files/j1-exhibition-guidelines/3/An%20Attention-Value%20Model%20of%20Museum%20Visitors.pdf, 2010.

28 BITGOOD, pozn. 26, s. 46–47.

29 NOVÁČKOVÁ, Jana a NEVOLOVÁ, Dobromila. *Respektovat a být respektován: cesta k sebeúctě a zodpovědnosti*. Praha: PeopleComm, 2020, s. 224.

učení, jelikož se zaměřuje pouze na cíl, například ve smyslu získání odměny.[30] Motivace je v kontextu formálního vzdělávání dělena na čtyři fáze: identifikace nedostatku (*see a gap*), určení cíle (*goal-setting*), tvorba strategie (*strategies*) a redukce nedostatku (*close the gap*).[31] Moderní pedagogické a psychologické směry se stále více orientují na podporu vnitřní motivace namísto vnější, to je způsobeno zejména tím, že nástroje vnější motivace jsou vnímány jako nástroje mocenského vztahu.[32] Podporu vnitřní motivace vyjadřuje jednoduchá poučka tří S a jednoho Z (smysluplnost, spolurozhodování, spolupráce, zpětná vazba).[33] Zakomponování prvků podporujících motivaci v tomto smyslu leží na pomezí činnosti muzejních pedagogů a kurátorů a vyžaduje tedy jejich spolupráci, stejně tak jako dobrou znalost muzejního publika. V oblasti výzkumu návštěvníka také sledujeme motivaci ve smyslu motivace k návštěvě, ta následně nutně ovlivňuje i to, jak samotná návštěva výstavy probíhá. Zřejmě nejznámější model dělení návštěvníků podle motivace k návštěvě nabídli Falk a Dierking. Tito autoři rozlišují pět typů návštěvníků: *The Explorer* (navštěvují instituci, protože se obecně zajímají o téma, kterému se instituce věnuje), *The Facilitator* (navštěvují, aby naplnili potřeby někoho jiného, s kým přicházejí, typicky dětí), *The Professional/Hobbyist* (podobný jako první typ, ale jejich zájem o téma je velmi hluboký), *The Experience Seeker* („sběratelé" zážitků, kteří přicházejí, aby dostáli společenským požadavkům, často turisté), *The Spiritual Pilgrim* (navštěvují za účelem reflexe, osvěžení vzpomínek či předchozích znalostí nebo aby si vychutnali atmosféru prostoru).[34] Jagošová, Jůva a Mrázová identifikují muzeum jako prostředí „...s velmi silným motivačním zázemím, které je ukryté jak ve zpracovávaných tématech, tak, a především, i v předmětech samotných. Přesto je tato skutečnost stále poměrně málo koncepčně využívána."[35] Díky pochopení motivace návštěvníka lze předpokládat, u kterých předmětů může autor výstavy pracovat s celkově vyšší kognitivní zátěží (jelikož z charakteru motivace bude návštěvník ochoten tuto zátěž překonat) a u kterých předmětů se naopak jeví jako žádoucí zátěž snižovat, aby byla interakce s objektem co nejjednodušší, nejméně náročná.

Cílem každé výstavy či expozice je formulovat sdělení, které bude čitelné pro návštěvníka, prostřednictvím různorodých aspektů muzejně-výstavního jazyka. Pokud tedy očekáváme, že budou návštěvníci přijímat informace prostřednictvím tohoto komplexního a specifického jazyka, je vhodné se zamyslet nad tím, jak slo-

30 HATTIE, John. *Visible Learning for Teachers: Maximizing Impact on Learning*. London: Routledge, 2012, s. 47.
31 Ibid, s. 107.
32 NOVÁČKOVÁ a NEVOLOVÁ, pozn. 29, s. 227.
33 Ibid, s. 230.
34 FALK, John H. a SHEPPARD, Beverly K. *Thriving in the Knowledge Age: New Business Models for Museums and Other Cultural Institutions*. Oxford: Alta Mira Press, 2006, s. 90–94.
35 JAGOŠOVÁ, Lucie, JŮVA, Vladimír a MRÁZOVÁ, Lenka. *Muzejní pedagogika: metodologické a didaktické aspekty muzejní edukace*. Brno: Paido, 2010, s. 228.

žitě svá sdělení formulujeme a jak lze náročnost porozumění sdělení regulovat. V tomto ohledu se CLT jeví jako vhodný nástroj k uvažování nad muzejní výstavou či expozicí.

ZÁKLADNÍ PRVKY CLT VE SVĚTLE MUZEJNÍ PREZENTACE

Vnitřní zátěž je vyvolána náročností a komplexností samotného obsahu, ovlivňují ji předchozí znalosti a zkušenosti učícího se jedince a zřejmě ji nelze upravit zjednodušením zadání.[36] Vnější kognitivní zátěž je oproti tomu způsobována právě zadáním a může být eliminována.[37] Podstatnou zátěž tvoří konstruování schémat jako hlavní cíl učení, při němž dochází například k procesům interpretace či kategorizace.[38]

Při uvažování o muzejní výstavě či expozici by vnitřní zátěž měla vycházet ze samotného obsahu, jenž je založen na exponátu-muzeálii. Tu totiž nemůžeme chápat jako pouhé médium, nýbrž i jako zdroj sdělení. Muzejník pak zvažuje náročnost konkrétního tématu (zvoleného na základě dostatečného výzkumu předmětu) pro vybranou cílovou skupinu. Pokud nedojde k dostatečnému vymezení, lze jen těžko očekávat, že budeme schopni optimálně předpokládat přirozenou/vnitřní zátěž. Například na výstavě o T. G. Masarykovi určené cizincům (turistům) v Mendelově muzeu Masarykovy univerzity v Brně bychom našli taková hlavní sdělení, jež by jistě byla pod optimální přirozenou/vnitřní zátěží pro českého dospělého návštěvníka; jako zcela nedostatečnou by pak takovou zátěž vnímal návštěvník z řad odborné veřejnosti. Docházelo by pak k nedostatečnému zatížení, jež by nepřineslo kýžený efekt, a to s velkou pravděpodobností bez ohledu na další dva typy zátěže. Pouze na základě znalosti a vymezení cílové skupiny lze vytyčit v rámci širší tematiky ty oblasti, jejichž řešení přinese optimální zátěž. Práce s vnitřní zátěží je tak vrcholem hned dvou linií výzkumu, jenž by měl být muzejní institucí realizován: tezaurace a výzkumu muzejního publika.

S vnější kognitivní zátěží v muzejním výstavnictví pracujeme prostřednictvím explanačních, substitučních, referenčních a smíšených prvků, přičemž tuto funkci mohou plnit i další muzeálie. Zde se můžeme ohlížet na obecné zásady, které platí při každé komunikaci či edukační aktivitě. Jako příklad si vezměme popisek: návštěvník přichází k vitríně a s vědomím hlavního tématu, jímž se expozice či výstava zabývá, nahlíží předmět, jehož komunikační sdělení není pro návštěvníka ihned čitelné. Zaměří tedy svou pozornost na doplňující textovou informaci. Pokud zde nachází příliš náročný popis (například odborný termín

36 DE JONG, Ton. Cognitive Load Theory, Educational Research, and Instructional Design: Some Food for Thought. *Instructional Science*. 2010, roč. 38, č. 2, s. 106.
37 Ibid, s. 108.
38 Ibid, s. 109.

ve výstavě určené laikům), dochází k přetížení a veškerá snaha nepřinesla kýžené ovoce v podobě vlastní kognitivní činnosti návštěvníka. Pokud ve stejném příkladu našel návštěvník v textu pouze popis toho, co již sám vidí (tvar, barva, velikost objektu), nedojde naopak k dostatečnému zatížení a výsledek se opět nedostavil. Vnější kognitivní zátěž lze nejsnáze upravovat, pokud jsme si vědomi, co chceme výstavou a jejími jednotlivými částmi sdělit. Můžeme pak klíčové exponáty doplnit tak, aby mohlo vhodně dojít k vlastnímu konstruování významů jedincem.

Pozornosti autorů výstav a expozic by neměla unikat podstatná zátěž, která plyne ze samotných kognitivních činností. Základním předpokladem je tedy to, že muzejní profesionál si je vědom, jakou kognitivní činnost očekává v konkrétních momentech návštěvy expozice či výstavy. Ritchhart, Perkins, Tishman a Palmer na základě kritiky Bloomovy taxonomie navrhli rozdělení typů myšlení zapojených do procesů učení na těchto šest: pozorování a popisování, vytváření vysvětlení a interpretací, uvažování na základě důkazů, nacházení souvislostí, zvažování různých úhlů pohledu a perspektiv, zachycení jádra problému a formulování závěrů.[39] Později Ritchhart ve spolupráci s Morrison a Church přidává další dva typy: promýšlení a kladení otázek, odhalování komplexností a nahlížení pod povrch věcí.[40] Monti a Keene se ve své studii interakce návštěvníků a exponátu zaměřují zejména na vizuálně méně atraktivní objekty a v úvodu mimo jiné zmiňují komplikovanou pozici, v níž se nacházejí archeologické nebo etnologické exponáty oproti uměleckým dílům. Umělecká díla byla totiž primárně vytvořena jako médium přenášející komuniké k pozorujícímu jedinci na rozdíl od zmiňovaných užitkových předmětů ze sbírek archeologie a etnologie.[41] Tyto exponáty se však nevyznačují pouze různou mírou atraktivity, respektive atraktivita nevyplývá pouze z estetických kvalit. „Přečtení“ každodenního užitkového předmětu, který byl vyňat ze svého původního kontextu a přenesen do kontextu sbírky (muzeologického kontextu) a následně do celku muzejní výstavy či expozice, vyžaduje od návštěvníka vyšší míru aktivity a složitější kognitivní úkony než porozumění médiu (například obrazu), který byl pro tuto komunikaci intencionálně vytvořen. Dotváření sdělení pomocí dalších prvků s sebou nese určitá rizika, která ovlivňují vnější kognitivní zátěž (redundance informací, rozdělení pozornosti mezi více zdrojů podnětů apod.).

39 RITCHHART, Ron, CHURCH, Mark a MORRISON, Karin. *Making Thinking Visible: How to Promote Engagement, Understanding, and Independence for All Learners*. San Francisco, CA: Jossey-Bass, 2011, s. 11.

40 Ibid, s. 13.

41 MONTI a KEENE, pozn. 2, s. 6–10.

14 EFEKTŮ CLT V KONTEXTU MUZEJNÍ PREZENTACE A SOUVISEJÍCÍ KOMPONENTY

V průběhu desítek let, kdy řada psychologů a pedagogů propracovávala CLT, byly identifikovány efekty, které se projevují během lidského učení. Některé z těchto efektů byly již naznačeny v předchozí části v souvislosti s typem zátěže, který ovlivňuje. Pro lepší přehlednost jsou jednotlivé efekty uvedené v tabulce také v původním anglickém znění, dále je připojena zjednodušená charakteristika a příklady projevů v kontextu muzejního výstavnictví.[42]

Předložený přehled efektů CLT, které vedou ke snížení či zvýšení kognitivní zátěže, může být užitečným rádcem při uvažováním nad muzejní výstavou či expozicí. Zásadní je tu náhled na prohlídku z pozice návštěvníka v tom smyslu, že uvažujeme nad tím, jaké kognitivní procesy v jednotlivých momentech provádí, a zároveň kontrolujeme, jaké efekty v danou chvíli působí z pohledu CLT či jaké lze využít pro snížení či zvýšení kognitivní zátěže. Participativní prvky typu sdílení reflexe návštěvy čerpají z využití potenciálu kolektivní paměti, při vysvětlování jevů, na nichž se podílí mnoho komplexních prvků (například popis bitvy), využijeme efektů, jako je doplnění řešení problému nebo izolování prvků. Celkově by uvažování nad efekty CLT mělo vést k promyšlenější práci s návštěvníkem, která umožní odbourat plýtvání kognitivní zátěží na nepodstatné prvky či redukuje nedostatečně srozumitelná výstavní sdělení.

42 První dva sloupce tabulky podle: GARNETT, Steve. *Cognitive Load Theory: A Handbook for Teachers*. Wakefield: Charlesworth Press, 2020, s. 20–21.

Efekt CLT	Krátká charakteristika	Projevy v muzejním výstavnictví
Souvislosti a vzájemné působení jednotlivých prvků (*element interactivity*)	Popisuje úroveň komplexnosti vztahů jednotlivých prvků při učení.	Při výběru, zúžení, rozšíření tématu v návaznosti na cílovou skupinu
Izolovanost prvků (*isolated elements*)	Proces výběru jednotlivých komponentů důležitých při učení	Zužování tématu, dělení výstav a expozic do jednotlivých pasáží
Modalita (*modality*)	Vzniká při přetížení některého ze systémů pracovní paměti (vizuoprostorové/vizuospaciální nebo fonologické).	Promyšlené rozložení vizuálních a zvukových prvků
Představivost (*imagination*)	Vizualizace konceptů či procesů napomáhá lepšímu uložení do dlouhodobé paměti.	Využití referenčních prvků a jejich překrývání s exponátem
Rozštěpení pozornosti (*split-attention*)	Nastává, pokud jsou relevantní informace umístěny na více místech a vyžadují neustále přecházení pohledem.	Nejčastěji se projevuje při umisťování popisků, je však vhodné nad ním uvažovat i při komponování dioramat či doplňování exponátů referenčními a jinými explaračními prvky.
Nadbytečnost (*redundancy*)	Nastává, pokud jsou na jednom místě uváděny opakující se nebo nepodstatné informace.	Typickým příkladem je popisování předmětu pojmy, jež nepřinášejí návštěvníkovi novou informaci, či přehlcení informacemi, které nejsou podstatné pro pochopení sdělení.
Pomíjivost informací (*transient information*)	Negativní dopad na učení, pokud je verbálně příliš mnoho poznatků.	Videa a audio nahrávky, které nevyužívají další vizuální prvky, v komentovaných prohlídkách a dalších doprovodných edukačních aktivitách.
Kolektivní pracovní paměť (*collective working memory*)	Sdílení zkušeností umožňuje využít pracovní paměť ostatních účastníků.	Participativní aktivity ve výstavě/expozici
Vyřešený příklad (*worked example*)	Zprostředkování příkladu může napomoci, aby účastníci věnovali více mentálních zdrojů vlastní tvorbě.	Zahrnutí příkladů postupu výzkumů muzeálií a příklad řešení u interaktivních prvků
Doplnění řešení problému (*completion problem*)	Pokud účastníci doplňují část řešení, dochází ke snížení zátěže.	Interaktivní exponáty umožňují při prezentaci komplexních kontextů doplnění některých aspektů návštěvníkem.
Postupně mizející opora (*guidance-fading*)	Proces postupného snižování vedení a podpory	Vystavění kognitivních činností ve výstavě
Různorodost (*variability*)	Představení škály různých řešení před vlastní činností účastníků	Umístění příkladů u participativních prvků a otevřená práce s hypotézami
Změny náročnosti (*expertise reversal*)	Zjednodušení a dělení informací v návaznosti na postup účastníků k vyšší odbornosti	Přizpůsobení obsahu cílové skupině a využití možností rozšiřování a zúžení obsahů v závislosti na ní
Neřízenost (*goal-free*)	Minimalizace množství instrukcí, které účastníci obdrží při zpracovávání informací.	Trasování výstavy a design interaktivních prvků s důrazem na využití přirozeného chování návštěvníků a intuici

ZÁVĚREM

Obecný diskurz CLT stojí před řadou otázek a jistě jej v budoucnu čeká další vývoj. Současné výzkumné otázky se zaměřují zejména na možnosti měření kognitivní zátěže,[43] propojení CLT a sledování pohybů očí k identifikaci schémat pozorování[44] či bližší vyjasnění vztahu CLT a krátkodobé paměti[45]. Muzejní výstavnictví stojí před otázkou, jak zvýšit zapojení návštěvníka, čímž není nutně myšleno pouze využívání interaktivních či participativních prvků, ale zejména podpora prohloubení jednotlivých aspektů komplexního zážitku, jímž by návštěva výstavy či expozice v muzeu měla být. Logickým prvním krokem je proto hlubší poznání těchto aspektů. Bitgood označuje výstavnictví jako činnost, která je částečně věda a částečně umění a k jejímuž zvládnutí je nutné řídit se zákonitostmi, pravidly a poučkami v kombinaci s pravidelnou a cílenou evaluací.[46] Předkládaný text by proto měl představovat příspěvek k detailnějšímu poznání procesů, které se uplatňují u návštěvníků muzejně-výstavních forem.

Nakonec připomeňme, že předložená studie se snaží vykreslit využití muzejní výstavy či expozice jejím návštěvníkem zejména v souvislosti se vzdělávací funkcí muzea, nicméně jistě nezahrnuje pouze sféru činností muzejní pedagogiky. Přípravu muzejní expozice či výstavy zde nahlížíme jako proces souhry mnoha faktorů, jež zahrnují uvažování nad motivací k návštěvě a charakteristikou návštěvníka, promyšlenou práci s pozorností, motivací a kognitivní zátěží v průběhu interakce návštěvníka s výstavou (jednotlivými exponáty a dalšími prvky muzejně-výstavní řeči). V předloženém textu jsme se zaměřili na jednotlivé složky a efekty CLT, což umožnilo propojit teorii s aplikací v muzejně-výstavní praxi.

43 MERRIËNBOER, Jeroen J. G. a SWELLER, John. Cognitive Load Theory and Complex Learning: Recent Developments and Future Directions. *Educational Psychology Review* [online]. 2005, roč. 17, č. 2, s. 171 [cit. 5. 4. 2021]. DOI: 10.1007/s10648-005-3951-0.

44 AYRES, Paul a PAAS, Fred. Cognitive Load Theory: New Directions and Challenges. *Applied Cognitive Psychology* [online]. Wiley Online Library, 2012, roč. 26, s. 828–829 [cit. 3. 4. 2021]. DOI: 10.1002/acp.2882.

45 BRÜNKEN, Roland, PLASS, Jan L. a MORENO, Roxana. Current Issues and Open Questions in Cognitive Load Research. In: PLASS, Jan L., MORENO, Roxana a BRÜNKEN, Roland. *Cognitive Load Theory*. New York: Cambridge University Press, 2010, s. 261–262.

46 BITGOOD, pozn. 26, s. 17.

PRAMENY A LITERATURA

BERTON, Aurelia, SCHWARZ, Ulrich a FREY, Claudia. *Projektfeld Ausstellung: Eine Typologie für Ausstellungsgestalter, Architekten und Museologen*. Basel: Birkhäuser, 2012. ISBN 978-3-0346-0775-9.

BITGOOD, Stephen. *Attention and Value: Keys to Understanding Museum Visitors*. Walnut Creek: Left Coast Press, 2013. ISBN 978-1-61132-263-7.

BITGOOD, Stephen. *Engaging Visitor: Designing Exhibits That Work*. Edinburgh: MuseumsEtc, 2014. ISBN 978-1-910144-13-8.

BRÜNKEN, Roland, PLASS, Jan L. a MORENO, Roxana. Current Issues and Open Questions in Cognitive Load Research. In: PLASS, Jan L., MORENO, Roxana a BRÜNKEN, Roland. *Cognitive Load Theory*. New York: Cambridge University Press, 2010, s. 253–272. ISBN 978-0-521-67758-5.

CIBULKOVÁ, Kateřina. Architektura stálých expozic a její působení na diváka. In: PACHMANOVÁ, Martina. *Ex-pozice: O vystavování muzejních sbírek umění, designu a architektury*. Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze, 2018, s. 180–191. ISBN 97880879517.

FALK, John H. a SHEPPARD, Beverly K. *Thriving in the Knowledge Age: New Business Models for Museums and Other Cultural Institutions*. Oxford: Alta Mira Press, 2006. ISBN 978-0-7591-0758-8.

GARNETT, Steve. *Cognitive Load Theory: A Handbook for Teachers*. Wakefield: Charlesworth Press, 2020. ISBN 978-178583501-8.

HATTIE, John. *Visible Learning for Teachers: Maximizing Impact on Learning*. London: Routledge, 2012. ISBN 978-0-415-69015-7.

JAGOŠOVÁ, Lucie, JŮVA, Vladimír a MRÁZOVÁ, Lenka. *Muzejní pedagogika: metodologické a didaktické aspekty muzejní edukace*. Brno: Paido, 2010. ISBN 978-80-7315-207-9.

MAYER, Richard E. a MORENO, Roxana. Techniques That Reduce Extraneous Cognitive Load and Manage Intrinsic Cognitive Load During Multimedia Learning. In: PLASS, Jan L., MORENO, Roxana a BRÜNKEN, Roland. *Cognitive Load Theory*. New York: Cambridge University Press, 2010, s. 131–177. ISBN 978-0-521-67758-5.

MONTI, Francesca a KEENE, Suzanne. *Museums and Silent Objects: Designing Effective Exhibitions*. New York: Routledge, 2016. ISBN 978-0-8153-9951-3.

MORENO, Roxana a PARK, Babette. Cognitive Load Theory: Historical Development and Relation to Other Theories. In: PLASS, Jan L., MORENO, Roxana a BRÜNKEN, Roland. *Cognitive Load Theory*. New York: Cambridge University Press, 2010, s. 9–10. ISBN 978-0-521-67758-5.

NEDVĚD, Jan. *Měření pozornosti a souvisejících psychických funkcí vybranými psychodiagnostickými metodami*. Olomouc, 2006. Diplomová práce. Univerzita Palackého v Olomouci. Filozofická fakulta.

NOVÁČKOVÁ, Jana a NEVOLOVÁ, Dobromila. *Respektovat a být respektován: cesta k sebeúctě a zodpovědnosti*. Praha: PeopleComm, 2020. ISBN 978-80-87917-50-3.

PEŠKOVÁ, Jitka. Muzeum a jeho edukační potenciál. *Museologica Brunensia*. Brno: Masarykova univerzita, 2013, roč. 2, č. 3, s. 4–8, ISSN 1805-4722.

PLHÁKOVÁ, Alena. *Učebnice obecné psychologie*. Praha: Academia, 2004. ISBN 80-200-1086-6.

RITCHHART, Ron, CHURCH, Mark a MORRISON, Karin. *Making Thinking Visible: How to Promote Engagement, Understanding, and Independence for All Learners*. San Francisco, CA: Jossey-Bass, 2011. ISBN 978-0-470-91551-6.

SCHÄRER, Martin R. *Die Geschichte einer Suppenschüssel: museologische Annährungen*. Vevey: Alimentarium, 2004. ISBN 2-940284-16-4.

SCHÄRER, Martin R. The Exhibition – A Place of Limited Dialogue. *Museologica Brunensia*. Brno: Masarykova univerzita, 2012, roč. 1, č. 1, s. 14–17. ISSN 1805-4722.

ŠOBÁŇOVÁ, Petra. *Muzejní expozice jako edukační médium*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2014. ISBN 978-80-244-4302-7.

ŠTURMOVÁ, Kateřina. *Didaktické zapojení videa do výuky češtiny jako cizího jazyka*. Praha, 2016. Diplomová práce. Univerzita Karlova v Praze. Filozofická fakulta.

ELEKTRONICKÉ ZDROJE

AYRES, Paul a PAAS, Fred. Cognitive Load Theory: New Directions and Challenges. *Applied Cognitive Psychology* [online]. Wiley Online Library, 2012, roč. 26, s. 827–832 [cit. 3. 4. 2021]. DOI: 10.1002/acp.2882.

BITGOOD, Stephen. An Attention – Value Model of Museum Visitors. In: Visitor Attention. *Smithonian. National Air and Space Museum* [online]. [cit. 3. 4. 2021]. Dostupné online z https://airandspace.si.edu/rfp/exhibitions/files/j1-exhibition-guidelines/3/An%20Attention-Value%20Model%20of%20Museum%20Visitors.pdf, 2010.

DE JONG, Ton. Cognitive Load Theory, Educational Research, and Instructional Design: Some Food for Thought. *Instructional Science* [online]. 2010, roč. 38, č. 2, s. 105–134 [cit. 3. 4. 2021]. ISSN 0020-4277. DOI: 10.1007/s11251-009-9110-0.

JAGOŠOVÁ, Lucie. Emotions in Museum Education. Potential for the Development of a Relationship to Cultural and Historical Heritage. *Museologica Brunensia* [online]. Brno: Masarykova univerzita, 2020, roč. 9, č. 2, s. 10–16 [cit. 9. 7. 2021]. ISSN 1805-4722. DOI: 10.5817/MuB2020-2-2.

KAPUKOTUWA, Alexander. Museum Exhibition, Interpretation and Communication Techniques. *International Journal of Research in Economics and Social Sciences (IJRESS)* [online]. 2017, roč. 7, č. 2, s. 168–179 [cit. 5. 4. 2021]. ISSN 2249-7382. Dostupné z: http://euroasiapub.org/wp-content/uploads/2017/03/18ESSFeb-4602-1.pdf.

MERRIËNBOER, Jeroen J. G. a SWELLER, John. Cognitive Load Theory and Complex Learning: Recent Developments and Future Directions. *Educational Psychology Review* [online]. 2005, roč. 17, č. 2, s. 147–178 [cit. 5. 4. 2021]. ISSN 1573-336X. DOI: 10.1007/s10648-005-3951-0.

SWELLER, John. Cognitive Load Theory, Learning Difficulty, and Instructional Design. *Learning and Instruction* [online]. 1994, roč. 4, č. 4, s. 295–312 [cit. 1. 4. 2021]. Dostupné z: https://mrbartonmaths.com/resourcesnew/8.%20Research/Explicit%20Instruction/CLT,%20learning%20difficulty%20and%20instructional%20design.pdf.

KLÍČOVÁ SLOVA: teorie kognitivní zátěže, muzejní prezentace, výstava, expozice, muzejní výstavnictví, muzejně-výstavní didaktika, motivace, pozornost, muzejní psychologie

ZUSAMMENFASSUNG

Die Theorie der kognitiven Belastung im Kontext der musealen Ausstellungen und der musealen Ausstellungsdidaktik: eine theoretische Studie

Der Artikel widmet sich der Problematik der Theorie der kognitiven Belastung (cognitive load theory, CLT), fasst ihre grundlegenden Prinzipien und Wirkungsweisen zusammen und setzt sie in den Kontext einer möglichen Anwendung im musealen Ausstellungswesen und in der musealen Ausstellungsdidaktik. Der Text betrachtet die museale Ausstellung als einen Lernprozess, in welchem die Kommunikation mittels der Sprache der musealen Darstellung eine Schlüsselrolle einnimmt. In diesem Zusammenhang geht die Studie von Erkenntnissen aus, die durch die Anwendung der CLT-Therapie für die Zwecke von Pädagogik und Didaktik gewonnen wurden, und bietet typisierte Beispiele an, in welchen sich die Wirkungsweisen der CLT im musealen Umfeld äußern.

MATERIÁLY

PRAVĚKÉ, STŘEDOVĚKÉ A NOVOVĚKÉ OSÍDLENÍ NA KATASTRECH OBCÍ BLAŽOVICE, JIŘÍKOVICE, PONĚTOVICE A PRACE

David Hons

Předkládaný článek si klade za cíl souhrnně představit dosavadní poznatky o vývoji pravěkého a středověkého osídlení na katastrech obcí Blažovice, Jiříkovice, Ponětovice a Prace (okres Brno-venkov). Navazuje na obdobný článek zabývající se sousedními katastry obcí Bedřichovice a Šlapanice[1] a představuje další z dílčích výstupů systematického záměru studia především pravěkých a raně středověkých sídelních struktur v daném regionu. Do roku 2019 bylo zaznamenáno více než 80 jednotlivých lokalit z různých období. Cílem práce je mimo jiné zpřesnění lokalizace jednotlivých nalezišť, u řady starších nálezů si totiž nejsme zcela jistí, kde přesně se která lokalita nachází. Na základě těchto dat a zmapování dostatečně reprezentativního území bude možné podrobnější a přesnější studium sídelních strategií v jednotlivých historických etapách. Článek rovněž poskytuje podklad pro případné preventivní povrchové prospekce a v neposlední řadě přináší data pro prezentaci archeologických lokalit a jejich významu pro obyvatele jednotlivých obcí. Na základě výše zmíněného článku byly ve Šlapanicích s velmi příznivým ohlasem realizovány tzv. archeologické procházky představující právě tento aspekt prehistorie a historie širší veřejnosti a stejný záměr zůstává i v případě tohoto textu.

HISTORIE VÝZKUMU

Obce, které jsou předmětem našeho zájmu, leží v relativně malé vzdálenosti od Brna východním směrem. První archeologické památky pocházejí již z druhé poloviny 19. století. Obdobně jako v sousedních Šlapanicích byli i zde poměrně aktivní amatérští sběratelé, kteří přispěli k záchraně některých lokalit. Na prvním místě zde musíme jmenovat Josefa Stávka a Antonína Dvořáčka. V průběhu první poloviny 20. století tady řadu výzkumů realizovalo dnešní Moravské zemské muzeum a po druhé světové válce se přidal i současný Archeologický ústav AV ČR v Brně (dříve AÚ ČSAV v Brně).

1 HONS, David. Pravěké a středověké osídlení na katastrech obcí Šlapanice a Bedřichovice. In: *Sborník Muzea Brněnska 2020*. Brno: Muzeum Brněnska, 2020, s. 85–105.

Od začátku devadesátých let je zde pak z hlediska záchranných výzkumů jednoznačně nejaktivnější Ústav archeologické památkové péče Brno (ÚAPP Brno).

Dosud zřejmě nejucelenější prací věnující se osídlení předmětných katastrů je kniha Ludvíka Belcrediho a jeho spolupracovníků zaměřená na archeologické lokality z okresu Brno-venkov, která obsahuje i informace o lokalitách v Blažovicích, Jiříkovicích, Ponětovicích a Praci.[2] Publikace však nebyla detailně zaměřena na jednotlivé katastry obcí, navíc od roku 1989, kdy byla vydána, došlo k dalším objevům. Významný text věnující se germánskému sídlišti z Jiříkovic napsal Ivan Peškař, o laténském pohřebišti z Ponětovic psal Jiří Meduna a v jedné z nejnovějších publikací o tomto období Jana Čižmářová.[3] Starší únětické lokality se staly součástí souhrnné práce Karla Tihelky.[4]

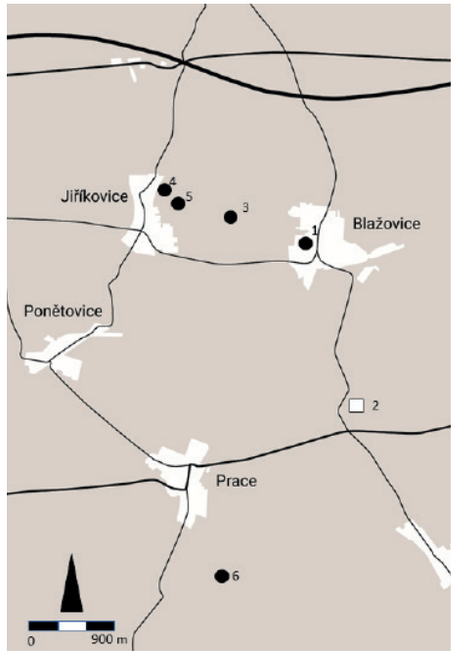
METODIKA A ZDROJE

Článek vznikl na základě podkladů shromážděných z dat z archivu AÚ AV ČR v Brně (nálezové zprávy a mapy k některým katastrům obcí s vyznačenými tratěmi a polohami),[5] z publikací a nálezových zpráv ÚAPP Brno a z dalších publikovaných článků. Do značné míry navazuje, ale i významně doplňuje a rozšiřuje informace shromážděné Ludvíkem Belcredim a jeho kolegy.[6] Pomocí výše uvedených zdrojů byly získány buď přesné koordináty jednotlivých lokalit (především z nálezových zpráv – ÚAPP Brno), nebo přibližné koordináty založené na pláncích v jednotlivých nálezových zprávách, publikacích či vycházející z pojmenování tratí. Lokality byly podle míry přesnosti polohy rozděleny do kategorií 1–4, kdy 1 = přesná poloha lokality, 2 = s přesností na několik desítek metrů, 3 = s přesností na střed trati (neboli schematického plánku), 4 = známe pouze katastr nálezu. V mapách jsou vyznačeny pouze lokality s mírou přesnosti 1–3. Poslední skupina s mírou přesnosti 4 je uvedena pouze jako samostatné nálezy pocházející z daného katastru a období. V první části článku jsou shrnuty všechny lokality ze sledovaných katastrů. V druhé části je pojednáno o prostorových souvislostech ve vybraných obdobích. Datace k jednotlivým periodám vychází z Archeobotanické databáze ČR, není-li uvedeno jinak.[7]

2 BELCREDI, Ludvík a kol. *Archeologické lokality a nálezy okresu Brno-venkov*. Brno: Okresní muzeum Brno-venkov, 1989.
3 PEŠKAŘ, Ivan. Hrnčířské pece z doby římské na Moravě – Töpferöfen aus der römischen Kaiserzeit in Mähren. *Památky archeologické*. Praha: Academia, 1988, roč. LXXIX, č. I, s. 106–169; MEDUNA, Jiří. Laténské žárové hroby na Moravě. *Památky archeologické*. Praha: Academia, 1962, roč. LIII, č. I., s. 87–134; ČIŽMÁŘOVÁ, Jana. *Keltská pohřebiště na Moravě: okresy Brno-město a Brno-venkov*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2011.
4 TIHELKA, Karel. Moravská únětická pohřebiště. *Památky archeologické*. Praha: Pražské tiskárny n. p., 1953, roč. XLIV, s. 229–328.
5 AÚ AV ČR Brno, NZ č. j. 1397/92; AÚ AV ČR Brno, NZ č. j. 2452/2010.
6 BELCREDI a kol., pozn. 2.
7 DRESLEROVÁ, Dagmar. *CZAD – Archeobotanical database of Czech Republic* [online]. [cit. 1. 5. 2021]. Dostupné z: https://web.arup.cas.cz/czad/dating.php?l=cz.

1. PALEOLIT (PRO MORAVU CCA 780 000 – 10 000 PŘ. N. L.)[8]

Mapa č. 1

Mapa č. 1 Osídlení v paleolitu. (D. Hons)
● – paleolit
□ – aurignacién

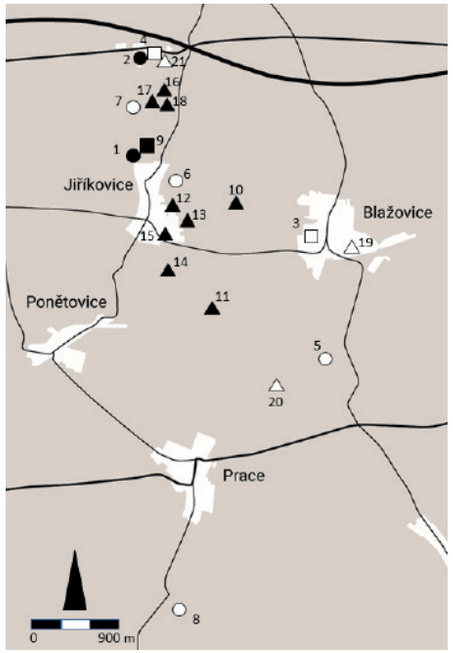
Sídliště:

- Pod Kostelem (lok. 1), paleolit, intruze v mladších objektech a povrchový sběr[9]
- Staré vinohrady (lok. 2), mladší aurignacien, stanice (?)[10]
- Svisla (lok. 3), mladý paleolit, povrchový sběr[11]
- Nad Obecní cihelnou (lok. 4), paleolit, jednotlivé artefakty, povrchový sběr[12]
- Na Újezdě za cihelnou (lok. 5), paleolit, jednotlivé artefakty (možná souvislost s lok. 4)[13]
- 400 m východně od Mohyly míru (lok. 6), paleolit, ojedinělý nález[14]

8 OLIVA, Martin. *Encyklopedie paleolitu a mezolitu českých zemí*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2016.
9 PŘICHYSTAL, Michal. Blažovice (okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů 51*. Brno: Archeologický ústav AV ČR Brno, 2010, s. 269.
10 OLIVA, Martin. Revize paleolitických lokalit z východního okolí Brna. *Přehled výzkumů 1984*. Brno: Archeologický ústav ČSAV Brno, 1987, s. 14.
11 Ibid., s. 14.
12 AÚ AV ČR Brno, NZ č. j. 2126/46.
13 OLIVA, pozn. 10, s. 15.
14 Ibid.

2. NEOLIT A ENEOLIT (5600 – 2300/2200 PŘ. N. L.)

Mapa č. 2

Mapa č. 2 Osídlení v neolitu a eneolitu. (D. Hons)
● – *kultura s lineární keramikou*
□ – *kultura s moravskou malovanou keramikou*
○ – *eneolit obecně*
■ – *jordanovská kultura*
▲ – *kultura se šňůrovou keramikou*
△ – *kultura zvoncovitých pohárů*

2. 1. KULTURA S LINEÁRNÍ KERAMIKOU

Sídliště:

- Na Dílech/Díly (lok. 1) několik jam s lineární keramikou, které zkoumal J. Poulík.[15]
- Rohlenka (lok. 2), sídlištní jáma[16]
- Z katastru obce Jiříkovice pochází broušená sekera (bez lokalizace).[17]

2. 2. KULTURA S MORAVSKOU MALOVANOU KERAMIKOU

Sídliště:

- Pod Kostelem (lok. 3), intruze v laténském objektu[18]
- Díly (lok. 4), čtyři rozptýlené sídlištní objekty[19]

15 ČSAV AÚ Brno, NZ č. j. 2779/46.
16 ÚAPP Brno, NZ č. j. 1826/2017.
17 ČSAV AÚ Brno, NZ č. j. 689/47.
18 PŘICHYSTAL, pozn. 9, s. 305.
19 ÚAPP Brno, NZ č. j. 1826/2017.

2. 3. ENEOLIT

Sídliště/depot/ojedinělý nález:

- Staré vinohrady (lok. 5), sekeromlat, dvě sekerky a štípaná industrie[20]
- Újezd (lok. 6), broušená sekerka[21]
- Díly (lok. 7), střep – starý eneolit, michelsberská kultura (?)[22]
- Pratecký kopec (lok. 8), depot měděných sekerek, postupně rozorávaný[23]

2. 4. JORDANOVSKÁ KULTURA

Sídliště:

- Na Dílech/Díly (lok. 9), objekt s materiálem jordanovské kultury[24]

2. 5. KULTURA SE ŠŇŮROVOU KERAMIKOU

Pohřebiště/ojedinělý nález:

- Svisla (lok. 10), hrob s třemi jedinci[25]
- Klíny (lok. 11), žárový hrob[26]
- Půllány I (lok. 12), kostrový hrob, z téže trati sekerka a sekeromlat[27]
- Půllány II (lok. 13), ojedinělý nález sekeromlatu[28]
- Pole při panském lánu (lok. 14), dva hroby[29]
- Zahrada pana Liškutína (lok. 15), hrob s keramickými nádobami[30]
- Díly I (lok. 16), tři hroby, z toho jen ve dvou byly kosterní pozůstatky.[31]
- Díly II (lok. 17), dva zřejmě dětské hroby[32]
- Díly III (lok. 18), kostrový hrob (pravděpodobně souvisí s lokalitou 16 a 17)[33]

2. 6. KULTURA ZVONCOVITÝCH POHÁRŮ

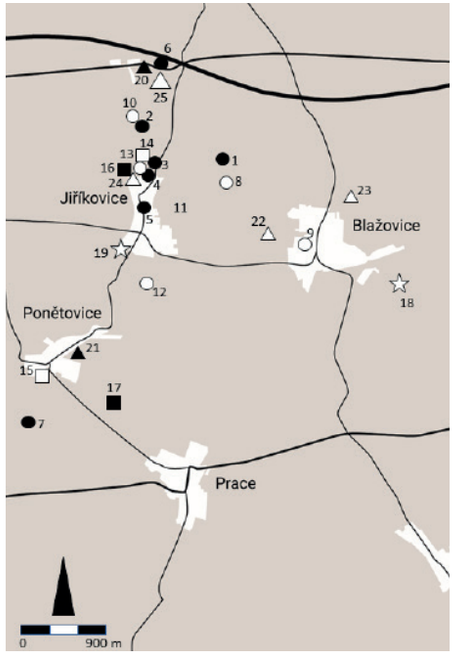
- Cihelna J. Waltra (lok. 19), několik desítek hrobů[34]
- Nad Skálou (lok. 20), ojedinělý nález zvoncovitého poháru[35]
- Díly (lok. 21), hrob[36]

20 ČSAV AÚ Brno, NZ č. j. 40/57.
21 Ibid., NZ č. j. 2894/59.
22 AÚ AV ČR Brno, NZ č. j. 1624/99.
23 BELCREDI a kol., pozn. 2, s. 73.
24 ČSAV AÚ Brno, NZ č. j. 1170/47.
25 BELCREDI a kol., pozn. 2, s. 66.
26 ČSAV AÚ Brno, NZ č. j. 2485/46.
27 Ibid.
28 Ibid., NZ č. j. 2613/46.
29 Ibid., NZ č. j. 2015/58.
30 BELCREDI a kol., pozn. 2, s. 68.
31 ÚAPP Brno, NZ č. j. 95/20.
32 Ibid., NZ č. j. 451/20.
33 Ibid., NZ č. j. 98/20.
34 ČSAV AÚ Brno, NZ č. j. 766/50.
35 Ibid., NZ č. j. 858/50.
36 ÚAPP Brno, NZ č. j. 1826/2017.

NELOKALIZOVANÉ NÁLEZY (NEOLIT/ENEOLIT):
Z katastru obce Blažovice pocházejí ojedinělé nálezy bez přesné lokalizace: několik desítek seker a sekeromlatů, nástroje štípané industrie a hrot šípu,[37] desítky kamenných sekeromlatů a štípané industrie,[38] ojedinělý nález džbánu[39] a dno poháru a sekeromlat[40]. Z katastru obce Jiříkovice pochází solitérní kamenná sekerka.[41]

3. DOBA BRONZOVÁ (2100/2000 – 800 PŘ. N. L.)

Mapa č. 3

Mapa č. 3 Osídlení v době bronzové. (D. Hons)
● – únětická kultura – pohřebiště
○ – únětická kultura – sídliště/depoty
■ – středodunajská mohylová kultura – pohřebiště
□ – středodunajská mohylová kultura – sídliště
▲ – velatická kultura – pohřebiště
△ – velatická kultura – sídliště
☆ – kultura středodunajských popelnicových polí

3. 1. STARŠÍ DOBA BRONZOVÁ

3. 1. 1. ÚNĚTICKÁ KULTURA (2100/2000 – 1700 PŘ. N. L.)

Pohřebiště:
- Díly I (lok. 1), nejméně jeden hrob únětické kultury[42]
- Díly II (lok. 2), údajně A. Dvořáčkem prozkoumané pohřebiště časně únětické kultury, 12 hrobů[43]
- Díly (za severním okrajem Jiříkovic; lok. 3), pohřebiště únětické kultury[44]
- Pole správce Dvořáčka/Díly (lok. 4), pohřebiště únětické kultury (možná souvislost s lok. 3)[45]
- Dům A. Buchty p. č. 148 (lok. 5), kostrový hrob (pravděpodobně datovaný do období únětické kultury)[46]
- Pod Santonem (lok. 6) byly objeveny tři kostrové hroby, pravděpodobně náleží únětické kultuře.[47]
- Cihelna jihovýchodně od Ponětovic (lok. 7), několik hrobů únětické kultury, ze kterých se nepovedlo zachránit téměř žádný materiál.[48]

Sídliště:
- Svisla (lok. 8), ve třicátých letech 20. století byly prozkoumány dvě sídlištní jámy.[49]
- Pod Kostelem (lok. 9) v jednom z laténských hliníků byla nalezena intruze keramiky únětické kultury.[50]
- Na Dílech (lok. 10), údajně jáma protoúnětické / časné únětické kultury[51]
- Na Újezdě (lok. 11), sídlištní jáma únětické kultury[52]
- Parvíz (lok. 12), sídlištní jáma a depot čtyř bronzových předmětů[53]
- Díly (lok. 13), J. Poulík rozkopal sídlištní jámy s materiálem únětické kultury.[54]

Nelokalizované nálezy:
- Z katastru Blažovic pochází kostěný předmět, hrot a přeslen.[55] V Mazálkově zahradě byla nalezena keramická miska.[56]
- Z katastru obce Jiříkovice pochází několik solitérních předmětů.[57]
- Z katastru obce Prace pochází údajně několik solitérních nálezů.[58]

37 ČSAV AÚ Brno, NZ č. j. 3016/46.
38 Ibid., NZ č. j. 40/57.
39 BELCREDI a kol., pozn. 2, s. 66.
40 Ibid.
41 ČSAV AÚ Brno, NZ č. j. 2689/46.
42 BELCREDI a kol., pozn. 2, s. 95.
43 TIHELKA, pozn. 4, s. 293.
44 ČSAV AÚ Brno, NZ č. j. 396/48.
45 TIHELKA, pozn. 4, s. 293.
46 BELCREDI a kol., pozn. 2, s. 98.
47 ČSAV AÚ Brno, NZ č. j. 2013/58.
48 TIHELKA, pozn. 4, s. 303.
49 BELCREDI a kol., pozn. 2, s. 95.
50 PŘICHYSTAL, pozn. 9, s. 341.
51 ČSAV AÚ Brno, NZ č. j. 769/51.
52 BELCREDI a kol., pozn. 2, s. 98.
53 Ibid.
54 ČSAV AÚ Brno, NZ č. j. 396/48.
55 AÚ AV ČR Brno, NZ č. j. 2354/2017.
56 Ibid.
57 ČSAV AÚ Brno, NZ č. j. 769/51.
58 Ibid., NZ č. j. 1103/51.

3. 2. STŘEDNÍ DOBA BRONZOVÁ (1550 – 1300 PŘ. N. L.)

3. 2. 1. STŘEDODUNAJSKÁ MOHYLOVÁ KULTURA

Pohřebiště:

- Na Dílech/Díly (lok. 14), jeden kostrový hrob obložený kameny[59]
- V Úhlu při pratecké dráze (lok. 15), rozorané dva hroby mohylové kultury[60]

Sídliště:

- Na Dílech/Díly (lok. 16), sedm sídlištních jam[61]
- Pracka – jihovýchodní část katastru (lok. 17), střepový materiál ze sídliště[62]

3. 3. MLADŠÍ DOBA BRONZOVÁ (1300/1250–1000 PŘ. N. L.)

3. 3. 1. KULTURA STŘEDODUNAJSKÝCH POPELNICOVÝCH POLÍ

Sídliště/ojedinělý nález:

- Na Štrelasu (lok. 18), solitérní nález bronzové jehlice[63]
- Intravilán obce (lok. 19), sídliště[64]

3. 3. 2. VELATICKÁ KULTURA

Pohřebiště:

- Díly (lok. 20), pohřebiště[65]
- U Strážního domku (lok. 21), několik žárových hrobů[66]

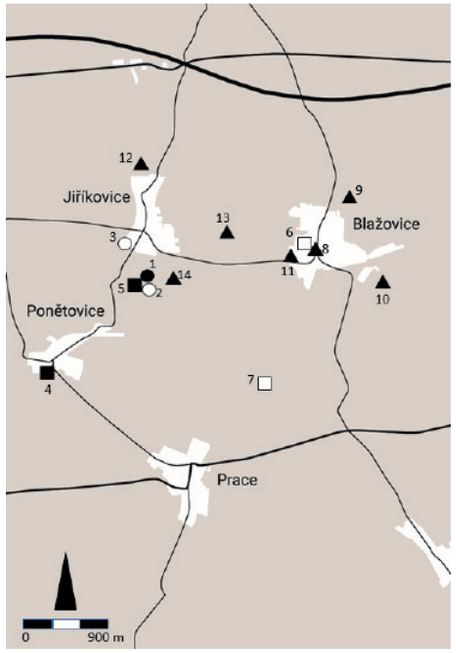
Sídliště/ojedinělé nálezy:

- Svisla (lok. 22), dvě sídlištní jámy zkoumané ve třicátých letech 20. století[67]
- Na dílech/Díly (lok. 23), střepy z povrchového sběru a solitérní bronzová jehlice[68]
- Díly (lok. 24), sídlištní jáma[69]
- Díly (u Rohlenky; lok. 25), postupně odkrývané rozsáhlé sídliště v okolí nákupního centra Rohlenka se zachyceným příkopem, který mohl sídliště ohrazovat.[70]
- Z katastru obce Jiříkovice pochází bronzová jehlice z mladší doby bronzové.[71]

59 BELCREDI a kol., pozn. 2, s. 98.
60 Ibid., s. 105.
61 Ibid., s. 98.
62 Ibid., s. 105.
63 ČSAV AÚ Brno, NZ č. j. 1541/69.
64 ÚAPP Brno, NZ č. j. 57/07.
65 Ibid., NZ č. j. 1826/2017.
66 BELCREDI a kol., pozn. 2, s. 105.
67 Ibid., s. 95.
68 Ibid.
69 ČSAV AÚ Brno, NZ č. j. 1871/88.
70 KOS, Petr. Jiříkovice (okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů 58-1*. Brno: Archeologický ústav AV ČR Brno, 2017, s. 208; ÚAPP Brno, NZ č. j. 1826/2017; BELCREDI a kol., pozn. 2, s. 98.
71 BELCREDI a kol., pozn. 2, s. 98.

4. DOBA HALŠTATSKÁ (800 – 450 PŘ. N. L.)

Mapa č. 4

Mapa č. 4
Osídlení v době halštatské, laténské a římské. (D. Hons)
● – *halštatská pohřebiště*
○ – *halštatská sídliště*
■ – *laténská pohřebiště*
□ – *laténská sídliště*
▲ – *germánská sídliště/jednotlivé nálezy*

4. 1. HORÁKOVSKÁ SKUPINA

(Všechny archeologické nálezy zařazené do doby halštatské považuje autor za příslušející k horákovské skupině, která zde tvořila v daném období dominantní kulturu.)

Pohřebiště:

- Na Parvízu (lok. 1) byly objeveny čtyři hroby, z toho jeden kostrový, jeden birituální.[72]

Sídliště:

- Intravilán obce Jiříkovice (lok. 2), pozdně halštatský nebo časně laténský sídlištní objekt[73]
- Na Parvízu (lok. 3) A. Dvořáček prozkoumal několik sídlištních jam.[74]

72 Ibid., s. 133.
73 ÚAPP Brno, NZ č. j. 57/07.
74 BELCREDI a kol., pozn. 2, s. 133.

5. DOBA LATÉNSKÁ (450 – 9/6 PŘ. N. L.)

Mapa č. 4

Pohřebiště:

- U Dráhy (lok. 4) bylo v několika etapách prozkoumáno jedno z největších pohřebišť doby laténské na Moravě. Celkem odkryto 35 žárových a čtyři kostrové hroby.[75] Parvízy (lok. 5), v letech 1955–1956 byly zjištěny dva hroby.[76]

Sídliště:

- Pod kostelem (lok. 6) ÚAPP Brno postupně odkrývá rozsáhlé laténské sídliště, kde jsou zřejmě zastoupeny všechny fáze doby laténské (LT A–D), lokalita sahá zřejmě až k ulici Luční.[77]
- Ve Hlavách (lok. 7), keramický materiál z povrchového sběru[78]

6. DOBA ŘÍMSKÁ (9/6 PŘ. N. L. – 380 N. L.)

Mapa č. 4

Sídliště a ojedinělé nálezy:

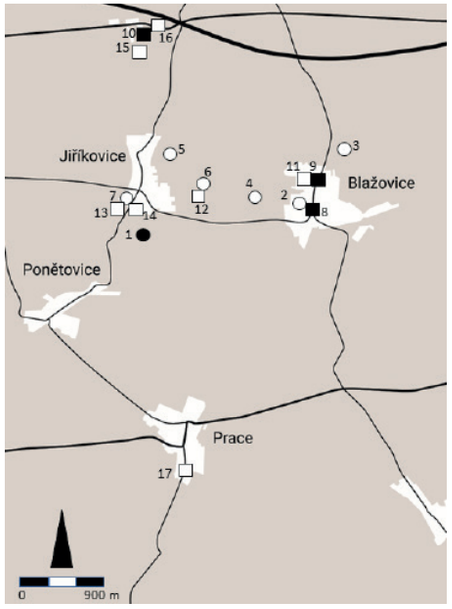
- Pod Kostelem (lok. 8) bylo postupně zachyceno několik objektů datovaných do doby římské.[79]
- Na Dílech (lok. 9), několik ojedinělých předmětů a mincí z doby římské[80]
- Hrubé dvoje (lok. 10), nález bronzové spony[81]
- Jiříkovická ul. (lok. 11), ojedinělý nález mince[82]
- Na Dílech (lok. 12), relativně rozsáhlé sídliště a několik pecí na výrobu keramiky z mladší doby římské[83]
- Hranice katastru Jiříkovic a Blažovic (lok. 13), ojedinělý nález mince císaře Hadriana[84]
- Jižně od obce Jiříkovice (lok. 14), povrchové sběry keramiky[85]

Jako protohistorické jsou zařazeny některé objekty nacházené postupně na poloze v Blažovicích Pod Kostelem. Pravděpodobně souvisí buď s laténským nebo germánským osídlením (viz výše lok. 6 a 8).

75 MEDUNA, pozn. 3, s. 129–133; ČIŽMÁŘOVÁ, pozn. 3, s. 124–147.
76 BELCREDI a kol., pozn. 2, s. 150.
77 PŘICHYSTAL, Michal. Blažovice (okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů 52-1*. Brno: Archeologický ústav AV ČR Brno, 2011, s. 207; ÚAPP Brno, NZ č. j. 456/20.
78 BELCREDI a kol., pozn. 2, s. 150.
79 ÚAPP Brno, NZ č. j. 175/19.
80 BELCREDI a kol., pozn. 2, s. 159.
81 ČSAV AÚ Brno, NZ č. j. 40/57.
82 BELCREDI a kol., pozn. 2, s. 159.
83 PEŠKAŘ, pozn. 3, s. 113–130.
84 ČSAV AÚ Brno, NZ č. j. 861/46.
85 Ibid., NZ č. j. 2017/58.

7. RANÝ STŘEDOVĚK (568 – 1250 N. L.)

Mapa č. 5

Mapa č. 5
Osídlení v raném a vrcholném středověku a novověku. (D. Hons)
● – raný středověk pohřebiště
○ – raný středověk sídliště
■ – středověk/novověk pohřebiště
□ – středověk/novověk sídliště/ojedinělý nález

Pohřebiště:

- Na Parvízu (lok. 1), středohradištní a především mladohradištní pohřebiště s více jak stovkou nalezených hrobů[86]

Sídliště a ojedinělé nálezy:

- Pod Kostelem (lok. 2), několik sídlištních objektů řazených do střední doby hradištní[87]
- Na Dílech (lok. 3), ojedinělá mladohradištní záušnice[88]
- Na Starých Blažovicích (lok. 4), údajně pozůstatky mladohradištního opevnění[89]
- Obecní hliník (lok. 5), sídlištní jáma[90]
- Dvoje (lok. 6), několik sídlištních jam[91]
- Intravilán obce Jiříkovice (lok. 7), jeden mladohradištní objekt[92]

86 BELCREDI a kol., pozn. 2, s. 174.
87 LEČBYCH, Marek. Blažovice (okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů 52-2*. Brno: Archeologický ústav AV ČR Brno, 2011, s. 100; PŘICHYSTAL, pozn. 9, s. 393.
88 ČSAV AÚ Brno, NZ č. j. 772/45.
89 Ibid., NZ č. j. 907/46.
90 BELCREDI a kol., pozn. 2, s. 174.
91 Ibid.
92 ÚAPP Brno, NZ č. j. 57/07.

8. VRCHOLNÝ STŘEDOVĚK A NOVOVĚK (OD ROKU 1200)

Mapa č. 5

Pohřebiště:

- Pod Kostelem (lok. 8), hrob středověkého až novověkého stáří[93]
- Náves (lok. 9), dva novověké pohřby, snad související s bitvou u Slavkova roku 1805(?)[94]
- Rohlenka (lok. 10), hromadný hrob vojáků z bitvy u Slavkova roku 1805[95]

Sídliště a ojedinělé nálezy:

- Náves (lok. 11), několik sídlištních objektů – hliníků(?), pravděpodobně novověkého stáří[96]
- Ve Dvojích (lok. 12), několik střepů snad středověkého (raně středověkého?) stáří[97]
- Intravilán obce Jiříkovice (lok. 13), vrcholně středověký objekt[98]
- Intravilán obce Jiříkovice (lok. 14), pozůstatky středověké haťové cesty (?)[99]
- Díly (lok. 15), žlabový objekt, možná související s bitvou u Slavkova roku 1805[100]
- Rohlenka (lok. 16), žlabový objekt zřejmě novověkého stáří[101]
- Ul. Ponětovská (lok. 17), snad novověká povidlářská pec[102]

Nelokalizovaná je tvrz z katastru Ponětovic, známá z písemných pramenů.[103]

VÝVOJ STRUKTURY OSÍDLENÍ

Na sledovaném území zaznamenáváme aktivitu lidí již v paleolitu. Celkově evidujeme nálezy na šesti lokacích, pouze v případě Starých vinohradů však můžeme datovat artefakty do mladého aurignacienu. Zmíněná lokalita a východní část prateckého návrší tvoří významné výše položené body v krajině. Zbylé paleolitické artefakty pocházejí z prostoru mezi Jiříkovicemi a Blažovicemi a lemují současný vodní tok Romza. Doklady sídelních aktivit nejstarších zemědělců (kultura s lineární keramikou) jsou reprezentovány jen dvěma polohami z katastru obce Jiříkovice. O něco četnější jsou doklady přítomnosti lengyelské kultury, ani zde však nemůžeme hovořit o příliš intenzivním osídlení. Několik solitérních nálezů

93 LEČBYCH, pozn. 87, s. 100.
94 ÚAPP Brno, NZ č. j. 243/20.
95 Ibid., NZ č. j. 983/2017.
96 Ibid., NZ č. j. 243/20.
97 Ibid., NZ č. j. 36/13.
98 Ibid., NZ č. j. 57/07.
99 Ibid.
100 Ibid., NZ č. j. 95/20.
101 VITULA, Petr. Jiříkovice (okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů 39 (1995–1996)*. Brno: Archeologický ústav AV ČR Brno, 1999, s. 422–423.
102 ÚAPP Brno, NZ č. j. 56/07.
103 BELCREDI a kol., pozn. 2, s. 192.

sekeromlatů, popřípadě štípané industrie dokresluje neolitické osídlení. Z počátku eneolitu, potažmo jeho starší fáze, pochází jeden jordanovský sídlištní objekt a snad jeden pohárek z období kultury nálevkovitých pohárů. Doklady osídlení z tohoto období jsou nicméně nečetné. Obdobně jako na sousedním katastru Šlapanic a Bedřichovic[104] patří nejintenzivnější eneolitické osídlení až samotnému závěru této epochy. Je reprezentováno pohřebišti kultury se šňůrovou keramikou, přičemž z tohoto období máme zachyceno na poměrně rozsáhlém území nejméně šest lokalit, za předpokladu, že lokality č. 16–18 na mapě č. 2 tvoří pravděpodobně jednu nekropoli. Kultuře se zvoncovitými poháry můžeme přisoudit tři pohřebiště. Nejintenzivnější osídlení (alespoň podle počtu jednotlivých lokalit) sledujeme v době bronzové. Nejpočetněji je zastoupena starší doba bronzová, kdy zaznamenáváme velké množství sídlišť i pohřebišť únětické kultury (bohužel často se jedná o staré výzkumy s minimem informací). Toto zjištění opět koresponduje se situací ze Šlapanic i Bedřichovic.[105] Poměrně jasně je zachycena i přítomnost středodunajské mohylové kultury ze střední doby bronzové, a to dvěma pohřebišti a dvěma sídlišti (jedno známé z povrchového sběru). Na sídlišti Na Dílech u Jiříkovic (lok. 16, mapa. č. 3) se podařilo v sídlištních jámách objevit i mazanice se zachovanou malbou.[106] Největší zachycené sídliště co do počtu objektů klademe do velatické fáze kultury středodunajských popelnicových polí z polohy Díly (lok. 25, mapa č. 3), kde je zachycen i příkop, který pravděpodobně s tímto sídlištěm souvisí. Spolu s dalšími pohřebišti, sídlišti i ojedinělými nálezy z období velatické fáze tvoří významnou komponentu zdejšího pravěkého osídlení. Z následné starší doby železné tzv. horákovské skupiny se dosud podařilo zachytit jediné pohřebiště a jedno sídliště. Další lokalita pak náleží buď pozdnímu halštatskému nebo časně laténskému osídlení. Vlastní laténské osídlení není příliš početné, ale ponětovické pohřebiště s 35 hroby patří k největším moravským nekropolím. V posledních letech objevené laténské sídliště z intravilánu obce Blažovice (lok. 6, mapa č. 4) dokazuje poměrně intenzivní přítomnost populace po většinu mladší doby železné. Na téže lokalitě pokračuje i germánské osídlení a ze sledovaného území pochází řada jednotlivých nálezů mincí i menších depotů. Z mladší doby římské je známé sídliště s řadou dochovaných keramických pecí z polohy Díly u Jiříkovic (lok. 12, mapa č. 4). Další jasné doklady osídlení pocházejí až ze středohradištního období raného středověku, dále funerální i sídlištní mladohradištní nálezy. Středověké a novověké struktury už více či méně souvisí se současnou zástavbou jednotlivých obcí. S bitvou u Slavkova z roku 1805 pak zřejmě souvisí hrob z intravilánu Blažovic a hromadný hrob nalezený u Rohlenky (lok. 9 a 10, mapa č. 5).

104 Srov. HONS, pozn. 1.
105 Ibid.
106 PIFFL, Alfréd. Barevné omítky z Jiříkovic u Brna. *Archeologické rozhledy*. Praha: Státní archeologický ústav, 1949, s. 161–163.

Pokud se zaměříme na sídelní strukturu během prakticky všech etap od počátku zemědělského pravěku, vidíme, že lidé si vybírali k osídlení polohy v blízkosti drobných vodních toků. Tento jev se zdá být pro pravěk obecný a nevymyká se zvyklostem známým ze sousedních katastrů Bedřichovic a Šlapanic[107] ani jiným případovým studiím z období pravěku.[108] Naše poznatky jsou samozřejmě ovlivněny i faktem, že nejlépe poznané jsou zpravidla polohy, kde došlo ke stavební činnosti, tudíž máme dobrou představu o zastavěných územích, další nálezy například z polních ploch nám však mohou unikat. Určitou představu o intenzitě osídlení krajiny jsme i přesto schopni získat.

Jak již bylo výše nastíněno, osídlení čtyř sledovaných katastrů do značné míry odpovídá zjištěním ze sousedních Bedřichovic a Šlapanic. Nejprve se blíže zaměříme na období mladší doby bronzové, ze které pochází již zmiňované největší sídliště z dané oblasti. Množství zkoumaných objektů i zjištěná přítomnost příkopu, který pravděpodobně vymezoval sídliště, ukazují na poměrně intenzivní osídlení v tomto úseku v době bronzové. Sídliště se nachází v bezprostřední blízkosti kopce Santon, který sám o sobě poskytuje vynikající přehled o okolní krajině. Lze předpokládat, že za významný bod byl považován i v minulosti.[109] Dává možnost kontrolovat rozsáhlou oblast v okolí a mohl tvořit i pomyslný kontrolní bod. Stejně jako v případě Šlapanic, kde byla nalezena mohutná (až 2m silná) kulturní vrstva v prostoru dnešního Masarykova náměstí,[110] tedy můžeme uvažovat o velmi intenzivním osídlení spadajícím do mladší doby bronzové.

Druhé krátké zamyšlení je věnováno laténskému osídlení. Ačkoliv není kvantitativně zastoupeno velkým množstvím lokalit, jako tomu bylo v případě bedřichovického a šlapanického katastru, kde jsme mohli sledovat i jistou sídelní síť založenou na existenci současných sídlišť a pohřebišť,[111] máme i zde archeologické lokality, které pomáhají poznat sídelní strukturu. Jde o pohřebiště z katastru Ponětovic (lok. 4, mapa č. 4), které bylo s největší pravděpodobností soudobé jak s osídlením ze sousedních katastrů, tak s rozsáhlým sídlištěm prokázaným v intravilánu obce Blažovice (lok. 6, mapa č. 4). Jelikož sídliště z Blažovic (přinejmenším jeho část) je datováno obdobně jako lokalita Široká pole I,[112] můžeme opět uvažovat o jejich pravděpodobně paralelní existenci. Jejich vzájemná vzdálenost činí cca 2,5 km a ponětovická nekropole je od obou v podobné vzdálenosti. K nekropoli však zatím postrádáme sídliště. Sporadické stopy laténského osídlení jsou známy i od západních svahů Starých vinohrad z poloh Ve Hlavách (lok. 7, mapa č. 4), avšak jedná se pouze o povrchové sběry. Sledovat dynamiku a sídelní strukturu v době laténské i nadále na dalších sousedních katastrech může být potenciálně zajímavé, jelikož díky solidní pramenné bázi jsme schopni situace i poměrně dobře datovat.

Poslední zamyšlení je věnováno ranému středověku a především jeho mladohradištnímu období. Nejvýznamnější památkou je rozsáhlé pohřebiště z polohy Parvízy jižně od Jiříkovic (lok. 1, mapa č. 1), kde bylo zdokumentováno více než 100 hrobů, z nichž malá část spadá do středohradištního období, naprostou většinu však klademe do mladohradištního období. Lokalita nemusí představovat jediné takto rozsáhlé pohřebiště ze sledované oblasti. Na jaře roku 2021 si archeolog Filip Ševčík povšiml na leteckém snímku několika desítek možná až stovky objektů, které se nacházejí v relativně malé vzdálenosti od známého pohřebiště. Z důvodu osetí zmíněné polní trati nebylo zatím možné prověřit tuto lokalitu v terénu, orientace a rozestupy nalezených porostových příznaků však jistou indicii o možné dataci objektů poskytují. V souvislosti s relativně rozsáhlým (známým) pohřebištěm bychom mohli uvažovat i o sídlišti, které prozatím chybí. Dosud odkryté situace neukazují na příliš husté osídlení v mladohradištním období (může však jít o stav výzkumu, nebo byly tyto doklady zničeny mladšími aktivitami). Jedno z možných sídlišť, které by mohlo souviset s pohřebištěm na Parvízach, zmiňují staré nálezové zprávy hovořící o zbytcích snad mladohradištního opevnění „na Starých Blažovicích“.[113] Tato poloha by se měla nacházet s největší pravděpodobností v prostoru západního extravilánu katastru obce Blažovice. Otázky mladohradištního osídlení této oblasti budou předmětem dalšího terénního průzkumu.

107 HONS, pozn. 1, s. 97.
108 TÓTH, Peter, ORAVKINOVÁ, Dominika a POKUTTA, Dalia. Settlement Organisation of the Otomani-Füzesabony Cultural Complex in Slovakia. A Spatio-temporal Modelling Study. In: FISCHL, Klára P. a KIENLIN, Tobias, L. *Beyond Divides The Otomani Füzesabony Phenomen*. Bonn, 2019, s. 58.
109 Santon leží na katastru obce Tvarožná a bude předmětem detailnější studie.
110 ÚAPP Brno, NZ č. j. 109/05.
111 HONS, pozn. 1, s. 98–99.
112 Ibid, s. 99.
113 ČSAV AÚ Brno, NZ č. j. 907/46.

ZÁVĚR

Katastry obcí Blažovice, Jiříkovice, Ponětovice a Prace byly v minulosti relativně stabilně osídleny. Nejstarší datované doklady pocházejí z období před asi 40 000 lety, z mladého paleolitu. Slabě jsou zastoupeny i první zemědělské kultury z neolitu, sporadicky evidujeme časně eneolitické osídlení. Kontinuální osídlení můžeme sledovat zhruba od roku 2800 př. n. l., kdy se zde setkáváme s intenzivními pohřebními a nepřímo i sídelními aktivitami příslušníků kultury se šňůrovou keramikou. Vrcholu osídlení doby bronzové dosahuje velatické sídliště v poloze Díly u Rohlenky, následná starší doba železná je dosud na doklady lidských aktivit relativně chudá. V době laténské můžeme sledovat poměrně intenzivní sídelní i pohřební aktivity. Osídlení v době římské je, zdá se, nejintenzivnější v mladší době římské, z doby stěhování národů nám zatím doklady osídlení chybí. Z raného středověku jsou zastoupeny především mladohradištní situace, středověké a novověké osídlení již zřejmě z podstatné části souvisí se současným osídlením. Samostatnou kapitolu představují doklady bitvy u Slavkova v podobě okopů snad využitých při samotné bitvě a především pro následné nakládání s padlými vojáky.

TABULKA SE SOUŘADNICEMI LOKALIT VE FORMÁTU S-JTSK

Číslo mapy/ období	Číslo a název lokality	Přesnost lokalizace (1, 2, 3, 4)	Souřadnice X	Souřadnice Y
1. Paleolit	1 – Pod Kostelem	1	-585810,6808	-1165445,086
	2 – Staré vinohrady	2	-585450,7212	-1167422,799
	3 – Svisla	2	-586979,4523	-1164870,421
	4 – Nad Obecní cihelnou	2	-587405,8665	-1164600,417
	5 – Na Újezdě za cihelnou	2	-587258,6536	-1164701,853
	6 – 400 m východně od Mohyly míru	2	-587307,5353	-1169395,159
2. Neolit a eneolit	1 – Na Dílech/Díly	2	-587664,0385	-1164421,005
	2 – Rohlenka	1	-587285,6203	-1163168,405
	3 – Pod Kostelem	1	-585810,6808	-1165445,086
	4 – Díly	1	-587478,7552	-1163194,943
	5 – Staré vinohrady	3	-585681,512	-1166935,631
	6 – Újezd	3	-587281,3482	-1164702,276
	7 – Díly	3	-587469,6288	-1163866,559
	8 – Pratecký kopec	3	-587794,6056	-1169750,204
	9 – Na Dílech/Díly	3	-587664,0385	-1164421,005
	10 – Svisla	2	-586724,6364	-1164853,211
	11 – Klíny	2	-586773,1704	-1166232,582
	12 – Půllány I	1	-587468,7527	-1165816,78
	13 – Půllány II	2	-587366,2299	-1165146,697
	14 – Pole při panském lánu	3	-587441,7877	-1165028,224
	15 – Zahrada pana Liškutína	2	-587457,7189	-1165320,85
	16 – Díly I	1	-587233,7536	-1163806,775
	17 – Díly II	1	-587313,7141	-1163878,32
	18 – Díly III	1	-587289,8116	-1163890,259
	19 – Cihelna J. Waltra	2	-585336,3247	-1165673,733
	20 – Nad skálou	3	-586335,9242	-1167425,143
	21 – Díly	1	-587478,7552	-1163194,943
3. Doba bronzová	1 – Díly I	2	-587461,4665	-1163718,416
	2 – Díly II	2	-587606,8051	-1164418,321
	3 – Díly III	3	-587473,2819	-1164438,109

	4 – Pole správce Dvořáčka/ Díly III	3	-587473,2819	-1164438,109
	5 – dům A. Buchty p. č. 148	3	-587598,2228	-1164856,597
	6 – Pod Santonem	2	-587069,9329	-1163182,731
	7 – Cihelna jihovýchodně od Ponětovic	2	-589234,009	-1167250,882
	8 – Svisla	2	-586481,3381	-1164368,15
	9 – Pod Kostelem	1	-585810,6808	-1165445,086
	10 – Na Dílech	2	-587461,4665	-1163718,416
	11 – Na Újezdě	2	-587251,7991	-1164732,09
	12 – Parvíz	2	-587812,4444	-1165674,248
	13 – Díly	3	-587501,574	-1164227,111
	14 – Na Dílech/Díly	3	-587581,707	-1164448,594
	15 – V Úhlu při pratecké dráze	2	-588969,5994	-1166706,392
	16 – Na Dílech/Díly	2	-587581,707	-1164448,594
	17 – Pracka	3	-588231,8593	-1167111,233
	18 – Na Štrelasu	3	-584571,6346	-1166010,879
	19 – Intravilán obce	1	-587877,4298	-1165291,648
	20 – Díly	1	-587478,7552	-1163194,943
	21 – U Strážního domku	3	-588587,6597	-1166428,387
	22 – Svisla	3	-586103,8937	-1165288,531
	23 – Na Dílech/Díly	2	-587664,0385	-1164421,005
	24 – Díly	2	-587664,0385	-1164421,005
	25 – Díly (u Rohlenky)	1	-587075,0084	-1163201,013
4. Doba halštatská, doba laténská, doba římská	1 – Na Parvízu	2	-587812,4444	-1165674,248
	2 – Intravilán obce	1	-587877,4298	-1165291,648
	3 – Na Parvízu	2	-587773,0908	-1165745,586
	4 – U Dráhy	2	-589108,5635	-1166734,339
	5 – Parvízy	2	-587801,8367	-1165692,953
	6 – Pod Kostelem	1	-585739,861	-1165448,223
	7 – Ve Hlavách	2	-586279,6641	-1167559,791
	8 – Pod Kostelem	1	-585703,946	-1165473,211
	9 – Na Dílech	3	-585084,9735	-1164764,305
	10 – Hrubé dvoje	3	-584474,8702	-1165757,472
	11 – Jiříkovická ul.	3	-585912,2869	-1165660,883
	12 – Na Dílech	2	-587664,0385	-1164421,005

	13 – Hranice katastru Blažovic a Jiříkovic	3	-586738,3024	-1165450,149
	14 – jižně od obce Jiříkovice	3	-587513,1404	-1165790,111
5. Raný středověk, vrcholný středověk, novověk	1 – Na Parvízu	2	-587797,1935	-1165699,719
	2 – Pod Kostelem	1	585703,946	-1165473,211
	3 – Na Dílech	3	-585085,2476	-1165005,229
	4 – Na Starých Blažovicích	3	-586363,4997	-1165337,033
	5 – Obecní hliník	2	-587418,0054	-1164735,771
	6 – Dvoje	2	-586908,8645	-1165181,349
	7 – Intravilán obce	1	-587731,4321	-1165220,809
	8 – Pod Kostelem	1	-585703,946	-1165473,211
	9 – Náves	1	-585477,0169	-1165194,371
	10 – Rohlenka	1	-587285,6203	-1163168,405
	11 – Náves	1	-585477,0169	-1165194,371
	12 – Ve dvojích	1	-587245,7466	-1165181,332
	13 – Intravilán obce Jiříkovice	1	-587731,4321	-1165220,809
	14 – Intravilán obce Jiříkovice	1	-587606,885	-1164788,459
	15 – Díly	1	-587233,7536	-1163806,775
	16 – Rohlenka	1	-587284,6413	-1163173,966
	17 – Ul. Ponětovská	1	-587450,3985	-1168441,311

PRAMENY A LITERATURA

Nálezové zprávy dostupné v archivu AÚ AV ČR Brno:

Blažovice (s. o. Slavkov), NZ č. j. 772/45, 1945.

Blažovice (s. o. Slavkov; p. o. Vyškov), NZ č. j. 907/46, 1946.

Blažovice (s. o. Slavkov; p. o. Vyškov), NZ č. j. 3016/46, 1946.

Blažovice (Slavkov), NZ č. j. 40/57, 1957.

Blažovice (okr. Brno-venkov), NZ č. j. 1541/69, 1969.

Jiříkovice (p. o. Brno v.), NZ č. j. 861/46, 1946.

Jiříkovice (p. o. Brno v.), NZ č. j. 2126/46, 1946.

Jiříkovice (p. o. Brno v.), NZ č. j. 2485/46, 1946.

Jiříkovice (p. o. Brno v.), NZ č. j. 2613/46, 1946.

Jiříkovice (p. o. Brno v.), NZ č. j. 2689/46, 1946.

Jiříkovice (p. o. Brno v.), NZ č. j. 2779/46, 1946.

Jiříkovice (p. o. Brno), NZ č. j. 689/47, 1947.

Jiříkovice (p. o. Brno v.), NZ č. j. 1170/47, 1947.

Jiříkovice (s. o. Brno-v.), NZ č. j. 396/48, 1948.

Jiříkovice (okr. Brno-venkov), NZ č. j. 858/50, 1950.

Jiříkovice (okr. Brno), NZ č. j. 2013/58, 1958.

Jiříkovice (okr. Brno), NZ č. j. 2015/58. 1958.

Jiříkovice (okr. Brno), NZ č. j. 2017/58, 1958.

Jiříkovice (o. Brno-venkov), NZ č. j. 2452/2010, 2010.

Ponětovice (o. Brno-venkov), NZ č. j. 1397/92, 1992.

HÁJEK, Ladislav. Blažovice cihelna Č. Waltra (okr. Brno-venkov), č. j. 766/50, 1950.

HORÁLKOVÁ, Pavla. Jiříkovice (okr. Brno-venkov), sídliště z ml. doby bronzové a římské, NZ č. j. 1871/88, 1988.

MEDUNOVÁ, Anna. Jiříkovice (okres Brno) povrchový sběr, NZ č. j. 2894/59, 1959.

ŠEBELA, Lubomír. Jiříkovice (okr. Brno-venkov), ojedinělý nález, NZ č. j. 1624/99, 1999.

TIHELKA, Karel. Blažovice (s. o. Slavkov u Brna), NZ č. j. 2354/2017, 2017.

TIHELKA, Karel. Jiříkovice (s. o. Brno-venkov), NZ č. j. 769/51, 1951.

TIHELKA, Karel. Prace (s. o. Vyškov), NZ č. j. 1103/51, 1951.

Nálezové zprávy dostupné v archivu ÚAPP Brno:

BÁLEK, Miroslav. Jiříkovice 1998. Nákupně společenský komplex Rohlenka u Brna. NZ č. j. 1826/2017, 2017.

ČIŽMÁŘ, Ivan. Blažovice „Pod kostelem“, ul. Panská 2019. NZ č. j. 456/20, 2020.

KALA, Jiří. Jiříkovice 2012 – Ve dvojích. NZ č. j. 36/13, 2013.

KOS, Petr. Jiříkovice 2019 – Díly. NZ č. j. 451/20, 2020.

KOS, Petr. Šlapanice 2005. NZ č. j. 109/05, 2005.

PARMA, David. Blažovice 2018, stavba RD, par. č. 85/4, Kuta. NZ č. j. 175/19, 2019.

PARMA, David. Blažovice 2019 – okružní křižovatka. NZ č. j. 243/20, 2020.

PARMA, David. Jiříkovice – kanalizace 2005–2006. NZ č. j. 57/07, 2007.

PARMA, David. Jiříkovice 2018–19. Jiříkovice – administrativně skladovací areál společnosti TECHNOMA a.s. NZ č. j. 95/20, 2020.

PARMA, David. Jiříkovice 2019 – Díly (p. č. 472/58). NZ č. j. 98/20, 2020.

PARMA, David. Prace – kanalizace 2005–2006. NZ č. j. 56/07, 2007.

VITULA, Petr. Jiříkovice – Rohlenka 1994 McDonalds. NZ čj. 983/2017, 2017.

BELCREDI, Ludvík a kol. *Archeologické lokality a nálezy okresu Brno-venkov*. Brno: Okresní muzeum Brno-venkov, 1989.

ČIŽMÁŘOVÁ, Jana. *Keltská pohřebiště na Moravě: okresy Brno-město a Brno-venkov*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2011. ISBN 978-80-7028-382-0.

HONS, David. Pravěké a středověké osídlení na katastrech obcí Šlapanice a Bedřichovice. In: *Sborník Muzea Brněnska 2020*. Brno: Muzeum Brněnska, 2020, s. 85–105. ISSN 2570-6349.

KOS, Petr. Jiříkovice (okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů 58-1*. Brno: Archeologický ústav AV ČR Brno, 2017, s. 208. ISSN 1211-7250.

LEČBYCH, Marek. Blažovice (okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů 52-2*. Brno: Archeologický ústav AV ČR Brno, 2011, s. 100. ISSN 1211-7250.

MEDUNA, Jiří. Laténské žárové hroby na Moravě. *Památky archeologické*. Praha: Academia, 1962, roč. LII, č. I, s. 87–134. ISSN 2570-9496.

OLIVA, Martin. *Encyklopedie paleolitu a mezolitu českých zemí*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2016. ISBN 978-80-7028-470-4.

OLIVA, Martin. Revize paleolitických lokalit z východního okolí Brna. *Přehled výzkumů 1984*. Brno: Archeologický ústav ČSAV Brno, 1987, s. 14–18. ISSN 1211-7250.

PEŠKAŘ, Ivan. Hrnčířské pece z doby římské na Moravě – Töpferöfen aus der römischen Kaiserzeit in Mähren. *Památky archeologické*. Praha: Academia, 1988, roč. LXXIX, č. I, s. 106–169. ISSN 2570-9496.

PIFFL, Alfréd. Barevné omítky z Jiříkovic u Brna. *Archeologické rozhledy*. Praha: Státní archeologický ústav, 1949, s. 161–163. ISSN 0323-1267.

PŘICHYSTAL, Michal. Blažovice (okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů 51*. Brno: Archeologický ústav AV ČR Brno, 2010, s. 269, 305, 341, 393. ISSN 1211-7250.

PŘICHYSTAL, Michal. Blažovice (okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů 52-1*. Brno: Archeologický ústav AV ČR Brno, 2011, s. 207. ISSN 1211-7250.

TIHELKA, Karel. Moravská únětická pohřebiště. *Památky archeologické*. Praha: Pražské tiskárny, n. p., 1953, s. 229–328. ISSN 2570-9496.

TÓTH, Peter, ORAVKINOVÁ, Dominika a POKUTTA, Dalia. Settlement Organisation of the Otomani-Füzesabony Cultural Complex in Slovakia. A Spatio-temporal Modelling Study. In: FISCHL, Klára P. a KIENLIN, Tobias, L. *Beyond Divides The Otomani Füzesabony Phenomen*. Bonn, 2019, s. 47–70. ISBN 978-3-7749-4241-7.

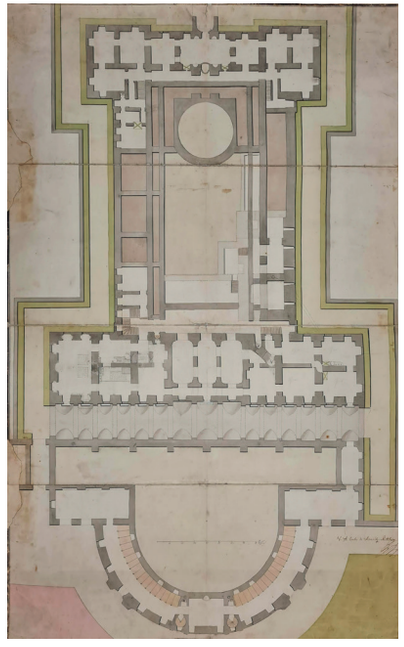
VITULA, Petr. Jiříkovice (okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů 39 (1995–1996)*. Brno: Archeologický ústav AV ČR Brno, 1999, s. 422–423. ISSN 1211-7250.

ELEKTRONICKÉ ZDROJE

DRESLEROVÁ, Dagmar. CZAD – *Archeobotanical database of Czech Republic* [online]. [cit. 1. 5. 2021]. Dostupné z: https://web.arup.cas.cz/czad/dating.php?l=cz.

NEZNÁMÝ PLÁN SLAVKOVSKÉHO ZÁMKU Z 18. STOLETÍ[1]

Dan Šamánek, Jan Krajčirovič

Nově nalezený plán suterénu slavkovského zámku. (Moravský zemský archiv)

Zámek ve Slavkově u Brna patří mezi nejznámější barokní objekty na Moravě. Dlouhá a proměnlivá výstavba tohoto šlechtického sídla v průběhu 18. století posloužila mnohokrát jako inspirace pro stavitele i stavebníky dalších zámků, především na východní Moravě.[2] O to zajímavější a cennější je skutečnost, že množství stavebních plánů z 18. století k zámku Slavkov u Brna nemá ve střední Evropě obdoby. Tyto architektonické plány pokrývají významné kapitoly ve stavebních dějinách tohoto památkového objektu, přičemž počet dochovaných pramenů – jak ukázal nedávný výzkum – není ještě zdaleka konečný. Plány slavkovského zámku, uložené v pozůstalosti architekta Domenica Martinelliho v Miláně a Luce, daly vzniknout specializované výstavě k dějinám tohoto objektu i odborné publikaci, vydané v Miláně v roce 2006.[3] Rovněž známé plány slavkovského zámku, deponované ve fondech Moravského zemského archivu (Rodinný archiv Kouniců, Velkostatek Slavkov), společně s unikátními plány ve fondech Muzea města Brna a ve sbírce Františka Antonína Grimma v Rájci nad Svitavou nabízejí překvapivý pohled do procesu navrhování takto náročných staveb v období baroka.

1 Příspěvek vznikl za podpory Interní grantové agentury (IGA) ZF MENDELU, projekt IGA-ZF/2020--DP012 – Inovativní způsoby prezentace památek ZAKA.

2 RICHTER, Václav a KUDĚLKA, Zdeněk. Die Architektur des 17. und 18. Jahrhunderts in Mähren. In: *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské university*. Brno: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, 1972, Řada uměnovědná F, roč. 21, č. F16, s. 91–130.

3 SCOTTI TORSINI, Aurora, ed. *Domenico Martinelli – architetto ad Austerlitz. I disegni per la residenza di Dominik Andreas Kaunitz (1691–1705)*. Milano: Silvana Editoriale Spa, 2006.

Vedle nejznámějších plánů, které vytvořili Domenico Martinelli (1650–1718) nebo Václav Petruzzi (1700–1752), mají plnohodnotné místo i plány nesignované, které pomáhají odhalit další dosud neznámé (a mnohdy nerealizované) stavební fáze a staví do zcela nového kontextu plány již známé. Jak zásadní výpovědní hodnotu může mít nově objevený plán, ukazuje nález neznámého záznamu půdorysu slavkovského zámku z 18. století (obr. na straně 137).

STRUČNÝ NÁSTIN DOSAVADNÍHO BÁDÁNÍ

Slavkovská bádání reprezentují především tři hlavní autoři, a to Zdeněk Kudělka, Hellmut Lorenz a Jiří Kroupa. Nelze také opomenout historika umění Miloše Stehlíka, který zásadně ovlivnil podobu slavkovského areálu, ať už jako tvůrce libreta zámecké obrazárny nebo jako autor rozmístění soch v zámecké zahradě. Kromě nich k poznání slavkovského zámku významně přispěla svou studií *Dvě moravská barokní sídla a jejich zahrady*[4] také Božena Víchová, z nedávné doby pak zmiňme také publikace *Domenico Martinelli – architetto ad Austerlitz*[5] a *Ricercatezza e povertà. Don Domenico Martinelli architetto lucchese*[6]. Abychom lépe pochopili celkový kontext, do něhož nalezený plán náleží, přidržujeme se periodizace dějin slavkovského zámku podle studie Jiřího Kroupy *Tři zámky ve Slavkově u Brna*[7] z roku 2006. Kroupa rozlišuje v období baroka celkem tři hlavní stavební fáze a protofázi. Protofázi zastupují plány Enrica Zuccalliho (1642–1724), který počítal se zachováním podstatných částí renesančního objektu, přičemž „římský" střední rizalit zakomponoval do starší stavby. První fázi tak představují až plány Domenica Martinelliho (1650–1718), jež byly na rozdíl od Zuccalliho alespoň částečně i realizovány. K těmto dílčím realizacím došlo v době, kdy byl hlavou rodu Kouniců diplomat Dominik Ondřej Kounic (1654–1705). Druhou fázi reprezentují plány vytvořené uherskobrodským rodákem Václavem Petruzzim (1700–1752) na zakázku moravského zemského hejtmana Maxmiliána Oldřicha Kounice (1679–1746). Zatímco Martinelli ve svých plánech primárně řeší výstavbu kostela, čestného dvora, zahrady a přestavbu zámku, Petruzzi se soustředí na celkové urbanistické pojetí Slavkova u Brna. Jeho plán je uložen ve fondech Archivu města Brna. Poslední sada plánů, uložená v Moravském zemském archivu a na pobočce Národního památkového ústavu v Jaroměřicích nad Rokytnou, reprezentuje třetí fázi stavby slavkovského zámku – období držení dominia kancléřem Václavem Antonínem Kounicem (1711–1794). Proměny koncepcí slavkovského zámku souvisejí dle Kroupy se změnou společenského postavení objednavatele: Dominik Ondřej Kounic byl říšským vicekancléřem, Maxmilián Oldřich Kounic zemským hejtmanem, Václav Antonín Kounic státním kancléřem.

Pro účely této práce je podstatná první fáze, spojená s působením architekta italského původu Domenica Martinelliho, a fáze třetí, spjatá se stavebními úpravami, jejichž zadavatelem byl Václav Antonín Kounic. Jiří Kroupa a Hellmut Lorenz během více než třicetileté práce zmapovali velmi detailně působení Domenica Martinelliho, přesto se ve světle nového nálezu ukazuje, že Martinelliho dopad na celkovou podobu zámku byl pravděpodobně větší, než se dosud myslelo. Dosavadní bádání redukovalo Martinelliho vliv pouze na západní křídlo zámku, přičemž, jak již bylo řečeno, Martinelliho třináctileté působení ve Slavkově, které bylo ovšem několikrát přerušeno (a to v roce 1700 dokonce na celý rok, kdy Martinelli odjel zpět do Itálie), zdaleka nebylo završeno úspěšným dokončením přestavby. Jan Janák[8] také podotýká, že Petruzziho fázi je třeba brát jako další svébytnou stavební fázi, neboť Maxmilián Oldřich Kounic se zprvu rozhodl přestavbu renesančního sídla na barokní zámek podle Martinelliho návrhu pozastavit, přičemž tato cézura trvala dlouhých patnáct let. Po tomto přerušení byl přestavbou pověřen architekt Petruzzi a po něm následně ještě další italský architekt, kterého Jiří Kroupa přesvědčivě ztotožnil s Ignaziem Valmagginim.[9] Právě plány z poslední (třetí) fáze se staly jedním z klíčových podkladů pro rekonstrukci zámecké zahrady ve Slavkově v sedmdesátých letech 20. století, kdy pod vedením Dušana Riedla, Zdeny Zábrodské a Miloše Stehlíka získal slavkovský areál podobu, kterou známe dnes, včetně uspořádání zahrady, terénní úpravy i rozmístění soch v zámecké zahradě.[10] Jak ale ukazuje nově nalezený plán, Martinelliho návrh byl realizován nejen v dosud známé západní části zámku, ale s přestavbou starší části i novou výstavbou se začalo i v dalších částech, což dokládají plány kasemat a suterénu budovy.

4 VÍCHOVÁ, Božena, VÍCHA, František a VÍCHA, Tomáš. Dvě moravská barokní sídla a jejich zahrady. Jejich vznik, vývoj a oprávněnost pokusů o rekonstrukci v minulém století i nástin problémů, které s sebou nese péče o nemovitý přírodní památkový fond a jeho sochařskou výzdobu. In: *Památky Vysočiny: sborník NPÚ ÚOP v Telči*. Telč: Národní památkový ústav, 2012, sv. 2, s. 76–109.

5 SCOTTI TORSINI, pozn. 2.

6 PISANI, Francesca. *Ricercatezza e povertà: don Domenico Martinelli architetto lucchese*. Lucca: Maria Pacini Fazzi editore, 2018.

7 KROUPA, Jiří. I tre castelli di Slavkov presso Brno (Austerlitz). In: SCOTTI TORSINI, Aurora, ed. *Domenico Martinelli – architetto ad Austerlitz. I disegni per la residenza di Dominik Andreas Kaunitz (1691–1705)*. Milano: Silvana Editoriale Spa, 2006, s. 33–44.

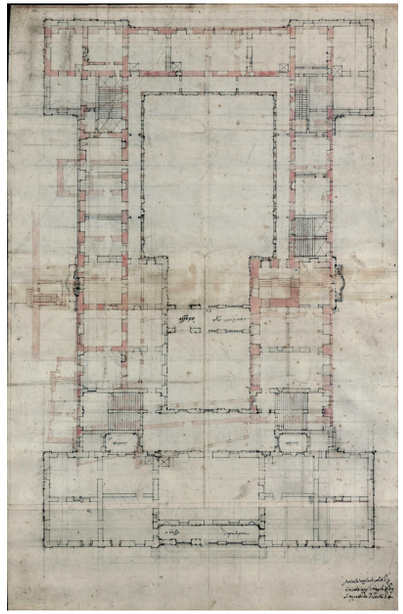
8 JANÁK, Jan. Moravští zemští hejtmani a guvernéři 1720–1849. In: *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity*. Brno: Masarykova univerzita, 2003, Řada historická C, roč. 52, č. C50, s. 161.

9 KROUPA, Jiří. Otázky slavkovského zámku: Valmaggini a Slavkov. *Umění*. Praha: ÚTDU ČSAV, 1979, roč. XXVII, s. 154–158.

10 PACÁKOVÁ-HOŠŤÁLKOVÁ, Božena. Historické zahrady a parky v památkové péči od 70. let 20. století do současnosti. In: *Zprávy památkové péče*. Praha: Národní památkový ústav, 2008, roč. 68, č. 5, s. 408–414.

NEZNÁMÝ PLÁN SLAVKOVSKÉHO ZÁMKU Z 18. STOLETÍ VE FONDU LICHTENŠTEJNSKÝ STAVEBNÍ ÚŘAD LEDNICE

Plán suterénu slavkovského zámku z fondu F 115 s označením Půdorys neurčené budovy, 1. pol. 19. století, snad část zámku ve Slavkově? je narýsován tuší a kolorován, zelenou barvou jsou označeny travnaté plochy po stranách valu, dvěma různými odstíny šedé barvy jsou odlišeny starší a mladší konstrukce, klenby (valené s lunetovými výsečemi) jsou zakresleny pouze v prostoru východní chodby.[11] Na plánu je popis uveden v italštině (*„V. A. Conte di Kaunitz Rittberg“*) a němčině (měřítko po 10 stopách, *„80 Schuh“*), plán není datován ani signován, celkové precizní provedení svědčí o jeho funkci – finální prezentační řešení. Datace tohoto neznámého plánu je možná díky uvedenému údaji, že stavebník Václav Antonín Kounic nebyl ještě povýšen do knížecího stavu, k čemuž došlo v roce 1766. Vznik plánu lze tak vročit mezi léta 1746 (úmrtí Maxmiliána Oldřicha Kounice a nástup jeho dědice hraběte Václava Antonína) a zmíněným rokem 1766. V Moravském zemském archivu jsou uložené plány datované Jiřím Kroupou zhruba po 1755 a zdůvodněně připisované Ignazio Valmagginimu.[12] Grafická úprava nově nalezeného plánu se však od Valmaggiho rukopisu značně liší, měřítko je uvedeno v němčině, lze uvažovat o možnosti, že původní Valmagginiho plán suterénu, který se nám bohužel nedochoval, byl pro potřeby knížat z Lichtensteinu překreslen.

Martinelliho návrh přízemí a prvního patra zámku ve Slavkově. Mezi lety 1694–1696. (převzato z: A. Scotti Torsini, Domenico Martinelli – architetto ad Austerlitz. I disegni per la residenza di Dominik Andreas Kaunitz (1691–1705), 2006.)

11 MZA v Brně, fond F 115 Lichtenštejnský stavební úřad Lednice, sign. 8501 (Rozměry: výška 1008 mm, šířka 628 mm).

12 KROUPA, pozn. 9.

K možné interpretaci plánu lze uvést:

- Poprvé je zde uveden návrh na úpravu valu (zámeckého příkopu) na východní straně, jenž bude opatřen novou valenou klenbou.

- Starší konstrukce jsou upraveny do symetrické podoby, i přesto je tento plán cenným svědectvím o středověké i renesanční minulosti slavkovského zámku, kterou lze dodnes částečně zhlédnout v suterénních i sklepních prostorách pod vlastní zámeckou stavbou *(corps de logis)*.

- Suterén Martinelliho východního křídla s velkým sálem a trojdílnou lodžií byl překvapivě realizován, již za Maxmiliána Oldřicha Kounice byl však původní projekt zásadně proměněn, slavkovský zámek získal svou trojkřídlou podobu a východní křídlo nebylo postaveno. V Martinelliho pozůstalosti bohužel chybí plán suterénu zámku, nově objevený plán tuto mezeru v poznání objektu dostatečně zaplňuje.

- I. Valmaggini realizoval rozšíření bočních křídel u nově vytvořeného čestného dvora o další místnosti.

- Severní křídlo má již zjevně konkávně projmuté průčelí, tvořící jednu ze stran čestného dvora, na plánu je zakreslena křivka nosného zdiva, která byla skutečně realizovaná.

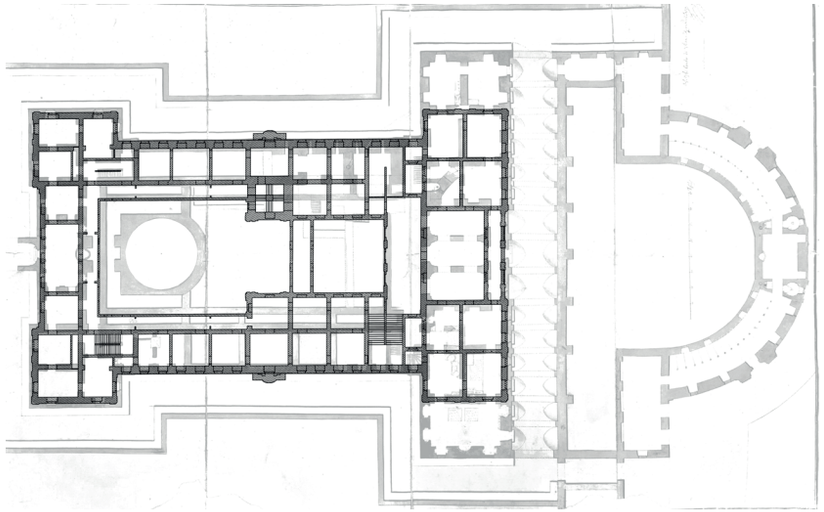
- Konírny a jízdárny jsou již zakresleny na stávajícím místě a ve stávající podobě, tj. nikoliv na severní straně jako na generálním projektu Domenica Martinelliho.[13]

- Přístup na čestný dvůr je dle tohoto plánu možný pouze z jižní strany, tj. od náměstí. Na plánu je zakreslena konstrukce překonávající val pouze na jižní straně. Severní val je na východní straně uzavřen mohutnou stěnou, úroveň terénu ve valu je totožná s úrovní terénu za stěnou.

13 Zatímco na plánu D. Martinelliho jsou konírny uvedeny na sever od vlastní zámecké budovy, na Petruzziho plánu se s jejich umístěním počítalo vedle kryté jízdárny (v legendě plánu „stabulum“ pod č. 8) ve volně stojící dvoupodlažní budově na severovýchod od zámku. Petruzziho plán je uložen v Archivu města Brna: AMB, Archiv Hofferiana, inv. č. V 3, sign. 42, Prospectus Civitatis Austerlitii Vertus ad Occidentem, cca 1732.

Výřez z oltářního obrazu v kapli sv. Urbana nad Slavkovem s vedutou města a zámku, kolem roku 1712. (foto: J. Krajčirovič)

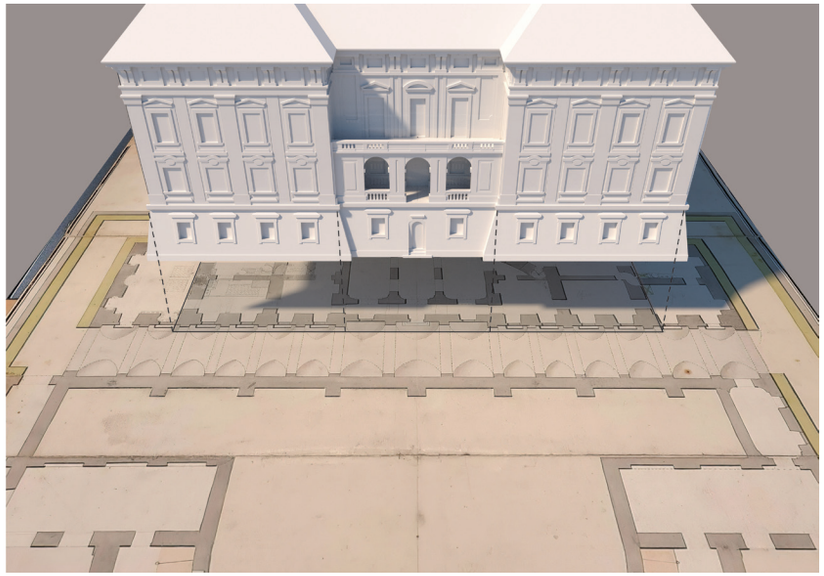
Zákres Martinelliho půdorysu zámku (černě) do půdorysu nalezeného plánu suterénu (šedě). (Moravský zemský archiv; D. Šamánek)

Pro srovnání s nově objeveným plánem z Lednice máme k dispozici následující materiály: Martinelliho plán prvního patra a části přízemí slavkovského zámku (obr. na straně 140),[14] pohled na Martinelliho návrh východní fasády slavkovského zámku[15] a perspektivní pohled na Slavkov, který zobrazuje Martinellim prokazatelně realizovanou západní část zámku a renesanční věž starší fáze objektu (obr. na straně 142 nahoře).[16] Tyto tři prameny spojuje období vzniku, všechny pocházejí či zobrazují situaci na přelomu 17. a 18. století. Při srovnání vybraných pramenů s nově nalezeným plánem z poloviny 18. století, na němž je zakreslen suterén zámku, si můžeme všimnout dvou markant, jež jsou jednotícím prvkem. Jedná se o základy původní renesanční věže na severní straně nádvoří a o dlouhou podzemní chodbu přibližně v místě mezi dnešními konírnami a budovou zámku. Z dalších plánů, což potvrzuje i Lubomír Peduzzi,[17] je zřejmé, že Martinelli orientoval zámek okolo dvou os, severojižní a východozápadní, s čestným dvorem orientovaným na sever od zámku, kostelem na jižní straně a zahradami na východ a na západ od zámku. Petruzzi už zachovává pouze východozápadní osu se zahradním průčelím orientovaným na západ, což odpovídá „ekonomičtějšímu" pojetí původních velkorysých plánů. Když ale porovnáme nově nalezený plán s původním Martinelliho projektem, je i přes změnu orientace zámku zřejmé, že z Martinelliho záměrů bylo nakonec realizováno více, než bylo dosud uvedeno. Klíčovým místem je již zmiňovaná chodba, kde, odečteme-li severní a jižní pozdější rozšiřující přístavek po stranách, odpovídá počet oken i vstupů (celkem tři) zobrazených na Martinelliho původním plánu i pohledu na východní průčelí. Na Martinelliho plánu je rovněž pravděpodobně zobrazena starší hmota renesančního zámku nebo dřívější komendy (světlejší varianta). Nový plán již tuto starší hmotu nezobrazuje. Naopak tloušťka stěn je u obou plánů v podstatě shodná. Martinelli při dimenzování stěn počítal s tím, že stěny ponesou tíhu dalších pater, k jejichž vybudování však již nedošlo. Druhou dominantou, která již byla zmíněna, je renesanční věž ze starších období zámku. Martinelli ji ve svém návrhu plánoval zakomponovat jako součást zámku. Právě tento plán, datovaný do padesátých let 18. století, tedy ukazuje, že Petruzzi i Valmaggini výrazně respektovali Martinelliho záměr. Koncepce zámku se sice změnila, bylo zvoleno „francouzské" trojkřídlé řešení s čestným nádvořím, ale formální architektonický aparát na průčelích objektu většinou vychází z původních Martinelliho předloh. Bohatě dekorovaná průčelí pavilonů, ukončujících severní a jižní křídlo, podle Valmagginiho projektu nebyla realizována.

14 SCOTTI TORSINI, pozn. 2.
15 LORENZ, Hellmut. *Domenico Martinelli und die österreichische Barockarchitektur.* Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1991.
16 Jedná se o oltářní obraz umístěný v kapli sv. Urbana ve Slavkově u Brna z roku 1712.
17 PEDUZZI, Lubomír. Václav Petruzzi, stavitel Kouniců. *Vlastivědný věstník moravský*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 1993, roč. 45, č. 1, s. 56–61.

PLÁNY SLAVKOVSKÉHO ZÁMKU A MOŽNOSTI PREZENTACE

Slavkov jako zámek s výjimečně velkým počtem plánů nabízí jedinečnou možnost diachronní komparace jednotlivých návrhů, umožňuje vytvořit časový profil všech stavebních úprav a podrobně zmapovat vývoj objektu.[18] Současně takto vysoký počet plánů, nákresů a dalších archivních dokumentů, uložených na odlišných místech a často dochovaných v různé kvalitě, značně komplikuje možnost vytvořit si mentální projekci podoby areálu i pouhého jednoho období, což ztěžuje výslednou interpretaci. Samotný nález dosud neznámého plánu slavkovského zámku posouvá bádání nad areálem k dalším příležitostem pro lepší poznání této výjimečné barokní architektury a vytvoření komplexní prezentace stavebního vývoje památkového objektu. Jako vhodná metoda zpětného ověření správnosti interpretace plánů se jeví rekonstrukce objektu v digitální podobě formou 3D modelů (obr. níže). Připomeneme-li již zmiňovanou poslední rekonstrukci a úpravu zahrady pod vedením Miloše Stehlíka, je patrné, že ve Slavkově byl zásadně přetvořen terén. Interpretace původních návrhů proto nelze zasazovat do současného terénu, rovněž pouhý záznam původního stavu v ploše (půdorysu či situaci) ilustruje tehdejší řešení zcela nedostatečně. Právě snaha o digitální rekonstrukci objektu

Srovnání trojrozměrného modelu nerealizovaného východního křídla slavkovského zámku podle Martinelliho s nově nalezeným plánem suterénu zámku. (D. Šamánek)

18 Podobnou metodu prezentace zvolili u zámku Versailles ve spolupráci s *Google Cultural Institute* [online]. [cit. 5. 3. 2021]. Dostupné z: www.versailles3d.com.

podle původního návrhu odhaluje slabá místa dřívějších interpretací archivních pramenů, čímž přináší nové otázky i nové poznatky. Kromě části badatelské mají prostorové vizualizace také značný potenciál v oblasti popularizace.

ZÁVĚR

Nově nalezený plán slavkovského zámku z poloviny 18. století prokazuje, že o stavbě východního křídla zámku podle projektu Domenica Martinelliho se nejen uvažovalo, ale ve své substrukci byl tento trakt na začátku 18. století realizován. Stavební plán je návrhem pro transformaci východního valu před zámkem do podoby zaklenuté chodby a přispívá k vysvětlení proměn zámeckého areálu na straně u města. Interpretace stavebního vývoje slavkovského zámku nejsou ještě zdaleka uspokojivě uzavřeny, současný stav poznání (zejména první barokní fáze kolem roku 1700) například zatím neumožňuje vytvořit si ucelenou představu o hmotovém a terénním řešení zahrad a zámku. Tento příspěvek je tedy jen dílčí analýzou jednoho plánu a snahou o zpřesnění stavebních dějin zámku Slavkov u Brna.

PRAMENY A LITERATURA

Archiv města Brna (AMB), Archiv Hofferiana, inv. č. V 3, sign. 42, Prospectus Civitatis Austerlitii Vertus ad Occidentem, Petruzziho plán, cca 1732.

Moravský zemský archiv v Brně (MZA v Brně), fond F 115, Lichtenštejnský stavební úřad Lednice, sign. 8501.

JANÁK, Jan. Moravští zemští hejtmani a guvernéři 1720–1849. In: *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity*. Brno: Masarykova univerzita, 2003, Řada historická C, roč. 52, č. C50, s. 161–167.

KROUPA, Jiří. I tre castelli di Slavkov presso Brno (Austerlitz). In: SCOTTI TORSINI, Aurora, ed. *Domenico Martinelli – architetto ad Austerlitz. I disegni per la residenza di Dominik Andreas Kaunitz (1691–1705)*. Milano: Silvana Editoriale Spa, 2006, s. 33-44. ISBN 978-88-366-0812-6.

KROUPA, Jiří. Otázky slavkovského zámku: Valmaggini a Slavkov. *Umění*. Praha: ÚTDU ČSAV, 1979, roč. XXVII, s. 154–158. ISSN 0049-5123.

KRSEK, Ivo, KUDĚLKA, Zdeněk a STEHLÍK, Miloš et al. *Umění baroka na Moravě a ve Slezsku*. Praha: Academia, 1996, s. 220–227. ISBN 80-200-0540-4.

LORENZ, Hellmut. *Domenico Martinelli und die österreichische Barockarchitektur*. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 1991. ISBN 3-7001-1859-7.

LORENZ, Hellmut. Henrico Zuccalli und Domenico Martinelli in Austerlitz. In: *Intuition und Darstellung*. München, 1985, s. 195–202.

LORENZ, Hellmut et al. *Domenico Martinelli – tvář génia barokní architektury = Domenico Martinelli – Genie der Barockarchitektur*. Rousínov: Město Rousínov, 2006. ISBN 80-86263-89-4.

PACÁKOVÁ-HOŠŤÁLKOVÁ, Božena: Historické zahrady a parky v památkové péči od 70. let 20. století do současnosti. *Zprávy památkové péče*. Praha: Národní památkový ústav, 2008, roč. 68, č. 5, s. 408–414. ISSN 1210-5538.

PEDUZZI, Lubomír: Václav Petruzzi, stavitel Kouniců. *Vlastivědný věstník moravský*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 1993, roč. 45, č. 1, s. 56–61. ISSN 0323-2581.

PISANI, Francesca. *Ricercatezza e povertà: don Domenico Martinelli architetto lucchese*. Lucca: Maria Pacini Fazzi, 2018. ISBN 978-88-6550-645-5.

RICHTER, Václav. Náčrt činnosti Domenica Martinelliho na Moravě. In: *Sborník filozofické fakulty brněnské univerzity*. Brno: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, 1963, Řada uměnovědná F, roč. 12, č. F7, s. 49–88.

RICHTER, Václav a KUDĚLKA, Zdeněk. Die Architektur des 17. und 18. Jahrhunderts in Mähren. In: *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*. Brno: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, 1972, Řada uměnovědná F, roč. 21, č. F16, s. 91–130.

SCOTTI TORSINI, Aurora, ed. *Domenico Martinelli – architetto ad Austerlitz. I disegni per la residenza di Dominik Andreas Kaunitz (1691–1705)*. Milano: Silvana Editoriale Spa, 2006. ISBN 978-88-366-0812-6.

VÍCHOVÁ, Božena, VÍCHA, František a VÍCHA, Tomáš. Dvě moravská barokní sídla a jejich zahrady. Jejich vznik, vývoj a oprávněnost pokusů o rekonstrukci v minulém století i nástin problémů, které s sebou nese péče o nemovitý přírodní památkový fond a jeho sochařskou výzdobu. In: *Památky Vysočiny: sborník NPÚ ÚOP v Telči*. Telč: Národní památkový ústav, 2012, sv. 2, 2010, s. 76–109.

ELEKTRONICKÉ ZDROJE

Prezentace zámku Versaille. *Google Cultural Institute* [online]. [cit. 5. 3. 2021]. Dostupné z: www.versailles3d.com.

DRÁBOVÉ NA PANSTVÍ KAPITULY SV. PETRA

Jiří Čalkovský

A. Obenaus. Obydlí drába, olej na lepence, 42 × 25 cm, 2020. (archiv autora)
Podkladem pro obraz byly indikační skici katastrálního plánu obce z roku 1826. První dům zleva je čp. 89, tj. původní obydlí drába, které se po vybudování nových prostor v zámku uvolnilo a stalo se v roce 1832 předmětem veřejné dražby.

Jan Tenora se ve svém stěžejním díle *Statek sv. Petra v Brně*[1] na několika místech věnuje vztahu mezi vrchností a poddanými. Jedním z vrchnostenských práv, kterým se zabýval, byl postih poddaných za nedodržování vydaných nařízení. Při jejich porušení byli provinilci trestáni pokutou, vězením, veřejnými pracemi nebo tělesnými tresty, které mohly být ještě zostřeny jejich spojováním. Současně však měl být brán zřetel na to, aby byl případný postih snesitelný a neurážel viníkovu čest a dobré jméno.

Dohledem nad dodržováním pořádku byli pověřováni vrchností ustanovení zřízenci – drábové. Na kapitulním panství působily dva typy drábů: hospodářský a úřední. Hospodářský dráb byl dozorcem na polích a statcích a zodpovídal za sklizeň úrody, její uložení a evidenci. Úřední dráb mohl být hlídačem, poslem, strážníkem nebo vykonavatelem tělesných trestů.[2] Vrchnostenské dráby zmiňuje Jan Tenora jen okrajově: „Na panství bývali dva drábi. Když byl roku 1674 přijat dráb, měl na něho platiti měsíčně sedlák 2 kr., domkař 1 kr.; roku 1681 určeno drábovi na penězích 15 zl., na maso 5 zl., piva 10 věder, stravy 2 měřice, žita 5 měřic, másla 8 mázů, tvarůžků 1,5 kopy. Roku 1728 žádal o místo drába učitel v Králově Poli Jiří Horák a byl přijat.“[3]

Obsažný pramen k tématu drábů sloužících na kapitulních panstvích představuje aktový materiál nesoucí označení Úřední a hospodářští drábové v Podolí a Velešovicích 1818–1840, uložený v Diecézním archivu Biskupství brněnského.[4] Jedná se o soubor dokumentů o celkovém rozsahu 358 listů. V následujícím textu vycházíme především z těch, které se vztahují k Podolí a k tamnímu vrchnostenskému úřadu a statku. Z obsahu těchto archiválií si lze učinit představu jak o pracovní náplni drába, tak také o tom, jak postupem času stoupaly nároky kladené na uchazeče o toto místo. V neposlední řadě zde lze získat i informace o řadě konkrétních lidských osudů. Tento materiál doplňuje fond Kapitulní velkostatek II. uložený v Moravském zemském archivu v Brně.[5]

Příkladem může být příběh, který se začal odvíjet počátkem dubna 1821. Tehdy Brnem projížděl císařský poddůstojník (kaprál) Tomáš Kramer, propuštěný nedlouho předtím ze služeb u vojenského hřebčína a vracející se z Banátu do rodných Lechovic. Když se dozvěděl, že kapitula sv. Petra hledá vhodnou osobu pro funkci drába, ubytoval se v hostinci Na Pindulce a na vrchnostenském úřadu v Podolí podal žádost, v níž „prosí královskou dómskou kapitulu, aby mu milostivě toto místo propůjčila“. Vrchní úředník podolského panství G. Romier jeho žádost před odesláním kapitule doplnil dobrozdáním, že se jedná o muže v nejlepších letech, dobré tělesné kondice, znalého němčiny a češtiny, který umí číst i psát. Další vítanou předností byla skutečnost, že pocházel ze selského stavu a že si během vojenské služby osvojil znalosti chovu koní. Závěrem ještě Romier zdůraznil, že je Tomáš Kramer ženatý, bezdětný, je v Podolí úplně neznámý a není v žádném příbuzenském vztahu s nikým ze zdejších poddaných, „a tak se tedy v tomto ohledu není třeba obávat žádných překvapení“.

1 TENORA, Jan. *Statek sv. Petra v Brně. I. díl*. Brno: Typos, 1934. Statek sv. Petra tvořily od roku 1566 dvůr, pivovar a ves Velešovice, dvůr a ves Bedřichovice, dále vsi Podolí (úřední sídlo panství), Horní Heršpice, Dolní Heršpice, Komárov, Bohunice, Nebovidy, Feldgasse (Polní ulice), Hartlůvka, Prace, Mokrá, Zvonovice, Cejl, Přízřenice a půl vsi Ořechová.

2 K problematice vrchnostenské správy a disciplinace obyvatelstva obecně viz ČECHURA, Jaroslav. *Kriminalita a každodennost v raném novověku. Jižní Čechy 1650–1770*. Praha: Argo, 2008; MATLAS, Pavel. *Shovívavá vrchnost a neukáznění poddaní? Hranice trestní disciplinace poddaného obyvatelstva na panství Hluboká nad Vltavou v 17.–18. století*. Praha: Argo, 2011.

3 TENORA, pozn. 1, s. 63.

4 DABB, fond Kapitulní velkostatek, pův. inv. č. 1162, sg. II EE, kart. 563. Jazykem pramene je němčina, veškeré ukázky zařazené do tohoto textu jsou uvedeny ve volném českém překladu.

5 MZA v Brně, fond E 105, Kapitulní velkostatek II. Německé texty jsou volně přeloženy do češtiny.

Kanovníci předloženou charakteristiku přivítali a uchazeče doporučili k přijetí s výhradou, že pokud se dopustí zanedbání služebních povinností, poctivosti nebo mravnosti, bude okamžitě propuštěn. Protokol o Kramerově přijetí, který byl sepsán 14. dubna 1821, stanovuje mimo jiné následující:

> „Dráb Tomáš Kramer bude zaměstnáván jak u úřadu, tak u hospodářství. Všechny úřední příkazy bude plnit přesně a ochotně, bude vždy a všude pečlivě dohlížet na veškerý vrchnostenský majetek, podle svých možností se bude snažit předcházet všem škodám, a pokud zjistí jakékoli pochybení, zpronevěru nebo zbytečné průtahy, ihned to ohlásí vrchnímu úřadu. Velmi přísně se zdrží jakýchkoli tajných dohod s ostatním služebnictvem, mlatci nebo jinými poddanými v neprospěch vrchnosti, jinak bude ze služby okamžitě propuštěn. Bude dbát na to, aby vrchnostenské služebnictvo bylo v nočním čase v domě, a nebude trpět žádné noční schůzky, srocování, zakázané hry nebo jiné předpisům se příčící či nemravné chování. Pokud by na takového člověka narazil, má jej ihned arestovat a bez meškání o tom podat zprávu úřadu. Při hospodářských pracích má dohlédnout na to, aby lidé v pracovní době nezaháleli a nebyli nasazováni ve zbytečně velkém počtu. Zvláště bude zodpovídat za to, aby vždy večer po skončení práce byly v úřední kanceláři řádně uzavřeny skříně a dveře. Má být nejen sám přítomen při zamykání, ale uzamčení má i v noci několikrát překontrolovat. (…) Totéž se týká i vrchnostenských stodol. Úřední rozkazy, které mají zůstat v tajnosti, nebude nijak rozšiřovat. Pokud bude poslán k vybírání peněz, hned po návratu je náležitě odvede. Vůči poddaným se bude chovat přísně, ale spravedlivě. Nebude si k nim dovolovat sebemenší útisk a už vůbec nějaké tělesné týrání, ale bude vše hlásit, k tomu je také od úřadu povolán.“

Když byl Kramerovi protokol přečten, složil přísahu: „Já, Tomáš Kramer, přísahám při Bohu všemohoucím, že povinnosti mně svěřené, kterým jsem dobře porozuměl, budu plnit podle svých nejlepších sil a svědomí. K tomu mi dopomáhej Bůh. Amen.“[6] Ve službě Tomáš Kramer nevydržel dlouho. Dne 4. listopadu 1822 mu vrchní úředník hospodářského úřadu Jakub Bakalář vystavil listinu, kterou dosvědčil, že Tomáš Kramer po celou dobu pracoval k plné spokojenosti na pozici úředního a hospodářského drába a vězeňského dozorce. O čtyři dny později podal Kramer výpověď. Jakub Bakalář ji odeslal kapitule, v průvodním dopise však mimo jiné uvedl:

> „Jak se níže podepsaný dozvěděl, byl prý (Kramer) ve vévodství kuronském, na panství Lanckorona v Polsku v kraji Myślenice, ustanoven nájemcem pálenice. Před několika měsíci se u něj projevily sklony k pití, hospodářský úřad navrhoval, že ho dá do korekce a pak by se dalo doufat, že by Kramer mohl být v další vrchnostenské službě užitečnější. Proto hospodářský úřad prosí vysoce důstojnou královskou dómskou kapitulu, aby jak jen je možné, ráčila tuto výpověď co nejrychleji odsouhlasit.“[7]

Tomáš Kramer po svém propuštění odešel na nové působiště v Polsku i s důchodním písařem Jakubem Kernem. V prosinci roku 1826 však opět v Podolí žádali o přijetí do služby a byli přijati. Z pramene není zřejmé, jak dlouho nakonec zůstal Kramer v podolské službě, Jakub Kern zde působil jako vrchní úředník až do své smrti v roce 1835.

OBYDLÍ DRÁBA A VĚZENÍ V PODOLÍ

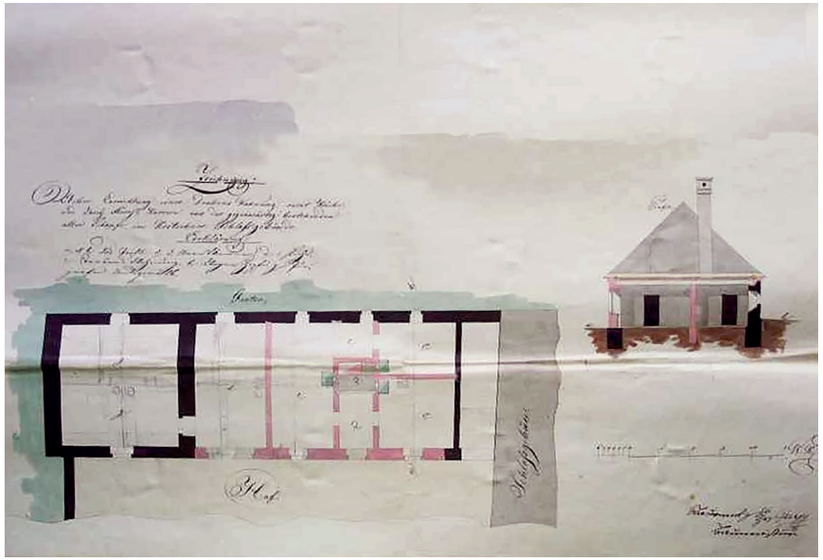
Nejvýznamnějším historickým objektem v obci Podolí je bezesporu zámek pocházející z konce 18. století. Jeho poloha nebyla vybrána náhodou. Bylo z ní možné přehlédnout nejen celou vesnici, ale také komplex budov statku, pivovaru i chmelnici. Podnět ke stavbě vzešel z obsáhlého dopisu ze 7. července 1788, který kapitule adresoval vrchní úředník Antonín Zelenka. Zmiňuje se v něm o patrové budově, která byla kdysi hostincem a později sloužila jako letohrádek pro kanovníky a nájemce panství.

Charakterizuje ji jako „bídnou budovu“, která byla povýšena na úřadovnu pro celé rozptýlené petrovské panství o devatenácti obcích: „Podepsaný hospodářský úřad by nikdy nepoužil takto ponižující výraz, kdyby se o něm dalo pochybovat, avšak již prostý pohled každého bez dalšího zkoumání přesvědčí o jeho pravdivosti.“[8] Následný podrobný popis havarijního stavu budovy byl natolik přesvědčivý, že bylo o rekonstrukci rozhodnuto hned následujícího roku. Během vlastní realizace, která proběhla v letech 1792–1795, byla v dvorním traktu nově vybudována kancelář důchodního písaře, kůlna pro vozy, spižírna, místnost k uložení krmiva a stáj. K nové úpravě těchto prostor došlo v roce 1828, když vyvstala potřeba vybudovat byt pro drába a vězení. Realizace tohoto projektu byla v červnu zadána staviteli Neuwerthovi, který koncem října předal do užívání kancelář hospodářského správce panství, dvě cely s pryčnami, byt drába s komorou, kuchyní a předsíní, stáj pro pět koní a kůlnu pro vozy.

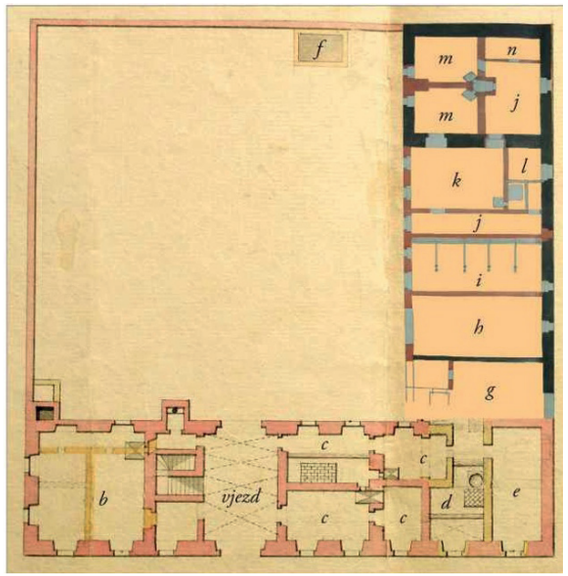
6 Ibid., f. 100.

7 Ibid., f. 117.

8 MZA v Brně, E 105, inv. č. 530, kart. 173, f. 40–42.

Návrh přestavby hospodářského traktu zámku, vypracovaný v roce 1828 stavitelem Neuwerthem. (MZA v Brně) Zeleně vyznačená část okolo půdorysu objektu představuje zámeckou zahradu, šedá vpravo pak budovu zámku.

Plán zámku upravený autorem pro potřeby tohoto textu. (MZA v Brně, archiv autora) V dolní části je výkres mistra Zeyssla, vypracovaný pro stavbu realizovanou v letech 1792–1795. Vpravo nahoře je stavební dispozice přestavby hospodářského traktu na byt drába a vězení, kterou kapitule v roce 1828 představil stavitel Neuwerth. Plán 1792–1799: b) kancelář, c) byt důchodního, d) prádelna, e) mandlovna, f) hnojník. Plán 1828: g) skladiště purkrabího, h) kůlna pro vozy, i) stáj pro pět koní, j) chodba, k) pokoj drába, l) kuchyně, m) vězení, n) kancelář drába.

Po přestěhování drába do nového bytu začal vrchní úřad jednat s kapitulou o využití původního drábova příbytku v domě č. 89. Vzhledem k tomu, že objektu hrozilo zřícení, bylo rozhodnuto o jeho opravě a pronájmu. Rekonstrukce se protáhla natolik, že „dražba na pronájem“ mohla být vyhlášena až v říjnu 1832. K licitaci se přihlásili dva zájemci: Vincenc Horák, posel hospodářského úřadu, a vdova po ševci Petříčkovi Františka, zastoupená svým bratrancem Josefem Drösslerem. Základní vyvolávací cena byla stanovena na 20 zlatých konvenční měny[9] a v 31. kole se zastavila na částce 28 zlatých a 6 krejcarů, kterou nabídl Vincenc Horák. V polovině příštího roku využil Horák výhodné příležitosti, koupil si v Uličkách domek č. 44 i s kouskem vinohradu a bývalé drábovo stavení pronajal. Koncem listopadu 1833 se obrátil na hospodářský úřad s prosbou o vyvázání z nájemní smlouvy. Vrchní úředník Jakub Kern hledal další případné nájemce, vydražená částka nájemného byla však příliš vysoká. Kapitula nakonec posoudila Horákovu žádost o zrušení nájemní smlouvy jako nemístnou a nařídila hospodářskému úřadu, aby jej přiměl k plnění smlouvy až do termínu vypršení její platnosti. Z nevyřízené agendy po zesnulém Jakubu Kernovi však vyplývá, že Horák zaplatil jen část ze stanoveného nájemného. Dlužník tento prohřešek zdůvodnil obtížnou životní situací a povinností živit pět dětí, nájemní smlouva s ním byla ukončena a dlužná částka prominuta.[10]

Koncem října 1835 se o pronájem starého bytu drába opět ucházela Horákova konkurentka z dražby Františka Petříčková a bývalý úřední posel Libor Kužela. Petříčková ve své žádosti uvedla, že její manžel Matěj byl do Podolí přijat jako švec a získal zde domovské právo. Po jeho smrti provozuje ševcovskou živnost prostřednictvím svého vedoucího dílny a pravidelně odvádí do panských důchodů roční ochranný plat tři zlaté konvenční měny. Vzhledem k tomu, že nemůže v obci najít pro své podnikání vhodnější prostory, žádá hospodářský úřad o poskytnutí pronájmu v domě č. 89. Libor Kužela oproti tomu uvedl, že se již před časem nastěhoval do Horákem pronajatého starého drábova bytu a platil mu nájemné. Žádal, aby mu byl tento pronájem prodloužen o další tři roky. Svoji žádost podpořil tím, že před časem sloužil v Podolí pět let jako dráb důchodního úřadu (sic!), poté byl ustanoven úředním poslem a kancelářským sluhou. Připomenul také, že za podolské panství sloužil 14 let a tři měsíce u c. k. pěšího pluku a dva roky u pluku domobraneckého.

9 V textu pramene jsou finanční částky uváděny ve dvou tehdy platných měnách, konvenční a vídeňské. Konvenční měna byla přijata v roce 1753 v době panování Marie Terezie. Po státním bankrotu v roce 1811 byla zavedena druhá, tzv. vídeňská měna. Obě měny existovaly vedle sebe až do roku 1857, přičemž bylo povinné je v záznamech odlišovat. Pro konvenční měnu se užívala zkratka „C. M.“ (Conventions Münze), pro vídeňskou měnu „W. W.“ (Wiener Währung). VOREL, Petr. *Od pražského groše ke koruně české*. Praha: Havran, 2004, s. 271 a 272.

10 MZA v Brně, E 105, inv. č. 1138, kart. 539.

Dne 19. září 1835 odeslal nový vrchní hospodářského úřadu Podlucký kapitule návrh na pronájem někdejšího drábova domku:

> „Důvody uvedené žadateli je třeba po každé stránce zohlednit, ale hospodářský úřad hodlá upřednostnit žádost Libora Kužely před Františkou Petříčkovou, protože Kužela po delší dobu jakožto úřední sluha vykonává svou službu zcela spolehlivě, obzvláště při doručování úředních depeší nadřízeným úřadům a stranám a dokonce i při vybírání platů a jiných peněz prokázal věrné a poctivé služby. Jak užitečný je takový člověk v úřadu, nepotřebuje žádné další vysvětlování, tomu je ale také velmi nutné, aby úřední sluha bydlel, pokud ne přímo v úřadu, tak aspoň co nejblíže z důvodu snadné dosažitelnosti. Už delší dobu tvoří tato budova byt úředních sluhů, kteří nemají vlastní obydlí, což je i případ Kužely. Jelikož pro něj není žádný jiný byt v blízkosti kanceláře, ukazuje se byt drába jako nejvhodnější, a to tím více, že kdyby Kužela tento byt nedostal, musel by si asi hledat jiný ve vsi v dost velké vzdálenosti, což by bylo nejen pro něj, ale i pro úřad obtížné. Úřední sluha je všeobecně potřebný v kanceláři k různým záležitostem, a kdyby bydlel daleko, musel by být při nutných zásilkách nahrazen někým jiným z úředního personálu.“[11]

Zámek v Podolí. Současný stav dvorního traktu, který byl v roce 1828 přestavěn na byt drába a vězení. (archiv autora)

11 Ibid., E 105, inv. č. 1138, kart. 539.

Kapitula Podluckého návrh přijala, pronajala Kuželovi domek včetně sousedící části panského pole na dobu tří let za roční částku 24 zlatých konvenční měny a hospodářskému úřadu nařídila provést nezbytné stavební opravy.

Problematika drábova obydlí se objevila v agendě hospodářského úřadu znovu až po 15 letech, kdy hrozilo nebezpečí, že se střecha nad jeho zámeckým bytem zřítí. Přestože byla projektová dokumentace vypracována již v březnu 1849, bylo o opravě střechy rozhodnuto až v srpnu následujícího roku. Toto prodlení způsobilo, že pověřený zhotovitel tesař Matouš Strnad byl nucen upozornit na další zhoršení stavu střechy a tím i na vyšší cenu použitého materiálu. Kapitula zvýšenou cenu zakázky potvrdila, na konci srpna 1850 byla rekonstrukce zahájena a v listopadu téhož roku zdárně dokončena.

Drábovo zámecké obydlí a vězení stojí v dvorním traktu podolského zámku doposud. Navzdory jeho poškození lze současný stav porovnat s plány jeho přestavby z roku 1828 – je patrné, že v průběhu následujících let došlo na stavební dispozici objektu k mnoha dalším změnám.

VÝBĚROVÁ ŘÍZENÍ A UCHAZEČI O MÍSTO DRÁBA

Výběrem uchazečů o místo drába byl pověřen nejvyšší úředník vrchnostenského úřadu panství peterského, v Podolí nazývaný „vrchní“ nebo také „správce“, jehož úkolem v této souvislosti bylo vypracování charakteristiky uchazeče. Mezi přední hodnoticí kritéria patřila mravní bezúhonnost, kterou uchazeč prokazoval zpravidla dobrozdáním vystaveným úřadem v místě svého bydliště, předchozím zaměstnavatelem nebo propouštěcím listem z armády. Značnou váhu pochopitelně měly i zkušenosti nabyté v zemědělství a hospodářství. Požadován byl určitý stupeň vzdělání, a to schopnost domluvit se česky a německy, umět číst a psát, významným bonusem byla znalost počtů. Přihlíželo se také k věku, zdravotnímu stavu a vzhledu. Výhodou bylo, pokud dotyčný neměl vazby na obyvatele obce, protože tato skutečnost omezovala možnost poskytování protekce.

Žádost podávaná písemnou formou umožňovala, aby vrchní úředník získal o uchazeči rámcovou představu ještě dříve, než se s ním setkal. Výsledek pohovoru pak zpracoval do protokolu, přiložil k němu uchazečovu žádost a odeslal jej kanovníkům kapituly na brněnský Petrov. Pokud bylo ve stejném termínu uchazečů více, „dovolil si vyjádřit své zcela nesměrodatné mínění“ a některého z nich doporučil. Agendu výběrových řízení a jejich průběh lze konkretizovat na několika vybraných příkladech.

Počátkem března 1816 nařídila kapitula hospodářskému úřadu, aby na uvolněné místo drába nalezl vhodného podolského poddaného, horlivého, tělesné práce neschopného invalidu. Zástupce vedoucího úřadu Jakub Kern v odpovědi uvedl:

„Ačkoli se na zdejším panství nějací invalidé a veteráni nacházejí, žádného z nich nemohu navrhnout, protože pro takovou službu nejsou způsobilí – zčásti pro tělesnou slabost, zčásti pro nedostatek potřebných vlastností. Ale je zde přece jen jeden v Podolí usedlý vojenský vysloužilec, domkař jménem Jakub Kužela. K plné spokojenosti hospodářského úřadu se osvědčil jako zdatný a přesný dráb při všech zdejších odvodech, při zatýkání zběhů, kteří se snažili vyhnout odvodu, i při všech služebních výkonech, kterými byl pověřen. Získal si tím skutečné zásluhy, a proto jej lze doporučit. Jeho otec, který byl ve službách vrchnosti v pivovaru, se nyní ve svém vysokém věku a tělesné slabosti stal žebrákem a on (Jakub Kužela) ho má na starosti. Doporučení si zaslouží tím víc, že je dobře znalý čtení a psaní v jazyce českém i německém, svou povahou má k činnostem drába potřebného ducha, navíc je údajně silný, zdravý a samotářský. To vše mu pro tento úřad dává dobré předpoklady, protože na zdejším panství, kde jsou osady české i německé, je znalost obou jazyků naprosto nezbytná. A jedině přesným plněním služby drába a přísnou disciplínou je možné přitáhnout již zcela zkažené poddané zpátky na cestu poslušnosti a plnění jejich povinností.“[12]

Kapitula s návrhem souhlasila, dala vrchnímu pokyn, aby v této věci učinil další potřebné kroky a uchazeče přijal. Třebaže dochované dokumenty nesvědčí o tom, že by bylo novému drábovi cokoli vytýkáno, poslala kapitula v lednu 1818 hospodářskému úřadu naléhavý dopis. Obsahoval pokyn, aby byl dráb propuštěn, zastaven jeho plat i deputát a vyklizen jeho byt. Překvapený Kužela se snažil důsledky tohoto rozhodnutí alespoň zmírnit:

„Vysoce důstojná královská dómská kapitulo!
Aniž bych něco takového tušil, dostal jsem včera psaní, které zde v originále pod značkou přikládám, a v něm výpověď ze služby s příkazem, že do čtyř dnů mám vyklidit byt a bez ohledu na své ze zákona náležející služební požitky ho mám přenechat jinému zcela cizímu drábovi, který bude přijat.
Nejsem si vědom žádného obvinění z nějakého zločinu, své povinnosti jsem vždycky plnil, což dokládá i vysvědčení pana vrchního, jako poddaný narozený v Podolí, vysloužilý veterán a kapitulant (tj. voják dobrovolně sloužící nad povinnou dobu – pozn. autora) už jen pro své zásluhy ve válečné službě pro stát a s ohledem na své morální chování jsem byl přijat vysokou vrchností za hospodářského drába a v této funkci slouží už řadu let.

12 DABB, fond Kapitulní velkostatek, pův. inv. č. 1162, sg. II EE, kart. 563, f. 50 a 51.

Se svou manželkou a třemi nezletilými malými dětmi v tuto chvíli nemám ani obživu, ani ubytování a v tuhé zimě během nadcházejících dvou svátečních dnů nejsem v stavu byt vyklidit. Ani nemohu žít na ulici. Tak přísný příkaz nemůže odpovídat velkodušnosti ani zásadám vysoce důstojné královské dómské kapituly. Proto nejponíženěji poslušně prosím, aby mi byla milostivě zrušena moje nezasloužená výpověď ze služby, nebo v nejpřísnějším případě, dokud si nenajdu náležité bydlení, aby mi byl aspoň ponechán byt a mé služební požitky v souladu s platným služebním řádem ze 13. srpna 1753.“[13]

Kapitula svoje rozhodnutí částečně změnila a ponechala Kuželovi po dobu šesti týdnů plat i deputát. Byt však na jeho náklady vyklidili mlatci. Na Kuželovo místo nastoupil (bez výběrového řízení) hospodářský dráb František Maximov. Jak se později ukázalo, byla to velmi nešťastná volba. V únoru 1821 se ucházel o místo hospodářského drába v Podolí Václav Pallas. V jeho žádosti adresované přímo kapitule stojí:

„Dovoluji si předložit k nohám slavné dómské kapituly svoji pokornou prosbu o propůjčení tohoto uvolněného služebního místa, pro něž mám potřebné vlastnosti. Na podporu této své žádosti uvádím tyto důvody:
a) je mi 44 let, umím německy i česky, jsem znalý psaní i čtení
b) bez tří měsíců jsem 15 let sloužil u vojska jako kaprál
c) zpočátku jsem sloužil pět let na panství Těšany jako dráb, později rok jako šafář, potom jsem v téže funkci sloužil na panství Podolí a z tohoto služebního místa jsem trochu neuváženě odešel. Přemluvili mě k tomu jiní a hodně jsem toho litoval.
Nyní se svou ženou a početnou rodinou už tři roky strádám bez chleba a musím se přiznat, že kdyby mě nedržela svatá víra se svými útěšnými zásadami, už dávno bych propadl zoufalství. Od mládí jsem byl od svých rodičů veden k tomu, abych si osvojil znalosti hospodaření, a nikdy jsem se neprovinil jednáním proti předpisům. Toho nešťastného okamžiku, kdy přemožen lehkomyslností jsem se nechal od druhých přemluvit ke špatnému kroku, mohu jen litovat.
Útěchou je mi však vědomí, že i když už třetím rokem žiji v nejhlubším zármutku bez obživy, mohu se spolehnout na doporučení podolského pana vrchního jakožto i pana sládka a ostatních pánů úředníků.
V takovém smutném a zoufalém rozpoložení pokorně prosím veleslavnou vysoce důstojnou dómskou kapitulu, aby se nade mnou ráčila slitovat a vysoce milostivě mi uvolněnou službu drába v Podolí udělila.

13 Ibid., f. 58.

Slibuji, že budu službu vykonávat ze všech svých sil. Všemohoucí, který všechno vidí, bude odměnou, já pak se svojí rodinou budu v poslušnosti dennodenně ve svých nehodných modlitbách vyprošovat vysoce důstojné dómské kapitule veškeré blaho.“[14]

Dómská kapitula hospodářskému úřadu nařídila, aby žadatele jednou provždy nekompromisně odmítl. Odmítnutí se ve stejné době dostalo také podruhu Janu Janoškovi ze Šlapanic, protože neuměl německy a navíc byl živitelem rodiny se šesti dětmi, kterou by z vyměřeného platu a deputátu nemohl uživit.

V roce 1822 zahájil vrchní úřad v Podolí další výběrové řízení. V tomto případě byla jistou výhodou skutečnost, že se zde připravovalo místo pro dalšího drába a k dispozici byl již seznam případných zájemců. Ten tvořili domkař z Bedřichovic Pavel Křivánek, kaprál Antonín Malý z Komárova, propuštěný od ženijního vojska, podolský domkař Mikuláš Pražák, hospodářský dráb na panství hraběte Braidy ve Šlapanicích Sarkander Obertel, podruh Matěj Kužela a propuštěný voják Augustin Sláma.

Jednání bylo zahájeno se Sarkanderem Obertelem, majícím prokazatelné zkušenosti se službou na pozici hospodářského drába. K ostatním uchazečům Jakub Bakalář poznamenal: „…nemohou své znalosti zemědělství nijak prokázat a pouhé zásluhy z armády jsou sice úctyhodné, ovšem v tomto případě se cenit nedají.“ Jen co Obertel uvolněné místo získal, vznášel nové a nové požadavky přesahující uzavřenou smlouvu. Chtěl například stejný plat a deputát, který dosud pobíral ve Šlapanicích, a sice 60 zlatých, 1 sud piva, 12 liber sádla, 4 míry pšenice, 12 měr žita, 2 míry ječmene, 2 míry prosa, 2 míry hrachu a dřeva tolik, kolik spálí. Když při následné licitaci kapitula na žádný z návrhů nepřistoupila, Obertel 3. března 1823 ukončil své vyjednávání tímto prohlášením: „Službu drába na podolském panství, která mi byla vysokou vrchností milostivě udělena, i s přiděleným platem a deputátem s vděčností přijímám. Ve vší poslušnosti ovšem musím poprosit, aby mi v případě, že budu službu drába zastávat s pílí, věrností a ke spokojenosti vysoké vrchnosti, vysoká vrchnost milostivě ráčila deputát zvýšit.“[15] Dne 29. března však jmenovací dekret vrátil s odůvodněním, že se rozhodl zůstat ve Šlapanicích, a to proto, aby se vyhnul případné nemilosti hraběte Braida.

Kapitula bezprostředně reagovala příkazem vrchnímu úřadu, aby Obertela v souladu se služebním řádem za odslouženou dobu odměnil příslušným platem a podílem deputátu. Dále doporučila, aby byl do Podolí na zkoušku povolán velešovický dráb Augustin Sláma, který se o místo drába v Podolí ucházel již v listopadu 1821. V dobrozdání, které tehdy kapitule vypracoval vrchní Romier, stálo, že je Sláma hospodářskému úřadu znám jako osoba požívající důvěry, dobrého

14 Ibid., f. 95–97.
15 Ibid., f. 128.

zdraví, silný, stár 30 roků, ženatý a bezdětný. Jeho výhodou je, že má v Podolí byt, protože vrchnostenský byt pro druhého drába dosud chybí. K výkonu služby jej také předurčuje to, že přes deset let sloužil u kyrysnického pluku knížete Lichtensteina, odkud byl propuštěn s vysvědčením o mravní bezúhonnosti. Ovládá češtinu, němčinu, umí číst, psát a počítat. Po nějakou dobu vlastnil selský statek, takže rozumí zemědělským pracím. Protože po celou dobu pracoval v brněnských manufakturách, není nikomu v obci zavázán. Po ročním zkušebním období bylo Slámovi místo hospodářského drába potvrzeno, stanoven plat a deputát, což obnášelo 30 zlatých vídeňské měny, 20 zlatých jako náhradu za sádlo, 1 sud piva, 2 míry pšenice, 12 měr žita, 2 a 4/8 míry ječmene, 2 a 4/8 míry prosa, 1 a 4/8 míry hrachu, 4 sáhy tvrdého dřeva a 4 pytle křovinového dříví. Jen co Sláma dostal jmenovací dekret, snažil se uplatnit další nároky, z nichž však kapitula přistoupila pouze na pronájem pole na pěstování brambor za drábovým stavením.

V lednu 1825 odeslal hospodářský úřad kapitule obsáhlý návrh na obsazení mlatových dozorců na sýpkách v Podolí a Velešovicích, doplněný dvěma podrobnými tabulkami. Tento požadavek zdůvodnil potřebou důsledného dozoru, který by zabránil zpronevěrám páchaným nižším služebnictvem a mlatci. Dozorce měl být jedinou osobou ručící za evidenci vymláceného, uskladněného a později i vydaného obilí. Mimo období žní by pomáhal s dozorem nad polními a jinými pracemi. Kapitula shledala návrh málo urgentní a prozatím jej odložila. Než se k jeho projednání dostala, obdržela 29. září 1826 z hospodářského úřadu od vrchního Jana Albrechta dopis ještě naléhavějšího obsahu:

„Vysoce důstojná královská dómská kapitulo!
Zdejší úřední dráb Augustin Sláma měl kvůli svému nadměrnému pití kořalky již několik záchvatů padoucnice. Hospodářský úřad to poprvé zjistil o letošních žních, protože se mu to stalo na poli, když stál mezi ženci, o čemž se ráčila přesvědčit jeho milost vysoce důstojný pan prokurátor rytíř von Hofmann. Přítomní mlatci ze dvora se při té příležitosti vyjádřili, že prý touto těžkou nemocí trpí už dlouho a oni že už víckrát byli přitom, když ho srazila k zemi. Že se Sláma oddává pití, zaznamenal podepsaný vrchní častokrát. Pokaždé, když byl opilý, ho vykázal a řekl, že se jedná o něho a o jeho zdraví a že v opilosti služební povinnosti plnit nemůže a že se stane úplně neschopným. Doufal, že ho tím přivede k polepšení, ale samotné domluvy žádný výsledek nepřinášely a zůstávaly bez účinku. Zvlášť za nepřítomnosti vrchního se dráb kořalce oddával víc než svěřeným služebním záležitostem, takže místo toho, aby dozíral na práce, byl vidět, jak sedí v hospodě nebo v kořalně, a když ho potřebovali v úřední kanceláři, což se stávalo často, museli ho napřed vyvést ze šenku. Když mu to posledně 27. dne tohoto měsíce vrchní v přítomnosti purkrabího trpce vytýkal a vyhrožoval mu, že pokud se

nepolepší, musel by jeho chování oznámit vysoké vrchnosti a tím by se on dostal do nebezpečí, že o službu přijde, pronesl Sláma jenom, že na službě mu nezáleží a že stejně s koncem měsíce sám odejde. Pokračoval pak v řádění, od toho dne už také nepracuje, ani se nechodí zeptat, zda je k nějaké práci potřeba nebo ne, a pije ještě víc.
Hospodářský úřad to tímto dává vysoce důstojné královské dómské kapitule na vysokou vědomost a ve vší poslušnosti prosí, aby za těchto okolností Slámu jako člověka nespolehlivého a kvůli závislosti na alkoholu pro práci nepoužitelného ze služby propustila.“[16]

V roce 1837 proběhlo výběrové řízení na místo hospodářského drába, kterého se zúčastnili čtyři zájemci: Antonín Sedlář, starý 36 let a bydlící na Horním Cejlu, byl patentálním invalidou (tj. vojenským vysloužilcem, který byl z armády propuštěn kvůli zranění), mluvil německy a česky, prokázal také, že umí číst a psát. Choval se slušně, ale „jinak vypadal odporně“. Vzhledem k tomu, že se zemědělstvím neměl žádné zkušenosti, nebylo možné jeho odbornou způsobilost posoudit. Další z uchazečů, osmačtyřicetiletý Jiří Houkal, příslušný do kapitulního panství, byl gramotný a jako bývalý šafář se vyznal v hospodářských záležitostech. O místo hospodářského drába se opět po dvou letech ucházel Vincenc Horák, bylo mu 43 roků, vlastnil v Podolí domek a pracoval v Brně jako přadlák. Jeho výhodou bylo, že zde již dříve byl úředním poslem i drábem, byl tedy znalý místního prostředí a mohl bydlet ve svém domku, kterým by „v případě jakékoliv zpronevěry vysoké vrchnosti ručil“. Poslední uchazeč Mikuláš Samson měl 45 roků, pocházel z Řepky na panství Lomnice, kde byl zaměstnaný jako mlatec. Vykázal se dobrozdáním potvrzujícím jeho zkušenosti v hospodářských věcech. Tuto zjevnou výhodu však snižovala skutečnost, že „psát umí jen stěží, což je při denních záznamech námezdních pracovníků neakceptovatelné“. Nicméně byl to právě on, kdo rozhodnutím kapituly místo hospodářského drába získal.

NA ŠIKMÉ PLOŠE

Prostřednictvím výběrových řízení byl na místo drába hledán vhodný kandidát, který by svěřenou práci vykonával zodpovědně, požíval důvěry poddaných a svým vystupováním prospíval dobrému jménu vrchnosti. Několik následujících případů ukazuje, že ne vždy bylo toto očekávání naplněno.

Tématu se věnuje hned první folio rozebíraného pramene, sepsané v červnu 1801. Vrchní hospodářského úřadu František Zelinka v něm kapitule oznamuje, že velešovický hospodářský dráb Ignác Zachariáš se dopustil „různých zpronevěr,

16 Ibid., f. 155–158.

a sice že v uplynulém roce svévolně odpustil dvě fůry roští, při výkonu robotní služby jednal stranicky a konečně při zajišťování různých nádenických prací nutných při zemědělství jednal shovívavě nebo zištně“.[17] Následné vyšetřování prokázalo, že se jen část z těchto provinění zakládala na pravdě, přičemž jejich základem bylo pouhé drábovo příbuzenství s velešovickými usedlíky. Problém byl vyřešen přeložením Ignáce Zachariáše do Podolí a osvědčeného podolského drába Pavla Pára do Velešovic.

Závažnější případ se odehrál v únoru 1816. Kontrolor hospodářského úřadu Jakub Kern o něm podal kapitule zprávu, v níž mj. uváděl:

„Stala se zde taková věc, že vrchnostenský šafář v Podolí František Hlásenský před statkem chytil drába Vavřince Černého za vlasy, cloumal s ním za pačesy a dal mu takovou facku, že mu tekla krev z nosu. Dráb to žaloval a bylo tedy zahájeno vyšetřování. Z výslechů obou stran a zvláště předvedených svědků se ukázalo, že důvodem šafářova špatného chování vůči drábovi je to, že dráb často šafáře při různých příležitostech na veřejných místech před cizími lidmi zle pomlouval, zvlášť v opilosti, což bývalo velmi často; označil ho za rozbíječe manželství a obvinil ho prý, že trpí nečinnost mlatců ve vrchnostenské stodole (…) Obě strany byly potrestány pokutou – šafář pro špatný způsob chování a dráb pro neodůvodněné urážky a pomluvy.“[18]

Když bylo zřejmé, že se situace mezi oběma muži neuklidní a dráb byl navíc shledán jako nedbalý, nepolepšitelný a pití se oddávající, byl v březnu ze služby propuštěn.

Nejzávažnější byl případ již zmíněného Františka Maximova, vojenského veterána a propuštěného kaprála 16. roty pěšího pluku Lindenau, který se koncem roku 1817 obrátil přímo na biskupa s prosbou o propůjčení místa drába na kapitulním panství. Ve své žádosti uvádí:

„Před 18 lety jsem se nechal na panství Podolí naverbovat za rekruta, aniž by to byla moje povinnost. Tím, že jsem vojenské dítě, mohl jsem podle předpisů přijmout službu ze své vlastní vůle. Nechal jsem se zverbovat jenom proto, že mě tenkrát přemlouvali, že když jednou budu propuštěn, tak odměnou za to, že jsem se za panství nechal odvést k vojsku, dostanu zaopatření.
Nyní jsem po mnoha válečných útrapách a zraněních napůl invalida a samotný už nemám žádné vyhlídky na postup. Jsem otcem dvou dětí, které brzy ani nebudu schopen uživit a vychovat. Odvolávám se také na

17 Ibid., f. 48.
18 Ibid., f. 37 a 38.

vysvědčení, které mám od svého pana hejtmana, barona von Rabenau, který mi řekl, že mě u vaší vysoce důstojné milosti na toto místo již sám osobně doporučil. V přesvědčení o lidumilném srdci vaší vysokosti doufám ve splnění své nejponíženější prosby a jsem vaší vysoce důstojné milosti naprosto nejponíženějším služebníkem.“[19]

Biskup jeho žádost postoupil kapitule a ta hospodářskému úřadu. Ten Maximova koncem ledna 1818 přijal jako dozorce vězení, kancelářského sluhu, úředního a hospodářského drába. Po půl roce se hospodářský úřad obrátil na kapitulu s prosbou, jestli by mohla být drábovi přidělena uniforma. Žádost byla podpořena ujištěním, že se dráb chová vzorně, své povinnosti a zadané příkazy plní přesně. V odpovědi pak stálo, že „královská dómská kapitula povoluje drábovi každoročně uniformový kabát a kalhoty z látky obyčejné, ale dobré a pevné“.

Po dvou letech se však drábovo chování natolik změnilo, že se vrchní hospodářského úřadu G. Romier rozhodl nastalou situaci oznámit kapitule. Jeho výtky vylíčily drába jako zcela nepoužitelného a ke službě lhostejného opilce. Kapitula vzala stížnost na vědomí. Současně však upozornila, že je sice nutné všechny prohřešky důrazně trestat, ale na druhé straně se nesmí ve snaze o dosažení spravedlnosti někomu ublížit. Proto nařídila, aby byl Maximov za přítomnosti celého hospodářského úřadu vyslechnut a dostal prostor na obhajobu. Zápis z jednání měl být předložen kapitule ke konečnému rozhodnutí. Příkaz splněný 21. dubna 1820 byl uzavřen tímto protokolem:

„Současný vrchní už asi půl roku po jeho příchodu do Podolí pozoroval, jak málo je dráb užitečný a jak se vůbec v zemědělských záležitostech nevyzná. Otevřeně mu řekl, že má ze všech sil hledět, aby si osvojil aspoň základní pravidla polního hospodářství a zemědělského hospodaření – když už ne zvláštní pílí, tak aspoň tím, že bude každodenně ve dvoře, stájích a stodolách, na polích, loukách atd. dohlížet na to, aby čeleď a mlatci udržovali v hospodářském nářadí pořádek a aby zabraňoval škodám zvenčí. Pokud tak dráb neučiní, bude úřad nucen přednést vysoké vrchnosti návrh na jeho propuštění, protože je k službě nepoužitelný. Dráb Maximov na to prohlásil, že se bude snažit získat si nějaké znalosti v ohledu hospodářském a že bude pilně a pozorně dbát na denní nařízení a úkoly. Prosil, aby mu vždycky někdo hospodářské úkoly zřetelně a srozumitelně vysvětlil, že se to předtím tak nedělo. Dráb nemůže popřít, že jeho prohlášení bylo přijato s uspokojením a že pověřený zaměstnanec se ze všech sil při každé příležitosti snažil vysvětlovat mu nejen samotné hospodářské práce, ale i účel, proč se to má dělat tak a ne jinak. Brzy se ale ukázalo, že drábovo prohlášení byly pouhé sliby, činy už chyběly.

Cokoli dělal, při většině příkazů, které plnil, bylo to s neopatrností, nepozorností a chybami, které způsobovaly škody. Hlavně se ukazovalo, že pokud se řízení pracovníků ponechá jen na něm, nedělá nic. Přirozeně tato jeho pohodlnost a odtud plynoucí škody vynesly drábovi četné výtky a napravování, což on ovšem přijímal podle svých obvyklých manýrů s rozhořčením, často i za použití hrubých výrazů a obyčejně s dovětkem, že kdyby byl býval věděl, že služba drába je tak namáhavá, byl by raději zůstal na vojně.

Postupem času se dráb stále více oddával pití kořalky a jeho nespolehlivost každým dnem vzrůstala, takže s výkonem úkolů, které v nejpřísnějším smyslu drábovi náleží, měl úřad skutečně po dlouhou dobu velké potíže. Příkladů jeho opilství, které pronikaly na veřejnost, je tolik, že je ani nelze všechny vypočítat. Stačí zmínit častý jev, že úředníci celý den drába hledali a teprve následujícího dne byl nalezen ještě pod parou. Dokonce ani při veřejných komisích, k nimž býval dráb zván a které hospodářský úřad svolával se vší slávou například v Přízřenicích, se nedalo zabránit, aby se tam neopil, což bylo přítomným poddaným k hněvu i k posměchu. Dal by se také uvést dostatek případů, kdy byl tento dráb zástupcem úřadu poslán v neděli večer do Podolí do hospody k muzice, aby se postaral o klidný průběh a včasné ukončení zábavy, a místo toho se tak opil, že se ještě následujícího dne v osm hodin ráno válel v hospodě zpitý do bezvědomí. Zástupce úřadu se o tom sám přesvědčil, neboť při kontrole nařízených prací našel všechno ve velkém nepořádku, pracovníci byli bez práce, a když se ptal na drába, poslali ho do hospody. Dráb se ukazoval na veřejnosti opilý dokonce i v neděli na cestě do kostela. Příležitostné výstřelky by se snad daly pochopit tam, kde by se dráb mohl domnívat, že není lidem na očích.

Takové chování, drábova vrozená pohodlnost spojená s opilstvím, neochota k práci, zjevná nechuť k polepšení, nesvědomitost i ve věcech méně důležitých, které si ovšem vyžadovaly jeho zásah a které mu musely dennodenně vyskakovat před očima, to vše už dávno vyvolávalo přání osobu drába vyměnit. Ovšem aby nikdo nemohl hospodářskému úřadu předhazovat, že se unáhlil nebo že drobného sluhu utiskuje, předvolával drába opakovaně jen proto, aby mu domluvil, jeho chování mu vážně vyčítal a nabádal ho k polepšení s dodatkem, že pokud se tak nestane, beze všeho vysoké vrchnosti navrhne jeho propuštění ze služby. Ani pak žádné zlepšení nenastávalo, dráb dosud není v přidělování práce a dohledu nad jejím vykonáváním aktivnější nebo pilnější, tím méně že by dokázal práci řídit nebo k ní užitečně přispívat.

19 Ibid., f. 65.

Drába málo zajímá, kdy pacholci vyjíždějí na práci, kdy se vracejí, jestli mají koně dostatek krmiva a péče a vůbec jestli je v těchto věcech pořádek. I když je to samo o sobě povinností hospodářských úředníků, dohled nad správným výkonem je přece zásadním úkolem hospodářského drába a také mu to bylo častokráte řečeno. Když se po něm žádají přesná hlášení, zjistí se, že jeho údaje jsou rovněž špatné a všechny jen dokazují, že buď příkazy hospodářského úřadu opět zapomněl, nebo že se o tom, zda byly práce správně provedeny, ani sám nešel přesvědčit. Tyto výhrady byly drábovi mnohokrát ve vší slušnosti vyčteny a týkaly se především toho, co by se mohlo vykonat lépe, kdyby službu drába ve stejné době dělal někdo opravdu schopný. Potom byla drábu Maximovi položena otázka, zda chce k tomuto úřednímu přednesení do protokolu uvést něco na svou obranu. K tomu se vyjádřil takto:
Nemohu k tomu říci nic jiného, než že si myslím, že už mi zbývala jenom velmi krátká doba k tomu, abych v zemědělství porozuměl všemu, co je ke službě zapotřebí. Pokud jsem se někdy opil, tak to bylo většinou ze žalu nad svou situací, protože jsem často, skoro denně dostával jenom výtky a pokárání a často ještě v přítomnosti jiných lidí a poddaných. Koneckonců mohu se svěřit pouze vysoké vrchnostenské milosti a slibuji, že do budoucna pití zanechám. Musím také ještě dodat, že mě hodně mrzelo, že Kužela býval často posílán do vesnic vyřizovat trestné vzkazy, z čehož měl zásluhy, a já ne.“[20]

Na pokyn kapituly dostal Maximov zákonem stanovenou šestitýdenní výpověď, ve které mu však dále náležel plat i deputát. Během této doby vyklidil úřední byt a předal jej novému drábovi.

O STO LET POZDĚJI

V souvislosti se zrušením poddanství v roce 1848 byla část agendy správního a policejního charakteru postupně přenesena na komunální administrativu. Patřila do ní i trestní pravomoc, kterou byl zpravidla pověřen starosta se dvěma obecními radními. Pracovní náplň bývalých úředních drábů nyní převzali obecní strážníci, úkoly hospodářských drábů přešly na polní hlídače. Jejich jmenování na uvolněná místa probíhala stejně jako v předchozím období formou výběrového řízení. Několik záznamů o působení obecních strážníků lze nalézt v protokolární knize schůzí podolského obecního zastupitelstva.[21] Na schůzi z 24. února 1934 proběhla volba obecního strážníka. O toto místo se ucházeli Josef Tůma, Bartoloměj Vaňhara a Rudolf Rusňák. Volba proběhla pomocí dvou typů hlasovacích lístků označených „pro“ a „proti“. Protože nikdo z uchazečů nezískal nadpoloviční většinu hlasů, zůstalo místo dále neobsazené. V květnu 1936 byla v protokolární knize zaznamenána žádost „prozatímního“ obecního strážníka Ludvíka Horáčka, aby ke svému měsíčnímu platu 500 korun dostal příplatek 100 korun na ženu a na dvě malé děti po 50 korunách. Žádost byla zamítnuta s poznámkou, že nový rozpočet není dosud schválený a starý to neumožňuje.

Obecní strážník Antonín Přichystal (1866–1947). (archiv autora)

K obsazení místa obecního strážníka a ponocného se zastupitelé vrátili v listopadu 1936, kdy uchazečům stanovili následující podmínky: bydliště v obci, věk do 45 let, mravní bezúhonnost a ošacení podle možností obecního rozpočtu, úřední plat byl pro strážníka stanoven na 600 korun a pro ponocného na 500 korun. K výběru uchazečů došlo na příštím zasedání. O místo strážníka se opět ucházel Josef Tůma, nyní již zvolený všemi hlasy. O místo ponocného usiloval Ludvík Horáček, ale volba byla nakonec odložena. Příští měsíc byl Josef Tůma přípisem Okresního úřadu v Brně ustanoven „členem obecní stráže bezpečnosti“. Ze strážnice umístěné v budově bývalé hasičské zbrojnice pak vycházel na pravidelné pochůzky obcí, s povinností informovat v případě potřeby veřejnost o úředních záležitostech prostřednictvím tzv. bubnování. Tento rituál ukončilo až 23. ledna 1950 první vysílání místního rozhlasu.

20 Ibid., f. 75–79. Následují podpisy: František Maximov; G. Romier, vrchní; Jakub Kern, důchodní; Alois Horý, aktuár; Karl Banko, purkrabí.

21 SOkA Brno-venkov, kniha C-96, inv. č. 2, Protokoly o schůzích obecního zastupitelstva v Podolí u Brna 1925–1945.

PRAMENY A LITERATURA

Diecézní archiv Biskupství brněnského (DABB), fond Kapitulní velkostatek, pův. inv. č. 1162, sg. II EE, kart. 563.

Moravský zemský archiv v Brně (MZA v Brně), E 105, Kapitulní velkostatek II., inv. č. 530, kart. 173.; inv. č. 1138, kart. 539.

Státní okresní archiv Brno-venkov v Rajhradě (SOkA Brno-venkov), kniha C-96, inv. č. 2, Protokoly o schůzích obecního zastupitelstva v Podolí u Brna 1925–1945.

ČECHURA, Jaroslav. *Kriminalita a každodennost v raném novověku. Jižní Čechy 1650–1770*. Praha: Argo, 2008. ISBN 978-80-257-0049-5.

MATLAS, Pavel. *Shovívavá vrchnost a neukáznění poddaní? Hranice trestní disciplinace poddaného obyvatelstva na panství Hluboká nad Vltavou v 17.–18. století*. Praha: Argo, 2011. ISBN 978-80-257-0382-3.

TENORA, Jan. *Statek sv. Petra v Brně, I. díl*. Brno: Typos, 1934.

VOREL, Petr. *Od pražského groše ke koruně české*. Praha: Havran, 2004. ISBN 80-86515-40-0.

RAKOUSKÉ NOUZOVÉ PENÍZE VE SBÍRCE MUZEA VE ŠLAPANICÍCH

Hana Sedláčková

„Nouzové peníze vydává v dobách neuspořádané měny stát nebo i jiní (země, okres, město, obchodní komory, velké obchodní domy), aby čelily nedostatku zákonných drobných peněz.“[1]

V dějinách rakouské monarchie lze nalézt období, kdy docházelo k nouzovému tisku papírových peněz v důsledku nedostatku kovových mincí. V depozitářích muzeí se často nacházejí „nouzovky“ z let 1848–1849 nebo z období velké války: Revoluční události roku 1848 spolu se zprávami o nedostatečném krytí papírových peněz vídeňské Národní banky zvýšily obavy veřejnosti a vedly k hromadnému vyměňování papírových platidel za kovové. Mince rychle mizely z oběhu a v květnu 1848 byly emitovány bankovky v hodnotě 1 a 2 zlatých, později vydal Hlavní mincovní úřad takzvané mincovní poukázky a nakonec nouzová platidla vydávala i města, obce a obchodníci. Další tezaurování kovových mincí zapříčinila velká válka. Bankovní úvěry na mobilizaci a válku vytvořily nekryté oběživo v hodnotě přes 35 miliard korun (podle bilance ke konci roku 1918).[2] Obrovské množství nekrytých peněz pak zdědily nástupnické státy bývalé monarchie, které se v poválečné Evropě musely vyrovnávat s těžkou krizí – s novým státoprávním uspořádáním, s vyčerpaným hospodářstvím a s euforickou a zároveň válečnými útrapami zasaženou společností. Přestože by se mohlo zdát, že nové státy střední Evropy navážou na předválečnou hospodářskou provázanost, v prvních letech své existence se především soustředily na osamostatnění a vytvoření vlastních ekonomik a dříve tradiční obchodní partneři se rozcházeli. Nové státy čelily do různé míry inflaci, která se projevovala zdražováním výroby a zboží, rozmachem černého trhu, sociálním neklidem, stávkami a demonstracemi.[3] Nouzové peníze vydávané v Rakousku v letech 1919–1922 představovaly další z projevů inflace a celkové hospodářské situace.

1 CHALUPNÝ, Emanuel a KREJČÍ, Dobroslav, eds. *Slovník národohospodářský, sociální a politický. Díl III.* Praha: Otakar Janáček, 1933, s. 189–191.

2 SURGA, Leopold. Papírové peníze. In: HÁSKOVÁ, Jarmila a BAJER, Jan. *Peníze v českých zemích do roku 1919*. Pacov: Nuga, 1996, s. 121–139.

3 Viz LACINA, Vlastislav a Československá akademie věd. *Formování československé ekonomiky 1918–1923*. Praha: Academia, 1990; KLIMEK, Antonín: *Velké dějiny zemí Koruny české. Svazek XIII., 1918–1929*. Praha: Paseka, 2000, s. 101–105; JAKUBEC, Ivan a Vysoká škola ekonomická v Praze. *Hospodářský vývoj českých zemí v období 1848–1992*. Praha: Oeconomica, 2008, s. 119 ad.

Soubor nouzových peněz z prvních let Rakouské republiky uložený v depozitáři Muzea ve Šlapanicích představuje základní studijní materiál předkládaného článku, který si klade za cíl představit charakter souboru, poukázat na případná specifika a postihnout dobové okolnosti vydávání rakouských nouzových peněz. Dosud vyšla řada katalogů rakouských „nouzovek", které přinesly přehled všech vydavatelů a emisí poukázek s uvedením stupně vzácnosti či současné tržní hodnoty. Pro přípravu článku byly využity především *Katalog des österreichischen Notgeldes von 1914 bis 1924* vydaný v roce 2017, *Österreichisches Notgeld und Grossgeld ab 1914* z roku 2009 a český katalog *Nouzová papírová platidla Rakouska (1918–1921)* z roku 1985.[4] Článek vychází rovněž z dobového tisku a z materiálů publikovaných Rakouskou národní bankou.

PENÍZE V POVÁLEČNÉM OBDOBÍ

„Alle Gemeinden geben Notgeld aus – Um den Kleingeldmangel zu bezwingen – Wir aber sagen es g'rad' heraus – Geld in der Not soll es uns bringen."[5] Lapidární rým otištěný na nouzových penězích obce Molln odráží realitu poválečného Rakouska.

V porovnání s Rakouskem čelilo Československo mírnějšímu průběhu inflace zejména po zásahu ministra financí Aloise Rašína, který se celní odlukou a měnovou reformou snažil odpoutat od kolabujícího a hyperinflací[6] zasaženého Rakouska i od propadající se německé a maďarské ekonomiky. Alois Rašín spolu se svými spolupracovníky tajně připravil měnovou reformu, která měla proběhnout rychle a nekompromisně. Prostřednictvím přijatých zákonů a nařízení ze dne 25. února 1919 o kolkování bankovek a státní půjčce bylo okolkováno oběživo, rakousko-uherské bankovky, a zároveň i sníženo jeho množství na území Československé republiky. Formálně zavedl novou československou měnu (korunu) zákon z 10. dubna 1919.[7] První papírové peníze – státovky – emitoval přímo stát prostřednictvím Bankovního úřadu Ministerstva financí (který převzal úřednictvo, budovy a inventář Rakousko-uherské banky v Praze)[8] a platidla podepisoval ministr financí Alois Rašín.[9] Díky přísným deflačním opatřením se Československu vyhnula prudká inflace, která byla v prvních letech po velké válce typická prakticky pro všechny okolní státy.[10] „Zpráva o kolkování v Československu, která do Vídně dorazila 26. února, otřásla Rakousko-uherskou bankou jako bomba."[11]

Rakouská centrální banka nebyla na podzim roku 1918 pro nedostatek uhlí a papíru schopna zajišťovat drobné peníze a v listopadu 1918 povolil Státní úřad pro finance vydávání nouzových peněz. Emitenty nouzových peněz se v období 1918–1920 v Rakousku staly především obce, ale postupem času se přidaly také země i některé soukromé subjekty. Emitenti byli oprávněni k vydání nouzových peněz při dodržení několika stanovených pravidel a předpisů: Vydání poukázek muselo odsouhlasit zastupitelstvo obce a své usnesení zveřejnit, emitent musel deponovat protihodnotu vydaných nouzových peněz, vložit částku do oběhu a převzít zodpovědnost za její proplacení. Maximální doba platnosti nouzových peněz byla původně stanovena na tři měsíce, na poukázce musela být zmínka o místě vydání, informace o nominální hodnotě slovem i číslicí a údaje o termínech platnosti. Některé obce však na svých poukázkách datum vyplacení neuváděly a bylo požadováno (a probíráno na stránkách tisku), aby byl termín vypršení platnosti takových poukázek stanoven na 31. prosince 1920. Obce měly v ideálním případě dva týdny předem informovat občany o blížícím se termínu splatnosti, aby ti „neutrpěli škodu zanedbáním."[12] Obce i soukromníci ovšem těžili ze skutečnosti, že jen velmi malá část nouzových peněz byla nakonec vyměněna zpět. Mnohé nouzové poukázky (často na jemném papíře) byly příliš opotřebovány užíváním a například vorarlberská rada se usnesla a avizovala, že nebude vyměňovat poukázky neúplné, roztrhané, jiných zemí či měst.[13] Navíc vyměněné nouzové peníze byly kvůli stále vzrůstající inflaci směněny za mnohem nižší hodnotu. Další nouzovky skončily ve sběratelských albech.

Tzv. malé peníze *(Kleingeld)* měly zmírnit nedostatek drobného kovového oběživa a právě nouzové peněžní poukázky obvykle v hodnotách 10, 20 a 50 haléřů se staly na několik měsíců skutečným fenoménem. Linecký deník *Tages-Post* uvedl:

4 KODNAR, Johann a KÜNSTNER, Norbert. *Katalog des österreichischen Notgeldes von 1914 bis 1924*. [Wien]: KK, 2017; MAYER, (Klaus, W.) *Österreichisches Notgeld und Grossgeld ab 1914*. [Wien]: im Eigenverlag, 2009; ČAPEK, Václav. *Nouzová papírová platidla Rakouska (1918–1921)*. Seš. č. 1–6. Praha: Česká numismatická společnost, 1985.

5 Sbírka Muzea ve Šlapanicích, podsbírka Historická, Nouzové peněžní poukázky obce Molln, inv. č. H5901/1–H5901/3, text volně přeložen: „Všechny obce vydávají nouzové peníze – aby překonaly nedostatek drobných peněz – ale říkáme to na rovinu – měly by nám přinést peníze v nouzi."

6 Vývoj cen dospěl do stavu, kdy prodejci určovali cenu zboží, která se zvyšovala ze dne na den a často i z hodiny na hodinu. Pro představu: Životní náklady vystoupaly v srpnu 1922 na 14000 násobek předválečného stavu, na podzim toho roku byla vydána bankovka s nominální hodnotou 500 000 Korun.

7 ENGLIŠ, Karel. Nástin vývoje československé měny. In: *Deset let Národní banky Československé: Jubilejní publikace o československé měně, o činnosti Národní banky Československé, o stavu hospodářství Československé republiky.* Praha: Národní banka československá, 1937, s. 33.

8 *Likvidace Rakousko-uherské banky* [online]. [cit. 27. 4. 2021]. Dostupné z: https://www.historie.cnb.cz/cs/dejiny_instituce/bankovni_urad_ministerstva_financi/likvidace_rakousko_uherske_banky.html.

9 VONDRA, Roman. *Peníze v moderních českých dějinách*. Praha: Academia, 2012, s. 55–65. Teprve až v roce 1924 po vydání mincovních platidel, která emitovala mincovna v Kremnici, byl dovršen proces zavedení vlastní československé měny. Národní banka československá vznikla teprve v roce 1926, emitovala nová platidla, bankovky.

10 Ibid., s. 55–65.

11 Volně přeloženo viz PRESSBURGER, Siegfried. *Das österreichische Noteninstitut. Zweiter Teil. Vierter Band*. Wien: Österreichische Nationalbank, 1976, s. 2025: „Die Nachricht von der Abstempelung in der Tschechoslowakei, die am 26. Februar 1919 in Wien eintraf, schlug in der Oesterreichisch-ungarischen Bank wie eine Bombe ein."

12 *Volksfreund*. 25. 9 1920, s. 3.

13 *Vorarlberger Landes-Zeitung*. 16. 1. 1922, s. 4.

Notgeld.

Die Gemeinde Schönbichl Bezirk Amstetten, Niederösterr., gibt Notgeld heraus zu 10. 20. 50 Heller, 1. und 2. Auflage. Für Sammler die Serie mit 1 K gegen Vorsinsendung des Betrages und frankiertem Rückkuvert. 3260

Notgeld
der Stadtgemeinde Weitra, Niederösterreich, zweite veränderte und letzte Auflage, da für Niederösterreich nun eingestellt. Zu beziehen bei Hermann Weber in Weitra, N.-Oe., per Serie 2 K und Porto separat. Bei Abnahme von 100 Serien und mehr K 1.50 und Porto. 20625

Schlägl-Notgeld
erschienen: Eine Serie (25, 50 und 75 h) kostet K 1.80. Frankiertes Rückkuvert. Bestellungen an **Otto Luft, Post Aigen, Oberösterreich.** 3591

Notgeld.
und Briefmarkensammler verlangt Preisliste über ausländische Werte. „Oceania", Prag, Vitroßgasse 7/78. 3576

Notgeldsammler
werden auf die 2. und 3. Auflage des Notgeldes der Gemeinde **Holzhausen** aufmerksam gemacht. 3575

Notgeldsammlungen
à 250, 200 und 150 Serien zu verkaufen. Angebote unter „Angebot 73892" a. d. Verwaltung d. Bl. 73893

Notgeldsammlung
360 Gemeinden, 400 Serien, um 800 K verkäuflich. Wiener Reichsstraße 149, Tür 2. 20671

Notgeldsammlung
200 Serien (alle, seltene) verkauft Rosi Heyl, Gmunden, Linzerstraße. 3595

Großhändler.
Habe den Alleinverkauf des Notgeldes von vier Gemeinden, welche im Monat Juli noch erscheinen, übernommen. Verlanget Vorzugsoffert. A. Hüttlich, Mühering. 21035

Notgeld der Gemeinde Ulmerfeld ist erschienen, im Werte per 20, 30, 60 und 90 h, eine Serie 2 K, inklusive Manipulationsgebühr. Eine weitere Ausgabe zu 10, 20 und 50 h erscheint anfangs August. Diese ist nach photographischen Aufnahmen von E. Priehel in Steyr sehr geschmackvoll ausgeführt und bringt das Koburgsche Schloß in drei verschiedenen Ansichten. Eine Serie 1 K, inklusive Manipulationsgebühr. Betrag und zwei Kuverts sind bei Bestellung beizulegen. Ausgabe durch die Gemeindevorstehung. 3581

Inzerce. (*Tages-Post*. 22. Juli 1920)

„...vlna [vydávání nouzových peněz] přišla ze Solnohradska, zachvátila Horní Rakousko a Tyrolsko a dosáhla vrcholu v Dolním Rakousku, kde poukázky vydalo více než 400 obcí."[14] Celkově bylo na přelomu dvacátých let 20. století v Rakousku vydáno téměř 60 tisíc různých „nouzovek", z toho nejvíce připadá oblasti Horního Rakouska. Naopak nejméně poukázek vydaly Korutany a Vorarlbersko. Obecních poukázek bylo přes 22 tisíc.[15] Jak už bylo zmíněno, k vydání nouzovek vedle obcí přistoupily i rakouské země: „Zemská rada [Dolního Rakouska] rozhodla vydat nouzové peníze stejným způsobem jako jiné země a města, na jedné straně k nápravě velkého nedostatku drobných peněz, a na druhé straně k ochraně obyvatelstva před škodami, které mohou vzniknout při oběhu nespočetných lístků (...) Jelikož tyto nouzové peníze budou patřit k nejkrásnějším, nepochybně vzbudí zájem sběratelů."[16] Pokud jde o soukromé subjekty, většinu emitentů představovaly místní spolky nebo správy.

Brzy se v Rakousku objevili první sběratelé nouzových peněz, kteří nouzovky již znali z poválečného Německa. Začaly vznikat první rakouské sběratelské spolky a svazy, které vydávaly vlastní noviny a katalogy. Rozvíjel se také obchod s nouzovými penězi, prodejci a kupující se setkávali především na významných železničních uzlech, jako byla města Vídeň, Linec, Wels a Sankt Pölten. Stránky novinových inzercí zaplavovaly nabídky a poptávky poukázek, dokonce i celých alb, včetně prvních vydání, zvláštních tisků nebo rarit. Kromě toho začala některá města pořádat výstavy nouzových peněz, na nichž bylo možné nouzové peníze nakoupit nebo směnit. Enormní zájem o poukázky vedl obce i soukromníky k vydávání zajímavějších i mimořádných, výhradně sběratelských sérií; exkluzivitu

14 Volně přeloženo, viz *Tages-Post*. 22. 7. 1920, s. 4: „Die Welle gin vom Lande Salzburg aus, überschwemmte Oberösterreich und Tirol und erreichte ihren Höhenpunkt in Niederösterreich, wo bisher 400 Gemeinden Notgeld ausgegeben haben."

15 KODNAR a KÜNSTNER, pozn. 4, s. 15.

16 Volně přeloženo, viz *Illustrierte Kronenzeitung*. 1. 5. 1920, s. 5: „Der Landesrat hat beschlossen, gleich anderen Ländern und Städten ein Notgeld herauszugeben, um einererseits dem großen Mangel an Kleingeld abzuhelfen und andererseits die Bevölkerung vor Schaden zu bewahren, der ihr durch den Umlauf von zahllosen Zetteln erwachsen kann (...) Da dieses Notgeld des Landes zu dem schönsten gehören wird, dürfte es auch bei den Sammlern zweifellos einen großen Anklang finden."

dodával poukázkám například přetisk metalickými barvami (zlatou, stříbrnou, bronzovou, měděnou a dalšími).[17] Obce plně využívaly sběratelského zájmu a vydáváním nouzových či později sběratelských poukázek přispívaly k obecnímu rozpočtu. Dobový tisk uvádí příklad obce Efferding, která musela uhradit pokutu ve výši čtyř milionů, a přesto si „podnikáním s nouzovkami" našetřila dalších šest milionů korun na stavbu nové školní budovy.[18] Právě Efferding drží prvenství se svými 54 vydáními nouzových peněz.[19] Vídeň například těžila z proplacených poukázek, které dále prodávala sběratelům.[20] Obce nechávaly běžně v tisku oznámení o připravovaném vydání nové série nouzových peněz, mnohdy s popisem, jak bude série vyvedena a kde bude k dostání. Obchod s nouzovými penězi přilákal celou řadu spekulantů a objevili se i padělatelé, kteří využívali enormního sběratelského zájmu. Protože mnohé poukázky vyráběly velké tiskárny, vyskytly se spekulace, že pro výdělek vyrábí poukázky neexistujících obcí.[21] Stálé zvyšování cen za mimořádné sběratelské série ovšem postupně tlumilo poptávku, mnoho sběratelů zkrátka nemohlo vysoké částky zaplatit.

„Prägarten by měl také přijmout nouzové peníze, doufejme, že když to nepřispěje ke zlepšení naší měny, přinejmenším alespoň dobré vyvedení zaujme sběratele."[22] Fenomén sběratelství nouzovek se rozšířil po celém Rakousku, dokladem obrovského zájmu veřejnosti o nouzová platidla se staly výstavy (místní i putovní), které přinášely přehledy o vydaných sériích, představovaly zajímavosti, ale i možnosti, jak sbírku nouzovek uspořádat. Město Krems an der Donau uspořádalo od srpna do září 1920, slovy žurnalistů, „největší a nejkomplexnější výstavu nouzových poukázek". Výstava měla charitativní charakter a byla připravená jako putovní pro největší rakouská města. Čistý výnos z výstavy měl být využitý „k osvobození krajanů z ruského zajetí". Po dokončení výstavního turné měla, pokud by obce poukázky darovaly, proběhnout ještě charitativní dražba. Na výstavě v Klagenfurtu v roce 1921, která představila přes 3 000 sérií včetně zajímavostí (poukázky na různých materiálech, pohlednicové poukázky atd.), byly nejlépe hodnoceny nouzové peníze obce Efferding a série „Wachauer Notgled".[23] Podobné výstavy se pořádaly i desetiletí poté a neztratily na své přitažlivosti ani po stu letech, dosud připomínají dobu hyperinflace a přibližují okolnosti vzniku nouzových peněz.

17 KODNAR a KÜNSTNER, pozn. 4, s. 9.

18 *Kärntner Tagblatt*. 9. 1. 1921, s. 2.

19 *Tages-Post*. 22. 7. 1920, s. 4.

20 *Kärntner Tagblatt*. 9. 1. 1921, s. 2.

21 *Illustrierte Kronenzeitung*. 18. 7. 1920, s. 5.

22 Volně přeloženo, viz *Tagblatt, Organ für die Interessen des werktätigen Volkes*. 30. 4. 1920, s. 4: „Prägarten soll auch Notgeld erhalten, hoffen wir, daß es, wenn es auch zur Besserung unserer Valuta nicht beitragen kann, wenigstens in einer guten Ausführung erscheint, damit zumindest die Sammler Interesse dafür zeigen."

23 *Kärntner Tagblatt*. 9. 1. 1921, s. 2.

Část série Wachauer Notgeld.
(Muzeum ve Šlapanicích)

V červnu 1920 Státní úřad pro finance vydávání dalších nouzových peněz zakázal, a nouzovky vydané po tomto datu byly tedy de iure nezákonné. „Vzhledem k tomu, že povolení k vydávání nouzovek již Státním úřadem pro finance nebude udělováno, dolnorakouské úřady nařídily, že každé porušení zákazu dalšího vydávání nouzovek bude stíháno prostřednictvím Rakouskouherské banky.“[24] Emitentovi nouzových poukázek, který by je vydával i přes zákaz Státního úřadu pro finance, hrozilo trestní stíhání, zabavení a zničení vytištěných peněz i strojů na jejich výrobu; tiskařům hrozilo odebrání licence.[25] Nicméně se pokračovalo ve vydávání mimořádných, čistě sběratelských, sérií.

24 Volně přeloženo, viz *Anzeiger*. 3. 7. 1920, s. 4: „Nunmehr wurden mit Rücksicht darauf, daß Bewilligungen zur Ausgabe von Notgeld gemäß einer Weisung des Staatsamtes für Finanzen nicht mehr erteilt werden, die Behörden von der Landesregierung in Niederösterreich angewiesen, jedes Zuwiderhandeln gegen das Verbot der weiteren Ausgabe von Notgeld angewiesen, damit im Wege der Oesterreichischungarischen Bank die gerichtliche Verfolgung eingeleitet werden könne.“

25 *Illustrierte Kronenzeitung*. 18. 7. 1920, s. 5.

RAKOUSKÉ PENĚŽNÍ POUKÁZKY VE ŠLAPANICKÉ SBÍRCE

V historické podsbírce Muzea ve Šlapanicích se nachází relativně malé množství numismatických předmětů; z papírových platidel například bankovky, státovky, cenné papíry nebo platební poukázky. Mezi nimi jsou ve starém sbírkovém fondu uložena tři alba rakouských nouzových peněz, která představují hmatatelný pozůstatek krizového poválečného období nástupnického státu habsburské monarchie a zároveň dokumentují sběratelskou přitažlivost rakouských nouzovek v českém prostředí. Dosud se však nepodařilo zjistit původce této sbírky. Alba byla svým majitelem speciálně upravena tak (jak bývalo zvykem), aby sloužila ke shromažďování nouzovek. Ukládání poukázek do alba má tu výhodu, že lze vedle sebe dobře uspořádat různě velké poukázky a kromě toho bývají alba vizuálně velmi přitažlivá. Takové uspořádání navíc vyhovuje dlouhodobému uložení poukázek. Jistou nevýhodu ovšem mohou alba představovat při zakládání nových přírůstků, kterým omezený prostor neumožňuje přiřazení k příslušnému souboru.[26] Původní abecední řazení poukázek podle obcí bylo při novém pořádání sbírky v roce 2020 zachováno. Alba uchovávají celkem 1 751 poukázek ze 440 různých lokalit.

Nouzovky dnes představují jakýsi bedekr, působivý „vlastivědný výlet historickým Rakouskem“.[27] Mnohé poukázky zachycují pozoruhodná místa v okolí: krajinu (hory, jezera), památky (zámky, hrady a zříceniny), klášterní objekty, historická centra měst a obcí, významné budovy (školy, radnice, nádraží) a památná místa, jako například hřbitov válečných zajatců (Haid bei Mauthausen, hodnota 5 haléřů). Častým výtvarným námětem byly motivy z venkovského života (práce na poli, hospodářská zvířata, řemesla). Některé obce upozorňovaly prostřednictvím motivů na nouzovkách na svá specifika, například staré důlní město Eisenerz promítlo do stylizace nouzových peněz svou hornickou minulost. Město Fischamend prostřednictvím poukázek připomnělo svou strategickou roli jakožto jedno z center rakouského letectva. Místní kulturní zajímavosti se objevily na nouzovkách městyse Hinterbrühl, který na 50 haléř otiskl vzpomínku na Schubertovu *Die schöne Müllerin* (motiv se objevoval i na dobových pohlednicích a spojoval místní mlýn Höldrichsmühle s místem zkomponování cyklu), či obce Lamprechtshausen, která upozornila na blízkou vesničku Arnsdorf, rodiště Franze Xavera Grubra, autora melodie světoznámé koledy *Stille Nacht*. Svým způsobem nouzové peníze sloužily jako originální způsob propagace rakouských obcí a s rostoucím sběratelským zájmem o nouzové peníze obce usilovaly o co nejpřitažlivější výtvarné zpracování.

Ztvárnění poukázek je velmi rozmanité, od jednoduchého polygrafického provedení po výtvarně i tiskařsky složitější díla. Rakouské nouzové peníze mnohdy navrhovali umělci, známí malíři a grafici, zpracováním návrhů byli také pověřová-

26 KODNAR a KÜNSTNER, pozn. 4, s. 14.

27 Ibid., s. 4.

ni obecní sekretáři, místní učitelé kreslení a tiskaři.[28] Jedinečné grafické stylizace představují nouzové poukázky navržené Klemensem Broschem (1894–1926)[29] pro Sankt Johann am Walde nebo speciální série se zlatým přetiskem pro městys Neufelden. Mezi dalšími umělci, kteří se na návrzích nouzových peněz podíleli, jsou ve šlapanické sbírce rakouských poukázek zastoupeni například Ludwig Haase (1868–1944), ve své době nejžádanější návrhář motivů na nouzových penězích,[30] Wilhelm Dachauer (1881–1951), tvůrce rakouských šilinkových bankovek a poštovních známek či akademický malíř Karl Reisenbichler (1185–1962)[31].

Ve šlapanické sbírce se mezi nouzovými penězi rakouských obcí nachází také několik poukázek vydaných soukromými subjekty. Za zmínku stojí poměrně vzácné platební poukázky „Friseursalon Wels“, dámského kadeřnického salonu, v hodnotě 10 a 20 haléřů vydané Karlem Primmerem.[32] Ojedinělá je také poukázka vydaná v červnu 1920 Německou nacionálně-socialistickou stranou dělnickou, respektive místní organizací v Sankt Pölten. Jedná se prozatím o jedinou zjištěnou poukázku politického uskupení ve sbírce. Pod heslem „Národním a sociálním bytí k blahobytu“ (volně přeloženo) poukázka ztvárňuje zemědělsko-průmyslový charakter země a pracující lid.[33] Raritou ve sbírce jsou také peněžní poukázky zajateckého tábora Grödig. Takzvané táborové peníze (*Lagergeld*) byly vydávány pouze pro potřeby tábora, a přestože se přísně vzato nejedná o nouzové peníze, lze je k nouzovým penězům přiřadit.[34]

Na výrobě nouzových peněz se podílely různé tiskařské firmy, na poukázkách však nebývají vždy uvedeny. Výrazné zastoupení mezi zhotoviteli nouzových peněz měla firma Emila Prietzla ve Steyru nebo vídeňská tiskárna F. Seitenberg.

28 Ibid., s. 16.

29 Ve šlapanickém souboru rakouských nouzových peněz je Klemens Brosch zastoupen svými návrhy pro obce Atzbach, Neufelden, Puchenau a Sankt Johann am Walde.

30 Ludwig Haase navrhl poukázky pro více než 40 obcí, převážně z Horního Rakouska, ve šlapanické sbírce je zastoupen návrhy pro obce Ansfelden, Desselbrunn, Edt, Eggerding, Haslach, Kirchham, Luftenberg, Mistberg, Pfarrkirchen, Pöndorf, Putzleinsdorf, Rohrbach, Ruprechtshofen, Sankt Georgen im Attergau, Sankt Marien, Schleißheim a Ungenach.

31 Karl Reisenbichler je ve šlapanické sbírce rakouských nouzových peněz zastoupen návrhy pro zemské poukázky Salzburg, pro obce Badgastein, (Golling, Grödig), Hofgastein, Mondsee, Seekirchen-Markt, St. Wolfgang.

32 Sbírka Muzea ve Šlapanicích, podsbírka Historická, Soukromá peněžní poukázka Wels, Karl Primmer, Friseursalon, inv. č. H6107/6–H6107/9. Nominální hodnoty 10, 20 haléřů, papír žlutý, papír zelený, šrafovaný podtisk. Do série chybí nominální hodnota 50 haléřů. Celá série má stupeň vzácnosti (Ra) 6 a hodnotu 33 euro. Tiskla se také na růžový papír.

33 Ibid., Soukromá peněžní poukázka Deutschen national-sozialistischen Arbeitspartei, inv. č. H6012/5: *„National und sozial Seinschafft das Volkswohl allemal.“*

34 Ibid., Poukázky zajateckého tábora Grödig, inv. č. H5803/1–2, nominální hodnoty 10, 20 haléřů.

Stále poměrně vysoké množství nouzovek na trhu snižuje jejich hodnotu jen na několik málo euro. Celá dobře zachovaná série (nejčastěji v počtu tří kusů) má hodnotu dvou euro, všechny poukázky série jsou oceněny de facto stejně bez ohledu na jejich nominální hodnotu. Na druhou stranu existují exempláře, které jsou známé jen ve velmi omezeném počtu, mají vysoký stupeň vzácnosti (Ra) a jejich hodnota může dosáhnout k jednomu tisíci euro.[35] Mezi poukázkami ze šlapanické sbírky se nachází spíše série nižší tržní hodnoty nebo nekompletní série. Ojediněle sbírka obsahuje i poukázky s chybovými tisky, které mívají vyšší hodnotu. Například poukázka obce Schlierbach (Horní Rakousko) má na aversu vytištěnou nominální hodnotu 30 haléřů, zatímco na reversu 50 haléřů, má oboustranně šedozelený podtisk a její tržní hodnota dosahuje 18 euro.

Poukázka obce Haid bei Mauthausen. (Muzeum ve Šlapanicích)

35 KODNAR a KÜNSTNER, pozn. 4, s. 4.

Poukázka obce Eisenerz. (Muzeum ve Šlapanicích)

Poukázka obce Fishamend. (Muzeum ve Šlapanicích)

Poukázka obce Hinterbrühl. (Muzeum ve Šlapanicích)

Poukázka obce Lamprechtshausen. (Muzeum ve Šlapanicích)

Poukázka obce Sankt Johann am Walde / Klemens Brosch. (Muzeum ve Šlapanicích)

Poukázka obce Neufelden / Klemens Brosch. (Muzeum ve Šlapanicích)

Poukázka obce Mondsee / Karl Reisenbichler. (Muzeum ve Šlapanicích)

Poukázka obce Pöndorf / Ludwig Haase. (Muzeum ve Šlapanicích)

Poukázka obce Schlierbach, avers. (Muzeum ve Šlapanicích)

Poukázka obce Schlierbach, revers. (Muzeum ve Šlapanicích)

ZÁVĚREM

„Malé“ rakouské nouzové peníze, které se nacházejí ve Sbírce Muzea ve Šlapanicích, vznikly v poválečném období v důsledku nedostatku drobných kovových mincí. Od listopadu 1918 do června 1920 jejich vydávání oficiálně povolil Státní úřad pro finance. Záhy se z nouzových peněz staly vyhledávané sběratelské předměty a obrovského zájmu emitenti notně využívali. Vydavatelé – rakouské země, obce, soukromníci – se začali účelově věnovat vizuálnímu obsahu a výtvarnému sdělení svých poukázek. Vytvořili tak jedinečný způsob sebeprezentace, díky němuž lze zkoumat kulturně-historické aspekty nouzových peněz. Soubor rakouských nouzových peněz dnes představuje skutečně působivé svědectví o mimořádném historickém okamžiku rakouských dějin, o době nedostatku, krize, hyperinflace, ale vypráví také o počátku národního středoevropského státu a o začátku jedné sběratelské euforie, která trvá dodnes.

Rakousku se podařilo v září 1922 získat státní půjčku od Společnosti národů a tím zahájit proces stabilizace vlastní ekonomiky. Téhož roku vznikla nová Rakouská národní banka. V průběhu roku 1923 byly v souvislosti s novou měnovou politikou vyraženy první stříbrné šilinky a zákonem z roku 1924 se stal šilink oficiální rakouskou měnou. Rakouský prvorepublikový šilink zůstal v platnosti do roku 1938, kdy ho na několik let nahradila říšská marka.[36]

36 *Oesterreichische Geldgeschichte*. Vom Mittelalter bis zum Euro. Wien: Geldmuseum der Oesterreichischen Nationalbank, 2020, s. 78–86.

PRAMENY A LITERATURA

Muzeum Brněnska – Muzeum ve Šlapanicích, Sbírka Muzea ve Šlapanicích: podsbírka Historická.

Anzeiger. Bludenz, 1920.
Illustrierte Kronenzeitung. Wien, 1920.
Kärntner Tagblatt. Klagenfurt, 1921.
Tagblatt, Organ für die Interessen des werktätigen Volkes. Linz, 1920.
Tages-Post. 1920. Linz, 1920.
Volksfreund. Hallein, 1920.
Vorarlberger Landes-Zeitung. Bregenz, 1922.

ČAPEK, Václav. *Nouzová papírová platidla Rakouska (1918–1921)*. Seš. č. 1–6. Praha: Česká numismatická společnost, 1985.

ENGLIŠ, Karel. Nástin vývoje československé měny. In: *Deset let Národní banky Československé: Jubilejní publikace o československé měně, o činnosti Národní banky Československé, o stavu hospodářství Československé republiky*. Praha: Národní banka československá, 1937, s. 33.

CHALUPNÝ, Emanuel a KREJČÍ, Dobroslav, eds. *Slovník národohospodářský, sociální a politický*. Díl III. Praha: Otakar Janáček, 1933, s. 189–191.

JAKUBEC, Ivan a Vysoká škola ekonomická v Praze. *Hospodářský vývoj českých zemí v období 1848–1992*. Praha: Oeconomica, 2008. ISBN 978-80-245-1450-5.

KLIMEK, Antonín. *Velké dějiny zemí Koruny české. Svazek XIII., 1918–1929.* Praha: Paseka, 2000. ISBN 80-7185-328-3.

KODNAR, Johann a KÜNSTNER, Norbert. *Katalog des österreichischen Notgeldes von 1914 bis 1924.* [Wien]: KK, 2017. ISBN: 978-3-9504334-0-1.

LACINA, Vlastislav a Československá akademie věd. *Formování československé ekonomiky 1918–1923*. Praha: Academia, 1990. ISBN 80-200-0199-9.

MAYER, Klaus W. *Österreichisches Notgeld und Grossgeld ab 1914*. [Wien]: im Eigenverlag, 2009.

Oesterreichische Geldgeschichte. Vom Mittelalter bis zum Euro. Wien: Geldmuseum der Oesterreichischen Nationalbank, 2020, s. 78–86.

PRESSBURGER, Siegfried. *Das österreichische Noteninstitut*. Zweiter Teil. Vierter Band. Wien: Österreichische Nationalbank, 1976.

SURGA, Leopold. Papírové peníze. In: HÁSKOVÁ, Jarmila a BAJER, Jan. *Peníze v českých zemích do roku 1919*. Pacov: Nuga, 1996. ISBN 80-85903-04-0.

VONDRA, Roman. *Peníze v moderních českých dějinách*. Praha: Academia, 2012, s. 55–65. ISBN 978-80-200-2130-4.

ELEKTRONICKÉ ZDROJE

Likvidace Rakousko-uherské banky [online]. [cit. 27. 4. 2021]. Dostupné z: https://www.historie.cnb.cz/cs/dejiny_instituce/bankovni_urad_ministerstva_financi/likvidace_rakousko_uherske_banky.html.

PRAPOR LEGIE ARCIVÉVODY KARLA VE SBÍRCE PAMÁTNÍKU MOHYLA MÍRU

Petr Bělohoubek

V roce 2020 byla Sbírka Památníku Mohyla míru obohacena o unikátní předmět: prapor Česko-moravsko-slezské legie arcivévody Karla.[1] Touto vítanou akvizicí se podařilo rozšířit skromnou sbírku o předmět nesporné historické hodnoty. Zaslouží si, aby mu byla věnována pozornost, která nebude zaměřena pouze do minulosti, ale také k možnému využití artefaktu v budoucnu.

Text si klade za cíl pojednat o praporu v širší perspektivě. Na začátku bude stručně představena osobnost arcivévody Karla Ludvíka Rakousko-Těšínského, následně bude pojednáno o samotné legii. Stěžejní část práce se zaměří na sbírkový předmět, který bude důkladně popsán a dále bude zhodnocen jeho současný stav. V závěru tohoto textu pak bude formulována představa, jak by mohla vypadat nadcházející část druhého života tohoto artefaktu.

OSOBNOST ARCIVÉVODY KARLA LUDVÍKA RAKOUSKO-TĚŠÍNSKÉHO

Karel Ludvík Jan Josef Vavřinec Rakouský se narodil 5. září 1771 ve Florencii pozdějšímu císaři Svaté říše římské národa německého Leopoldovi II. a jeho ženě Marie Ludovice Španělské.[2] Otec Karlovi připravoval, i vzhledem k jeho zdravotním potížím,[3] církevní kariéru. Nicméně již od dětství se u Karla projevoval značný zájem o armádu. Ten v něm rozvíjeli jeho adoptivní rodiče, kterými se roku 1791 stala jeho bezdětná teta arcivévodkyně Marie Kristýna a její muž Albert Kazimír Sasko-Těšínský.[4] Příležitost rozvinout svou zálibu a vyniknout v ní mu byla dopřána poměrně záhy. Již roku 1792, kdy došlo k počátku konstituování I. protifrancouzské koalice, se mladý arcivévoda Karel zapojil do bojů. Roku 1795 se stal armádním poradcem svého bratra, tehdejšího císaře Františka II. Brzy nato byl Františkem povýšen do hodnosti polního maršála. V této pozici se záhy vyznamenal v dalších střetech I. protifrancouzské koalice. Karel si v této době dílčími vítězstvími rakouských zbraní získal velké sympatie u širších vrstev obyvatelstva. Roku 1797 se zapojil do střetů s revoluční Francií v Itálii, které v říjnu téhož roku vyústily v uzavření mírové smlouvy v Campo Formio. Později, ve střetech II. koaliční války, Karel velel jednotkám operujícím v jižním Německu a Švýcarsku. V této době však ještě vzrostlo napětí mezi Karlem a vídeňským dvorem, které zapříčinilo Karlovu vojenskou rezignaci.[5]

Arcivévoda Karel v bitvě u Aspern, obraz od Johanna Petera Kraffta. (převzato z: https://cs.wikipedia.org)

V době III. koaliční války se účastnil bojů v Itálii, po podpisu Prešpurského míru byl jmenován ministrem války. Ve své nové funkci, v níž mu byly konečně svěřeny pravomoci úměrné úkolům, které si předsevzal, započal s reorganizací rakouské armády. V této době byly z Karlovy iniciativy např. vytvořeny vojenské zálohy nebo byla zřízena zeměbrana.[6]

Největšího vojenského vítězství se Karel dočkal roku 1809, kdy se mu podařilo porazit vojska francouzského císaře Napoleona v bitvě u Aspern. Květnové vítězství roku 1809 bylo však brzy zkaleno porážkou v rozhodující bitvě u Wagramu, po které následovalo uzavření znojemského příměří mezi Rakouskem a Francií. Po wagramské porážce se arcivévoda Karel stáhl do soukromého života a dalších vojenských střetů se neúčastnil. Roku 1815 byl jmenován guvernérem pevnosti Mohuč, v témže roce se oženil s Henriettou Nasavsko-Weillburskou. Arcivévoda Karel Rakousko-Těšínský zemřel 30. dubna 1847, jeho ostatky byly uloženy do tradičního místa posledního spočinutí příslušníků domu habsburského, do kapucínské hrobky ve Vídni.[7]

1 Sbírka Památníku Mohyla míru, Prapor legie arcivévody Karla, přír. č. 7/2020. Předmět byl získán koupí od soukromého sběratele.
2 *Erzherzog Karl: Ein Heldenleben*. Wien: Karl Haas'sche Buchhandlung, 1847, s. 4.
3 Jednalo se zejména o epilepsii, kterou Karel trpěl od nejútlejšího dětství. K tomu zejména: ROMBERG, Winfried M. Die Epilepsie des Erzherzog Carl von Österreich (1771–1827). *Würzburger medizinhistorische Mitteilungen*. Würzburg, 1994, sv. 12, s. 245–253.
4 PERNES, Jiří et al. *Pod císařským praporem: historie habsburské armády 1526–1918*. Praha: Elka Press, 2003, s. 203.
5 PERNES, Jiří. *Habsburkové bez trůnu*. Praha: Iris, 1996, s. 18–39, zde zejména s. 29–34.
6 MĚŘIČKA, Václav. Arcivévoda Karel a česko-moravská legie, jím zorganizovaná roku 1800. *Bulletin ČSNS*. Brno: Československá napoleonská společnost, 2001, roč. 5, č. 16, s. 75.
7 PERNES, pozn. 5, s. 18–29 a 39.

ČESKO-MORAVSKO-SLEZSKÁ LEGIE ARCIVÉVODY KARLA

Vzhledem ke konstituování legií arcivévody Karla na českém území bude vhodné stručně pojednat o arcivévodově vztahu k zemím Koruny české. Karlův vztah k českým zemím byl dán skutečností, že byl roku 1797 jmenován guvernérem a generálním kapitánem v Českém království. Jeho první pražské působení bylo poměrně záhy přerušeno opětovným zapojením do bojů mimo Čechy, nicméně se do Prahy v důsledku spojeneckých neshod mezi Ruskem a Rakouskem vrátil, aby se zde stal generálním guvernérem.[8] Krátce po přesídlení do Čech byl Karel svým starším bratrem vyzván k tomu, aby svou pozornost zaměřil na obranu Čech. Císař František, který očekával opětovné vypuknutí bojů,[9] arcivévodovi doporučil, aby nechal vytvořit legii, která by nesla Karlovo jméno. Arcivévodovo nařízení vytvořit z řad českého obyvatelstva legii, která bude zemi v době ohrožení hájit, bylo vtěleno do dopisu datovaného 17. října roku 1800.[10]

V souvislosti s vytvořením legie byla vydána řada listin a provolání, z nichž se dozvídáme, že legii má tvořit 20 praporů, které mají být schopny samostatného nasazení do akce, přičemž 12 praporů má působit na území Čech, 8 na Moravě a ve Slezsku. Poměrně značný prostor je věnován požadavkům na profil členů legie. Samozřejmostí měla být jejich vlastenecká oddanost a přilnutí k monarchii. Poddůstojníci a důstojníci u jednotlivých praporů měli sloužit jako vzor pro ostatní vojáky. Předpokládal se výběr poloviny členů z armádních sborů, druhé poloviny pak z řad zemské šlechty, bohatého měšťanstva a z příslušníků nejvzdělanějšího měšťanstva. V případě, že by byl člen legie zraněn nebo i zabit, mělo být postaráno o jeho rodinu. Stejně tak jsou v Karlových listech zmíněny výhody pro studenty, kteří se stanou členy legie. Cílový počet členů legie byl stanoven na 20 000 dobrovolníků. Činnost jednotlivých praporů byla omezena na dobu ohrožení země, po pominutí ohrožení se počítalo s rozpuštěním jednotek.[11] Ačkoliv se poměrně rychle dosáhlo naplnění určeného počtu 20 000 dobrovolníků, a dokonce došlo k tomu, že vzniklo 22 praporů namísto plánovaných 20,[12] legie nikdy nebyla nasazena do akce a již roku 1801 byla rozpuštěna.

8 *Arcivévoda Karel, česko-moravsko-slezská legie roku 1800 a její prapory* [online]. [cit. 29. 4. 2021]. Dostupné z: https://www.primaplana.cz/news/arcivevoda-karel-cesko-moravsko-slezska-legie-roku-1800-a-jeji-prapory/.

9 *Legion Erzherzog Karl. Ein Denkmal der Liebe und Treue für Fürst und Vaterland.* Prag: in der Geerssischen Buchhandlung auf der Kleinseite in der Brükkengasse beim schwarzen Bären Nro. 21, 1800, s. 4.

10 Ibid.

11 Ibid., s. 13 a 17.

12 Výčet jednotlivých praporů legie arcivévody Karla lze nalézt např. zde: MĚŘIČKA, Václav. Arcivévoda Karel a Česko-moravsko-slezská legie. In: WALTER, Vilém a SCHILDBERGER, Vlastimil, eds. *Prapor – znamení, které sjednocuje: upomínka na požehnání praporu Brněnského městského střeleckého sboru v katedrále sv. Petra a Pavla u příležitosti Dne Brna 19. srpna 2007 a k 15. výročí obnovení Sboru v roce 2008.* Brno: Brněnský městský střelecký sbor, 2008 s. 46–47.

Jakkoliv lze v souvislosti s legií arcivévody Karla hovořit o jejím pouze epizodním charakteru, je nutné zde zmínit dvě podstatné skutečnosti. Tou první je vlna nadšení, která provázela rekrutování dobrovolníků. Toto nadšení si lze vysvětlit obrovskou Karlovou oblibou u českého obyvatelstva, obecně byl vnímán jako udatný a velmi schopný bojovník v době, kdy rozhodně nelze hovořit o tom, že by rakouské zbraně na evropských bojištích zaznamenávaly pouze výhry. Nejen dobový tisk se o arcivévodovi Karlovi vyjadřoval velmi pochvalně, hovořilo se o něm jako o hrdinovi.[13] Druhou zajímavou skutečností je, že v legiích arcivévody Karla je možné spatřovat předchůdce budoucí zeměbrany.[14] Jak bylo řečeno výše, vytvoření zeměbrany, tedy *landwehru*, reagovalo na neúspěchy (nejen) třetí protifrancouzské koalice. Při pozdějším formování zeměbrany a v následných proklamacích bylo připomínáno zformování Karlovy legie a i na tomto příkladu byla demonstrována loajalita českého a moravského obyvatelstva. Opomenout také nelze fakt, že řada bývalých příslušníků legie arcivévody Karla se v letech 1813–1814 stala součástí známé České šlechtické gardy císaře Františka I.[15]

POPIS SBÍRKOVÉHO PŘEDMĚTU

Je známo, že legii arcivévody Karla tvořilo 22 pěších praporů a 1 myslivecký sbor, je však velmi obtížné určit, které jednotce patřil prapor, jenž je nově součástí Sbírky Památníku Mohyla míru. Jak bude níže doloženo, je jasné, že se jednalo o útvar působící na Moravě, bližší identifikaci však současný stav bádání neumožňuje.

Sbírkový předmět má rozměry 160 x 135 cm. Základem dvouplášťového praporu je béžový hedvábný ryps. Ve středu aversní strany je na modrém španělském štítu umístěná povýšená zlato-červeně šachovaná moravská orlice, kterou zdobí markraběcí koruna. Kolem se vine ozdobná červená stuha, na které je možné číst následující text: „Arcyknjžete Karla Czeský – Morawský a Slezský Wybor. Pro Wlast. Pro Krále.“ Okraj je zdoben červenými plameny.

Dominantní část reversní strany tvoří císařský střední znak v podobě užívané do roku 1804. Císařského orla zde doplňuje heraldická symbolika jedenácti zemí, kterým v této době císař František vládl. Podél reversní strany se vine červená stuha, na níž lze (místy s obtížemi) číst: „E. H. Karls Böhmisch-Mährisch und Schlesische Legion. Für der König.“ Okraj je zdoben červenými plameny.

Je nutné konstatovat, že současný stav praporu není dobrý. K aktuálnímu neutěšenému stavu přispěl zejména zásadní sekundární zásah – podlepení praporu disperzním lepidlem. Centrální malba je poškozená, z velké části fragmentární.

13 WESSELY, Josef. *Erzherzog Karl: seine Siegesbahn, der österreichische Waffenruhm.* Wien, 1860, s. 10.

14 VAVERKA, Ladislav. Zeměbranecké a dobrovolnické prapory země moravsko-slezské ve válce 1809. Část I. *Vlastivědný věstník moravský*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 2015, roč. LXVII, s. 45.

15 MĚŘIČKA, pozn. 12, s. 48.

Prapor legie arcivévody Karla, avers. (foto: Muzeum Brněnska)

Prapor legie arcivévody Karla, revers. (foto: Muzeum Brněnska)

Součástí praporu je také samostatná horní část žerdě s mosaznou špicí. Na aversní straně mosazné špice je vyryta moravská orlice, na reversní straně je čitelný text: „Pro krále a pro Wlasť 1800“. Na žerdi jsou patrné zbytky hedvábí, celý sbírkový předmět je doplněn stuhou s textem: „Vaterland 1800“.

V souvislosti se současným stavem sbírkového předmětu je nezbytné zmínit, že k jeho výrazné degradaci došlo pravděpodobně v posledních letech. Fotografie praporu se totiž v roce 2008 objevily ve sborníku *Prapor – znamení, které sjednocuje*, který vydal Brněnský městský střelecký sbor. Na fotografiích ve sborníku je text na reversní straně lépe čitelný a především kompletní. Oproti současnému stavu je zde na ozdobné stuze čitelný text „Für das Vaterland“. Aversní i reversní strana předmětu nevykazují takový stupeň degradace, jaký je patrný v současnosti.

BUDOUCNOST PRAPORU LEGIE ARCIVÉVODY KARLA

Ačkoliv současný stav popisovaného praporu legie arcivévody Karla není dobrý, jedná se o velmi hodnotný sbírkový předmět. Po náležitém restaurátorském zásahu je uvažováno o jeho instalaci v muzejní budově Památníku Mohyla míru. Jako tichý svědek minulých dob má co nabídnout i dnešnímu návštěvníkovi. Pozoruhodný je důvod samotného vzniku tohoto praporu, blízké spojení s oblíbeným arcivévodou Karlem. Ačkoliv pravý křest bojem tento předmět se svou jednotkou nezažil, byl snad, jak uvádí Karel Schwarzenberg, umístěn na Pražském hradě nebo v Brně a šlo tedy o předmět především reprezentativní.[16] Z hlediska muzejního využití se jedná o vhodný předmět, jehož prostřednictvím může být přiblížen vztah obyvatelstva českých zemí k vládnoucí dynastii.

16 SCHWARZENBERG, Karel. *Obrazy českého státu od r. 1526 do r. 1918*. Praha: Melantrich, 1939, s. 202–203.

PRAMENY A LITERATURA

Muzeum Brněnska – Památník Mohyla míru, Sbírka Památníku Mohyla míru.

Erzherzog Karl: Ein Heldenleben. Wien: Karl Haas'sche Buchhandlung, 1847.

HERTENBERGER, Helmut a WILTSCHEK, Franz. *Erzherzog Karl. Der Sieger von Aspern*. Graz: Styria, 1983.

Legion Erzherzog Karl. Ein Denkmal der Liebe und Treue für Fürst und Vaterland. Prag: in der Geerssischen Buchhandlung auf der Kleinseite in der Brükkengasse beim schwarzen Bären Nro. 21, 1800.

MĚŘIČKA, Václav. Arcivévoda Karel a Česko-moravsko-slezská legie. In: WALTER, Vilém a SCHILDBERGER, Vlastimil, eds. *Prapor – znamení, které sjednocuje: upomínka na požehnání praporu Brněnského městského střeleckého sboru v katedrále sv. Petra a Pavla u příležitosti Dne Brna 19. srpna 2007 a k 15. výročí obnovení Sboru v roce 2008*. Brno: Brněnský městský střelecký sbor, 2008, s. 44–50. ISBN 978-80-254-4071-1.

MĚŘIČKA, Václav. Arcivévoda Karel a česko-moravská legie, jím zorganizovaná roku 1800. *Bulletin ČSNS*. Brno: Československá napoleonská společnost, 2001, roč. 5, č. 16, s. 70–80. ISSN 1213-6999.

PERNES, Jiří. *Habsburkové bez trůnu*. Praha: Iris, 1995. ISBN 80-7176-253-9.

PERNES, Jiří et al. *Pod císařským praporem: historie habsburské armády 1526–1918*. Praha: Elka Press, 2003. ISBN 80-902745-5-2.

ROMBERG, Winfried M. Die Epilepsie des Erzherzog Carl von Österreich (1771–1827). In: *Würzburger medizinhistorische Mitteilungen*. Würzburg, 1994, sv. 12, s. 245–253. ISSN 0177-5227.

SCHWARZENBERG, Karel. *Obrazy českého státu od r. 1526 do r. 1918*. Praha: Melantrich, 1939.

VAVERKA, Ladislav. Zeměbranecké a dobrovolnické prapory země moravsko-slezské ve válce 1809. Část I. *Vlastivědný věstník moravský*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 2015, roč. LXVII, s. 40–58. ISSN 0323-2581.

WESSELY, Josef. *Erzherzog Karl: seine Siegesbahn, der österreichische Waffenruhm*. Wien, 1860

ELEKTRONICKÉ ZDROJE

Arcivévoda Karel, česko-moravsko-slezská legie roku 1800 a její prapory [online]. [cit. 29. 4. 2021]. Dostupné z: https://www.primaplana.cz/news/arcivevoda-karel-cesko-moravsko-slezska-legie-roku-1800-a-jeji-prapory/.

ZPRÁVY

EXPOZICE LAPIDÁRIUM MUZEA V IVANČICÍCH NA ZÁMKU V OSLAVANECH

Hana Fadingerová
Marta Němečková

Součástí sbírek Muzea v Ivančicích je také soubor historických architektonických fragmentů, náhrobků a dalších kamenných artefaktů. V červnu roku 2020 byly tyto předměty zpřístupněny veřejnosti v nové stálé expozici na zámku v Oslavanech. Expozice rozšířila nabídku pro návštěvníky oslavanského zámku a pro Muzeum Brněnska tím vznikla další příležitost prezentovat své sbírkové fondy.

Cesta, která vedla k tomuto počinu, byla dlouhá. Ostatně její počátky lze spatřit už v době, kdy sbírkový fond lapidária začal vznikat. Bylo to v roce 1903, kdy se do muzea dostala středověká kamenná křtitelnice z kostela sv. Petra a Pavla v Řeznovicích, která je dnes jedním z nejhodnotnějších předmětů v expozici. V roce 1924, kdy ivančické muzeum spravoval muzejní spolek, soubor lapidária čítal devět kusů kamenných artefaktů. V průběhu let do fondu lapidária postupně přibývaly další předměty, nejčastěji stavební články z historických domů v Ivančicích, které procházely přestavbami nebo byly bourány. Historické architektonické prvky byly tímto způsobem zachráněny a uchovány. I další předměty lapidária se svým původem vztahují především k Ivančicím a okolí. Pocházejí z různých časových období od středověku až po 19. století, převážná část se dá zařadit do 16. století a nese znaky renesančního slohu.

Postupně se rozrůstající soubor kamenných artefaktů byl dlouhou dobu uložen na nádvoří domu pánů z Lipé v Ivančicích. V roce 2007 byl přestěhován na zámek v Oslavanech. Historicky i umělecky hodnotné předměty zde však dlouho nebyly přístupné veřejnosti, i když se příležitostně některé z nich prezentovaly v rámci různých výstavních projektů. To se změnilo až s myšlenkou vytvořit stálou expozici lapidária, pro kterou město Oslavany poskytlo prostory. Jedná se o suterénní místnosti v nejstarší části oslavanského zámku, které byly jádrem někdejšího ženského cisterciáckého kláštera Vallis sanctae Mariae, založeného v roce 1225 a po rozpuštění konventu v první polovině 16. století přestavěného na renesanční šlechtické sídlo. Jihomoravský kraj, zřizovatel Muzea Brněnska, podpořil vznik expozice mimořádným účelovým příspěvkem.

V přípravné fázi byly kamenné předměty ošetřeny a restaurovány (restaurátorka Michaela Mrázová, r. 2017). Následovala úprava výstavních prostor, kterou zajistilo město Oslavany. Autorkami expozice jsou historička umění Hana Fadingerová a historička Marta Němečková z Muzea Brněnska. Prostorové řešení a mobiliář

vznikly podle návrhu architektonického studia AiD team, autorem grafické podoby informačních panelů a tiskovin k expozici je Jiří Topínka, výtvarník Muzea Brněnska. Osvětlení provedla firma Ateh lighting. Je třeba zmínit také nelehkou manipulaci s mnohdy velmi těžkými kamennými předměty, kterou odborně zajistila firma Hamák Moving.

Expozice je členěna do čtyř částí. Předměty vystavené ve vstupní místnosti evokují historickou podobu města Ivančice v 16. století, kdy bylo v držení pánů z Lipé a zažívalo všestranný rozkvět. Díky působení protestantské církve Jednoty bratrské byly Ivančice centrem kultury a vzdělanosti. Projevem této příznivé situace byla také stavební činnost. Na hlavním náměstí i jinde ve městě byla postavena řada honosných domů s renesančními portály a bohatou dekorativní výzdobou. Vysoká úroveň dochovaných kamenických prací odráží působení italských kameníků, kteří jsou ve městě v 16. století doloženi. Při prezentaci těchto stavebních článků bylo snahou autorek expozice názorně divákovi ukázat původní zasazení a funkci fragmentu ve stavebním celku. Tomu napomáhají kresebné rekonstrukce, jejichž autorem je Radim Vrla (Národní památkový ústav, pracoviště Kroměříž), a také historické fotografie původní podoby domů, pokud je bylo možné dohledat. Takto se podařilo rekonstruovat a prezentovat např. zdobený fragment portálu domu, který stával na dnešním Palackého náměstí v Ivančicích, nebo překlad ostění pozdně gotického portálu zbořeného měšťanského domu na Žerotínově náměstí. K dalším zajímavým exponátům reprezentujícím éru renesančního města patří část pranýřového sloupu původně umístěného před ivančickou rychtou nebo fragment reliéfu se symboly pekařského cechu.

Ve druhé místnosti expozice, kde se návštěvník nachází v lodi bývalého klášterního kostela, jsou umístěny předměty se vztahem k duchovnímu poslání místa. Jedná se nejen o zmiňovanou křtitelnici z Řeznovic, ale také o pamětní kámen z návrší Pekárka u Ivančic nebo o náhrobky ivančických měšťanů z 18. a 19. století. Ivančice však nebyly jen městem s křesťanskou tradicí, měly i obyvatele s jiným vyznáním – judaismem, o čemž vypovídají dochované kamenné fragmenty pocházející z místní židovské čtvrti. Jsou to například obřadní umyvadla ze synagogy. Díky spolupráci s Danielem Polakovičem, odborníkem z Židovského muzea v Praze, si návštěvník může přečíst překlad nápisu na jednom z umyvadel, který předmět přesně datuje a také uvádí jméno jeho objednavatele (datace 1852–1853, objednavatel Moše, syn rabína Davida Zernera).

Prohlídka expozice pokračuje místností, v níž jsou shromážděny různorodé architektonické články z časového období od 16. až do 19. století. Za zmínku stojí fragment točitého schodiště s letopočtem 1588 pocházející z ulice Ve Sboru, místa spojeného s působením Jednoty bratrské. V poslední místnosti expozice jsou umístěny běžnější, nezdobené stavební články a jiné kamenné předměty (ostění dveří a oken, římsy, hmoždíře, žernovy). Tento prostor má charakter tzv. otevřeného depozitáře, exponáty v něm dokládají dobové řemeslné postupy a praxi.

Expozice lapidária je přístupná v turistické sezóně od května do září, průvodcovskou službu zde zajišťuje Vlastivědný spolek Rosicko-Oslavanska. Návštěvník by si měl z prohlídky odnést poznání, že kamenné architektonické fragmenty lze chápat jako historický pramen svého druhu, díky němuž můžeme rozšířit své poznání minulosti a „vidět“ historické Ivančice jako město se středověkým osídlením, jako místo vzkvétající během 16. století za pánů z Lipé a za působení Jednoty bratrské a také jako obec, která byla z části tvořena židovským obyvatelstvem. O tom všem podávají předměty lapidária, významné doklady hmotné kultury, své svědectví.[1]

1 Expozice byla v roce 2021 nominována na cenu Národního památkového ústavu Patrimonium pro futuro v kategorii Prezentace a popularizace a dále byla přihlášena do soutěže Stavba roku 2021.

HLEDÁNÍ NOVÝCH CEST – MUZEUM BRNĚNSKA V ONLINE PROSTORU

Monika Mikulášková

Opakované uzavírání muzeí v období od dubna 2020 do května 2021 postavilo tyto paměťové instituce před řadu výzev. Za jednu ze zásadních lze považovat nutnost pozastavit běžné formy prezentace (stálé expozice, výstavy, doprovodné akce a edukační programy) a nacházet nová řešení, jež by umožnila udržet kontakt s muzejním publikem a nabídnout alternativní cestu ke zprostředkování výsledků práce muzejníků. Muzeum Brněnska, stejně jako řada dalších institucí v České republice i zahraničí, začalo pracovat na (do té doby) nezvyklých projektech, jež hledaly cestu k návštěvníkům mimo muzejní budovy. Následující zpráva nabízí přehled těchto činností, které se odehrávaly zejména v online prostředí, zmíníme i několik aktivit terénních.

Vzhledem k tomu, že zejména online činnost muzea není systematicky pokryta terciální dokumentací, jeví se jako přínosné shrnout ji formou zprávy ve Sborníku Muzea Brněnska. Hlavním dějištěm aktivit, které níže popisujeme, byl profil Muzea Brněnska a samostatné profily jeho poboček na sociálních sítích Facebook a Instagram.[1] Ve vybraném období zaznamenaly profily muzea výrazný nárůst aktivity a sledování, některé byly v tomto období nově založeny. Za tímto rozvojem online komunikace stojí každodenní práce řady pracovníků muzea a ne všechno jejich úsilí je možné zde zachytit. Zvláštní pozornost proto budeme věnovat zejména jednorázovým akcím s přímým zapojením veřejnosti a dlouhodobějším cyklům. Pro konkrétní představu o všech aktivitách doporučujeme prohlédnout sérii profilů spravovaných institucí.

VIRTUÁLNÍ VÝSTAVY

Prvním krokem byla snaha o zpřístupnění výstav, které byly často uzavřeny záhy po otevření. Došlo ale i ke zpracovávání již proběhlých výstav do nových forem. Muzeum ve Šlapanicích připravilo sérii příspěvků, které šířeji představovaly vybrané exponáty z výstavy *Cesty. Tisíc let putování krajinou*. Muzeum v Ivančicích nabídlo nahlédnutí do výstavy *Vítej, nevěsto milá…* prostřednictvím videoprezentace a Podhorácké muzeum zpřístupnilo formou videa fotografickou výstavu *Klášter Porta coeli na rozhraní 80. a 90. let 20. století*. Muzejní publikum si však mohlo užít i výstavy na platformě INDIHU. Muzeum ve Šlapanicích touto cestou zpracovalo výstavu výtvarníka Zdeňka Dvořáčka. Její online verze nazvaná *Struktura myšlenky: Inspirováno Zdeňkem Dvořáčkem* nabídla kromě prezentace autorova díla také tvůrčí zapojení návštěvníků prostřednictvím interaktivních prvků. Do online formy byla převedena původně venkovní výstava téže pobočky *Zapomenutý velikán Alois Kalvoda*. Starší výstavní projekt *Podivuhodný příběh ztraceného deníku* dostal podobu online šifrovací hry na FB profilu pobočky.

VIRTUÁLNÍ AKCE

Přímý kontakt s návštěvníky se instituce snažila nahradit živými přenosy a virtuálními akcemi. V průběhu vybraného období byly realizovány tři společné virtuální akce, do nichž se zapojily všechny pobočky muzea: Světový den knihy, Mezinárodní den žen a dívek ve vědě a Mezinárodní den muzeí. Způsob propojení a organizace se přizpůsobovaly charakteru a tématu akce. Poslední ze zmíněných aktivit (Mezinárodní den muzeí) probíhala těsně po znovuotevření muzejních institucí v květnu 2021, proto byla její forma do určité míry hybridní.

V rámci Světového dne knihy si muzeum pro své sledující připravilo sérii čtení z knih souvisejících se zaměřením poboček. U příležitosti Mezinárodního dne žen a dívek ve vědě připravily pobočky textové a obrazové příspěvky nebo krátká videa, jež představovaly významné osobnosti regionu nebo bývalé či současné zaměstnankyně instituce. Mezinárodní den muzeí následně nabídl různorodé příspěvky a videopříspěvky, které měly popularizovat jednotlivé pobočky a přiblížit je návštěvníkům. Prezentována byla například videa představující oblíbená místa zaměstnanců v muzeu (Muzeum ve Šlapanicích a Památník Mohyla míru), videa i další obsah prezentující aktuální činnost poboček, jejich výstavy či sbírkový fond. Zároveň řada poboček nabídla v den konání akce volný vstup do svých objektů.

Pobočky však připravovaly své online akce i samostatně. Památník písemnictví na Moravě nabídnul dětem, které jinak pravidelně navštěvují edukační programy, online *Čtení s Kašpárkem* na samostatném profilu. Na stejné pobočce bylo také realizováno *Krocení literární múzy ŽIVĚ,* které vycházelo z každoročně pořádaných seminářů tvůrčího psaní pro žáky a studenty základních a středních škol. Seminář byl upraven pro formu živého přenosu a obě výše zmíněné aktivity byly vysílány na Facebook a Instagram.

V rámci projektu *Vila dětem*, finančně podpořeného v roce 2021 dotací Magistrátu města Brna, vznikla od ledna do května roku 2021 série živých přenosů z Vily Löw-Beer v Brně. Akce byly připraveny tak, aby podporovaly zapojení sledujících prostřednictvím jejich reakcí v chatu. V dubnu se tímto živým vysíláním Vila Löw-Beer v Brně zapojila také do *City Nature Challenge* a v květnu do festivalu *Open House*. Tematicky tyto přenosy zahrnovaly textilní průmysl v Brně,

1 Facebookové profily: Muzeum Brněnska, Vila Löw-Beer v Brně, Muzeum ve Šlapanicích, Památník písemnictví na Moravě, Památník Mohyla míru, Muzeum v Ivančicích, Podhorácké muzeum v klášteře Porta coeli, Vila dětem, Čtení a bádání s Kašpárkem, Muzeum Brněnska Archeo Brunensis. Instagramové profily: Vila Löw-Beer v Brně, Památník písemnictví na Moravě, Muzeum ve Šlapanicích, Čtení a bádání s Kašpárkem, Archeo Brunensis.

židovské tradice a svátky, flóru v zahradě Vily Löw-Beer v Brně a technické zázemí vily. U příležitosti *Týdne poezie* připravilo Muzeum ve Šlapanicích ve spolupráci s Městskou knihovnou Šlapanice živý přenos, který účastníkům nabídl možnost napsat autorské haiku inspirované japonským vějířem ze zdejších sbírek, zatímco Památník písemnictví na Moravě po celý týden na svém profilu na FB společně se sledujícími tvořil řetězovou báseň. Virtuální formou několika příspěvků na FB proběhla v letech 2020 a 2021 i *Férová snídaně*, která se v Muzeu ve Šlapanicích koná každoročně od roku 2016 a vyznačuje se komunitním a mezigeneračním zaměřením.

OBSAH ORIENTOVANÝ NA RODINY S DĚTMI

Pozornost zaslouží i dva FB profily, na nichž byl pravidelně sdílen obsah pro rodiny s dětmi, a to již zmiňované *Čtení a bádání s Kašpárkem* (Památník písemnictví na Moravě) a *Vila dětem* (Vila Löw-Beer v Brně). Rodinám s dětmi byly mimo výše popsané živé přenosy nabízeny aktivity inspirované zaměřením poboček s důrazem na to, aby bylo možné je pohodlně realizovat doma. Vznikla mimo jiné dvě videa s autorskými pohádkami Lenky Žaliové a ilustracemi Andrey Buchtové pro *Vilu dětem*. Muzeum se může pochlubit i sérií minivideoher, které vytvořila a naprogramovala Lucie Konečná s využitím ilustrací Petera Jelemenského pro *Vilu dětem* (tyto videohry byly umístěny na webu Vily Löw-Beer v Brně a v jednom případě také na webu festivalu *Open House*).

Aktivity pro děti se však objevovaly na profilech všech poboček (například šifrovací hra na profilu Památníku Mohyla míru). To vedlo v roce 2021 k vytvoření projektu *#patekvmuzeu*, v jehož rámci každý pátek po dobu přibližně dvou měsíců připravovala jedna z poboček obsah pro děti a ostatní pobočky tento obsah sdílely na svých facebookových profilech. Cílem projektu bylo propojit jednotlivé pobočky muzea a nabídnout připravený obsah co nejširšímu publiku.

ONLINE EDUKAČNÍ PROGRAMY PRO ŠKOLY

Zvyšující se délka uzavření muzeí i škol vedla k přípravě online edukačních programů, které mohli učitelé zařadit do distanční výuky. Největší oblibě se těšil workshop *Život Ruth Maierové* připravený ve Vile Löw-Beer v Brně ve spolupráci s brněnskou pobočkou Židovského muzea v Praze. V období od února do dubna se ho zúčastnilo 1 300 žáků základních a středních škol. Edukační program online formou nabízel také Památník písemnictví na Moravě, a to nejprve semináře tvůrčího psaní *Krocení literární múzy* (jehož verze pro veřejnost byla zmíněna výše) a program *Literatura na divadle světa* doplňující výstavu barokní literatury (tento program během jednoho měsíce navštívilo téměř 650 účastníků).

SÉRIE ZAMĚŘENÉ NA SBÍRKY A ČINNOST MUZEA

Instituce se však samozřejmě nevěnovala jen dětským návštěvníkům. Pravidelně byly sdíleny příspěvky přibližující výstavy a odbornou činnost instituce. Například Muzeum ve Šlapanicích nabízelo a nabízí velmi úspěšné hádanky, které se zaměřují na místní dějiny a kolektivní paměť. Podhorácké muzeum a Muzeum v Ivančicích formou hádanek představují zajímavé předměty ze sbírek (zejména výtvarná díla). Sbírkové předměty a místní historické zajímavosti se objevovaly na FB profilech všech poboček, vytvářen byl však i obsah vyšší úrovně. Muzeum ve Šlapanicích připravilo sérii videí *#zDepa*, v nichž kurátoři hovořili o svých oblíbených předmětech ze sbírek, Podhorácké muzeum pravidelně přinášelo pořad *Rozhovory z muzea* a později *Novinky z muzea*, Památník Mohyla míru nabídl vlastní podcasty zaměřené na tematiku napoleonských válek s externími hosty a v Muzeu ve Šlapanicích vznikla série *Muzeum Brněnska žije podcastem!*, v níž Hana Sedláčková hovořila s kolegy i spolupracovníky muzea napříč pobočkami i tématy.

VENKOVNÍ HRY

Dlouhodobé setrvávání před obrazovkami počítače však volalo i po nabídce aktivit, které se realizovaly v terénu. Vzniklo hned několik her pro rodiny s dětmi. Tereza Randýsková z Muzea ve Šlapanicích připravila dvě venkovní hry *(Rozluštíte? Příběhy ze starých Šlapanic* a *Najdete? Jarní procházkové bingo)*, vždy ve variantě pro děti předškolního a mladšího školního věku. Markéta Brhlíková s kolegy z Vily Löw-Beer v Brně v zahradě vily zrealizovala úspěšnou hru *zaHRAda: Oříšky veverky Věrky,* která probíhala prostřednictvím tabulí s úkoly přímo ve venkovních prostorách vily. Barbora Svobodová připravila hru *Borci z Vanglu,* která představila významné osobnosti Ivančic.

VZDĚLÁVÁNÍ PRŮVODCŮ

Jedním z projektů, který reagoval na uzavření muzeí, ale nebyl určen široké veřejnosti, bylo další vzdělávání průvodců, jejichž profese byla uzavřením muzeí pro veřejnost ovlivněna nejvýrazněji. Průvodci poboček Muzea Brněnska měli možnost účastnit se „minikurzů", které směřovaly k obohacení metodické základny profesionálů, prezentovaly inovativní postupy a metody využitelné nejen v edukačních programech, ale i v běžné komentované prohlídce. Celkem bylo v rámci kurzů prezentováno devět různých metod.[2]

2 Podrobněji o obsahu tzv. minikurzů viz: MIKULÁŠKOVÁ, Monika. Uzavření muzeí jako výzva k dalšímu vzdělávání průvodců v Muzeu Brněnska. *Muzeum: muzejní a vlastivědná práce*. Praha: Národní muzeum, 2020, roč. 58, č. 1, s. 44–48.

ZÁVĚREM

Výše uvedený text nabízí pouze výčet vybraných aktivit, jimiž instituce udržovala kontakt se svým publikem. Je třeba zdůraznit, že veškeré popsané projekty byly realizovány výhradně interně a zaměstnanci obstarávali nejen obsahovou, ale i technickou stránku věci. Do správy profilů na sociálních sítích a tvorby obsahů se zapojili kurátoři, výtvarníci, PR pracovnice a muzejní pedagožka, ale i průvodci či dokumentátoři. Řada z nich byla v tomto textu konkrétně zmíněna, nicméně na aktivitách jich výrazně participovalo mnohem více. Často se jim tak během této práce podařilo získat nové dovednosti, které mohou využít při dalším rozvoji instituce. Uzavření muzeí tak přineslo podnět k prozkoumání nových vod popularizace muzejní práce a nové formy zprostředkovávání muzejních a muzejně-edukačních obsahů různým segmentům muzejního publika. V budoucnu tak mohou návštěvníci a sledující muzea očekávat rozvoj tradičních i netradičních prezentačních forem včetně pokračování některých projektů, o nichž byla v této zprávě řeč.

RECENZE

JIŘÍ KOVAŘÍK

NAPOLEON. CÍSAŘ FRANCOUZŮ (1804–1821)

Vydalo nakladatelství Akcent v Třebíči v roce 2018.

Ve spojitosti s dvoustým výročím smrti císaře Napoleona v květnu letošního roku mnoho čtenářů sáhne po literatuře, která by jim přiblížila císařův život. V této souvislosti rozhodně zaslouží zmínku publikace Jiřího Kovaříka, na poli napoleonské epochy v našich končinách zatím neohroženého krále, co do pokrytí nejrůznějších témat i do popularity. Jedná se o druhý díl Napoleonovy biografie od tohoto autora.[1]

Zájemci o napoleonskou tematiku se s prací Jiřího Kovaříka jistě již setkali. Proto si na začátek dovolím zmínit, že předkládaná publikace má svá specifika, ale co se týče formy skvělého vypravěčského talentu autora a podání až strhujícím tempem ubíhající látky, neslevuje Kovařík ani zde ze svého standardu, naopak provázanost příběhovou linkou jediného člověka ještě dodává spád živému výkladu, který s sebou nese a na čtenáře z velké části přenáší autorovo osobní zanícení pro věc.

Toto zanícení je však někde v textu znát až příliš a autorovi je možno místy vytknout sklony k tendenčnosti. Císař Francouzů se (pochopitelně) při psaní stal hlavním hrdinou příběhu a někdy bezmezně kladným v autorových očích. Několikrát jsou mu do hlavy vkládány myšlenky, které ale nepatří císaři. Patří autorovi, který je konstruuje na základě císařových výroků a činů. Okolo pak vystupují záporné postavy zapšklého rakouského císaře nebo nezdravě pomstychtivého cara.

Mozaika císařova života je však vyvedena s pečlivostí i zmíněným entuziazmem, dokreslována citáty a úryvky z memoárů i formálních zpráv důstojníků a úředníků Francie a Velké armády. Relevantní osobnosti, události a další souvislosti, například také překlady armádních bulletinů a císařových rozkazů, které by v textu zabraly několik stran a narušily tak vyzdvihovanou kontinuitu a spád, jsou předkládány v medailoncích na příhodných místech.

Publikace, ač nabízí téma již samotným autorem v mnoha dílčích ohledech zpracované, rozhodně není jen soupisem informací z jeho předešlých prací. Jedná se, jak již bylo zmíněno, předně o biografii, a proto je hlavní důraz kladen na linku Napoleonova života, jeho okolí, štáb, rodinu, vztahy s veliteli, vojskem apod. Co se týče poznatků osobní povahy o císaři, je dílo neocenitelnou studnicí informací. Čekáme-li však rozsáhlou sondu do geopolitické situace v časech na-

1 První díl: KOVAŘÍK, Jiří. *Napoleon. I. část, Generál Bonaparte (1769–1804)*. Třebíč: Akcent, 2017.

poleonských válek, měli bychom raději sáhnout po jiné publikaci.

Negativní hodnocení zasluhuje korektura textu a nikoli ojediněle se vyskytující překlepy. Opět ale, kdo zná starší autorovy práce, ví, že s tímto problémem se nesetkáváme poprvé. Bez výtky nemůže zůstat ani chybné skloňování francouzských jmen v textu. Jakkoli autor vládne patrně francouzštinou zdatně (sic!), jak dokládají citované pasáže z pamětí francouzských důstojníků a Napoleonových dvořanů, přechylování jmen do českého textu představuje problém bijící do očí zvláště u tak exponovaného jména jako Lannes.

Velké plus v celém konceptu knihy představuje pečlivě za roky práce na ostatních publikacích posbíraný obrazový materiál hojně zastoupený přímo v textu. Rozporuplné pocity však budí mapové podklady. Ať je to nešťastně zvoleným podkladem pro černobílou mapu nebo neefektivně nastavenou úrovní detailu, od povedených plánů hlavně jednotlivých bitev přicházíme v knize k trochu chaotickým, někdy až zmatečným mapám tažení, pro které je lepší mít při čtení po ruce klasickou mapu pro srovnání a jasnou představu o situaci.

Celkově vzato jde však o knihu povedenou a stavějící na dlouholeté předchozí práci a při ní nabytých zkušenostech a znalostech. Jen je třeba dávat při čtení pozor na některé autorovy subjektivní interpretace. Až na zmíněné nedostatky lze říci, že co se týče práce s prameny, hlavně cizojazyčnými, obstojí s jistotou na vysoké příčce žebříčku mezi konkurencí, které, žel, není v našem prostředí mnoho.

Ondřej Buček

ZAHRÁDKOVÁ, ŠÁRKA A ZAHRÁDKA, JIŘÍ, EDS.

MÁŘINA KUCHAŘKA. RECEPTY. KRONIKA NAŠEHO ŽIVOTA. Zapsala Marie Stejskalová, hospodyně v rodině Leoše Janáčka.

Vydalo Moravské zemské muzeum v Brně v roce 2020.

Autorský tandem Šárka Zahrádková a Jiří Zahrádka představil v roce 2020 široké veřejnosti knižní publikaci s názvem *Mářina kuchařka. Recepty. Kronika našeho života* s dovětkem *Zapsala Marie Stejskalová, hospodyně v rodině Leoše Janáčka*. Mohlo by se zdát, že se jedná pouze o kuchařskou knihu, popis receptů na různé pokrmy či přípravu jídel. V Archivu Leoše Janáčka, dokumentačním fondu Moravského zemského muzea, se dochoval kuchařský sešit, který obsahuje nejen recepty, ale i četné zápisky, poznámky a informace týkající se rodinného života hudebního skladatele Leoše Janáčka. Autorkou kuchařky byla totiž Marie Stejskalová (1873–1968), domácky nazývaná Máňa, která více než čtyřicet let pracovala jako hospodyně u Janáčků a mezi své recepty zapisovala také poznámky vztahující se k životu a dílu svého zaměstnavatele, které nazvala *Kronika našeho života*. Stejskalová původně pocházela z Jamného, v Brně vystudovala školu Ženského vzdělávacího spolku Vesna a jako vyučená švadlena nastoupila v 21 letech do služby k Janáčkům. Zde působila jako hospodyně až do skonu Zdenky Janáčkové, poté (v roce 1938) se přestěhovala do Brna-Židenic.

Záznamy kuchařských receptů začaly vznikat pravděpodobně až po smrti Janáčkovy dcery Olgy (po roce 1903), nejvíce pak od roku 1910 (po přestěhování rodiny do nového bydliště – dnes Památník Leoše Janáčka na Smetanově ulici v Brně) a končí rokem 1938, úmrtím paní Zdenky. Velmi zajímavé jsou záznamy, od koho recept nebo postup Marie Stejskalová získala. Jde nejčastěji o recepty na sladké pokrmy, domácí zavařeniny, nápoje i několik hlavních chodů. Masité pokrmy však připravovala převážně sama paní domu. Mezi kuchařské postupy jsou pak vkládány autorčiny poznámky o životě u Janáčků. Najdeme zde mnohdy jedinečné informace ke genezi některých Janáčkových děl či stručné popisy určitých událostí. Stejskalová autenticky zachycuje své postřehy, byť jednoduše a skromně.

Editoři opatřili publikaci četnými poznámkami k jednotlivým osobnostem a zaznamenaným situacím. Text doplňují ilustrace výjevů ze života Janáčkovy rodiny, jak jej ztvárnila výtvarnice Vendula Chalánková. Pro toto výtvarné ztvárnění se rozhodli již kurátoři Moravského zemského muzea v roce 2018, kdy byla návštěvníkům zpřístupněna výstava *Doma u Janáčků* (23. 11. 2018 – 24. 2. 2019). Hlavní vizuál byl vytvořen právě konceptuální umělkyní Vendulou Chalánkovou, která zvolila osobité komiksové pojetí

pro výstavu i pro krátká propagační videa z Janáčkova života. S její tvorbou na toto téma se můžeme setkat i na webových stránkách www.leosjanacek.eu. Na zmíněné výstavě se mohli diváci vůbec poprvé seznámit se sbírkovými předměty ze soukromého skladatelova života, ať už to byly knihy ze skladatelovy knihovny, umělecké předměty z domácnosti, toaletní potřeby, nádobí, ošacení, ale i kolekce lidových výšivek. Do výstavy byly zakomponovány také úryvky ze vzpomínek hospodyně Marie Stejskalové, Zdenky Janáčkové nebo Janáčkových žáků na život u Janáčků.

Marie Stejskalová poskytla v padesátých letech 20. století redaktorce a spisovatelce Marii Trkalové osobní zpověď na toto téma, kterou spisovatelka zapsala a uveřejnila v knize nazvané *U Janáčků* (první vydání 1959). Zachytila zde obraz manželského soužití Leoše a Zdenky Janáčkových, prolínání soukromého a uměleckého života na pozadí zvratů či úspěchů skladatelovy tvorby a kariéry, získaný však se značným časovým odstupem od popisovaných událostí. Naproti tomu v Mářině kuchařce jsou postřehy a pocity zapsány autenticky v časovém sledu bez větších prodlev.

V reprezentativní publikaci se setkáme s přehledným členěním kapitol – úvod, ediční poznámky, recepty, Jak se jedlo u Janáčků, Kronika našeho života, prameny a literatura, rejstřík. Velmi pozitivně lze hodnotit grafickou úpravu publikace (grafický design Barbara Zemčík) s množstvím fotografií pokrmů, nově uvařených a nafocených, a kresebných skic. Publikace zahrnuje také bohatou pramennou a materiálovou základnu a seznam použité literatury. Kniha zaujme laické i poučené čtenáře. Lze k ní přistupovat jako ke kuchařce, či jako k dílu zachycující důležitá data a mezníky všední každodennosti významného hudebního umělce.

Miroslava Šudomová

REDAKČNÍ RADA:
Dušan Uhlíř (předseda), Vladimír Březina, Jiří David, Tomáš Jeřábek, Petra Pichlová, Marta Sedláková, Radek Slabotínský, Petr Svoboda, Josef Zacpal.

Texty v oddílech Studie a Materiály prošly recenzním řízením.

RECENZOVALI:
Jiří David, Hana Fadingerová, Petr Eckl, Aleš Filip, Martin Golec, Dagmar Grossmannová, Jaromír Hanák, Lucie Jagošová, Tomáš Jeřábek, Alena Kalinová, Hana Krutílková, Radek Lunga, Judita Matějová, Martin Rája, Petra Svobodová, Peter Tóth, Pavel Urbášek, Petr Vácha, Irena Veselá, Pavla Vykoupilová.

Sborník Muzea Brněnska 2021
V roce 2021 vydalo Muzeum Brněnska, příspěvková organizace.
Redakce: Martina Krajíčková, Hana Sedláčková
Sazba: Martina Stránská
Grafická úprava: Peter Jelemenský

ISBN 978-80-907655-7-3
ISSN 2570-6349

MB Muzeum Brněnska | jihomoravský kraj